T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

EPİGRAFİK BULUNTULAR IŞIĞINDA TRAKYA'DA DOĞU KÜLTLERİ

TOLGA KARHAN GÜNAYDIN
1158203103

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ IŞIK ŞAHİN

EDİRNE 2019

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

.....ARKEOLOJİ..... ANABİLİM DALI

.....ARKEOLOJİ.....PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

.....Talga Kachan GÜNAYDIN tarafından hazırlanan ..Epigrafik Buluntular Işığında Trakya'da Doğu Kültleri..... Konulu **Yüksek Lisans** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 19-6 maddeleri uyarınca 11.06.2019 Salı.... günü saat .....13.30..... 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin *.....kabul edilmesine..... **OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Dr. Öğr. Üyesi Işık ŞAHİN	Kabul	
Prof. Dr. Zeynep Kuyel ERDEM	Kabul	
Dr. Öğr. Üyesi Fuat YILMAZ	Kabul	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	10262191
Yazar Adı / Soyadı	TOLGA KARHAN GÜNAYDIN
T.C.Kimlik No	29459232848
Telefon	5342893879
E-Posta	tolgakarhangunaydin@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Epigrafik Buluntular Işığında Trakya'da Doğu Kültleri
Tezin Tercümesi	Eastern Cults in Thrace from the Epigraphic Findings
Konu	Arkeoloji = Archeology ; Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri = Ancient Linguistics and Cultures
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Arkeoloji Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Arkeoloji Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2019
Sayfa	206
Tez Danışmanları	DR. ÖĞR. ÜYESİ IŞIK ŞAHİN
Dizin Terimleri	Mısır=Egypt ; Epitet=Epithet ; Senkretizm=Syncretism ; Anadolu=Anatolia ; İbadet=Worship
Önerilen Dizin Terimleri	

08.07.2019

İmza:.....

Başlık: Epigrafik Buluntular Işığında Trakya'da Doğu Kültleri

Yazar: Tolga Karhan GÜNAYDIN

ÖZET

Antik Çağ'da askeri ve ticari –özellikle denizaşırı- yollar vasıtasıyla Trakya Bölgesi, Doğu ülkeleriyle etkileşime girmiştir. Bu etkileşim ekonomik, politik ve kültürel sonuçlar dışında, dini alanda da bir takım yenilikler sağlamış, Doğu kökenli tanrı ve tanrıça kültleri Trakya'ya nüfuz etmiş ve Hıristiyanlık güçleninceye dek bölgede tapınım görmüştür.

"Epigrafik Buluntular Işığında Trakya'da Doğu Kültleri" başlıklı bu tez çalışmasında da Trakya'da tapınım gördüğü epigrafik buluntular ile kanıtlanan Anadolu, Mısır, Suriye ve İran kökenli tanrı ve tanrıçalar tanıtılmış; onlara adanan yazıtlı kült materyalleri bir araya getirilerek sınıflandırılmış; aldıkları epithetler ve Batılı (Yunan ve Roma) tanrı ve tanrıçalar ile girdikleri senkretik ilişkiler irdelenmeye çalışılmıştır.

Bu bağlamda en erken MÖ 3. yüzyıl, en geç MS 4. yüzyıl'a tarihlenen; Anadolu, Mısır, Suriye ve İran kökenli tanrı ve tanrıçalar ile ilişkilendirilen 73 Yunanca, 2 Latince yazıt ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Mısır, Tapınım, Epithet, Senkretizm.

Title: Eastern Cults in Thrace from the Epigraphic Findings

Author: Tolga Karhan GÜNAYDIN

ABSTRACT

In Ancient Age, Region of Thrace interacted with Eastern countries, through military and trade -especially overseas- routes. In addition to economic, political and cultural results, this interaction provided some innovations in the religious field. As a matter of fact, the cults of gods and goddesses that emerged in Eastern countries during this period have penetrated into Thrace and were worshiped in the region until Christianity was strengthened.

In this thesis titled “Eastern Cults in Thrace from the Epigraphic Findings”, the gods and goddesses of Anatolia, Egypt, Syria and Iran, which were proved by the epigraphich finds they were worshiped in Thrace, were introduced; the inscribed cult materials dedicated to them were brought together and classified; and the syncretic relations with the Western (Greek and Roman) gods and goddesses.

In this context, 73 Greek and 2 Latin inscriptions which are dated between 3rd century BC and 4th century AD and are associated with gods and goddesses of Anatolian, Egyptian, Syrian and Iranian origin, have been studied.

Keywords: Asia Minor, Egypt, Worship, Epithet, Syncretism.

ÖNSÖZ

"Epigrafik Buluntular Işığında Trakya'da Doğu Kültleri" başlıklı çalışmada Greko-Romen Dönem'de Trakya'ya nüfuz etmiş ve tapınım görmüş olan Doğu kökenli tanrı ve tanrıçaları tanıtmaya ve onlara adanmış olan epigrafik belgeleri bir araya getirip değerlendirmeye çalıştım.

Tarih öncesi dönemlerden beri Doğu-Batı arasında bir köprü vazifesi gören ve dolayısıyla askeri ve ticari rotaların geçiş güzergahı üzerinde yer alan Trakya Bölgesi, farklı kültürlerin etkileşime girmesinde büyük rol oynamış ve bu etkileşimlerin ekonomik, politik, kültürel ve dini alanda yarattığı sonuçlardan etkilenmiştir. Nitekim Doğu kökenli tanrı ve tanrıçaların Trakya'ya nüfuz etmesi ve bölgede tapınım görmesi bu etkileşimlerin bir sonusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan oldukça kapsamlı olan bu konunun Trakya Arkeolojisi adına büyük önem taşıdığını düşünüyor ve çalışmamın da bu alana katkı sağlamasını diliyorum.

Kültürel anlamda bana çok şey katan bu önemli konuyu öneren, çalışmamın her aşamasında fikirleriyle bana yön veren, gelecekte de birlikte daha pek çok çalışmaya imza atmayı umduğum güler yüzlü, saygıdeğer hocam Dr. Işık ŞAHİN'e; tez jürime vakit ayırıp katılan değerli hocalarım Prof. Dr. Zeynep Koçel ERDEM ve Dr. Fuat YILMAZ'a; çalışmama katkılarından dolayı Doç. Dr. İlkan HASDAĞLI, Dr. Ergün KARACA ve Ar. Gör. Osman VURUŞKAN'a; kaynak taramaları için sıklıkla uğradığım Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün değerli ve yardımsever çalışanlarına; manevi destekleri için, Edirne'de ikinci bir ailem bildiğim dostlarım Bilal SARIGÜL, Arzu LİNGA, Cüneyt AKGÜN, Recep TUNABAYSAL, Didem BAŞ, Burak ORAKÇILAR'a ve çalışmamın her aşamasında yanımda olan, mutluluklarımı ve üzüntülerimi her an paylaşabildiğim, kendimi iyi hissettiren Öyküm YILDIZ'a teşekkür ederim.

Ve beni ben yapan, her adımımda ve kararımda yanımda olan, maddi-manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili babam Ali Ulvi GÜNAYDIN, annem Saadet GÜNAYDIN ve kardeşlerim Serhan, Gökhan ve Bahar GÜNAYDIN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak, kaynakçamda yer verdiğim, Arkeoloji'ye gönül veren, bu bilime hayatını adayan tüm yerli-yabancı araştırmacılara saygılarımı sunuyor, hayatını kaybedenleri minnetle anıyorum. Tezimin tüm ilgili araştırmacılara faydalı olmasını diliyorum..

Edirne – 2019 Tolga Karhan GÜNAYDIN

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**
ABSTRACT ..... **ii**
ÖNSÖZ ..... **iii**
İÇİNDEKİLER ..... **v**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xi**
GİRİŞ **1**

I. ANTİK ÇAĞDA TRAKYA **5**
A. Coğrafyası 5
B. Tarihi 6
C. Yolları 11
D. Ticareti 13

II. EPİGRAFİK BULUNTULAR KATALOĞU **15**
A. Anadolu Kültleri 15
1. Epekoos Theos Sabazios Metrikos 15
2-3. Jupiter (Zeus) Dolichenus 16
4. Jupiter (Zeus) Megistos Dolichenus 19
5. Jupiter (Zeus) Optimus Maximus Dolichenus 21
6-7. Kurios Sabazios 22
8. Kurios Sabazios Athuparenos 24
9. Kurios Sabazios Epekoos 25
10. Sabazios Epekoos 26
11. Theos Dolichenus 27
12-13. Theos Epekoos Hypsistos 29
14. Theos Hagios Hypsistos 32
15. Theos Hosios kai Dikaios 33
16-27. Theos Hypsistos 33
28. Theos Hypsistos Epekoos 42
29-35. Zeus Hypsistos 43

36. Zeus Hypsistos Despotes 48
37-40. Zeus Sabazios 48
41. Zeus Sabazios Arselenos 53
42. Zeus Sabazios Theos Progonikos 54
B. Mısır Kültleri 56
43. Heis Zeus Sarapis 56
44-46. Isis 56
47. Isis Aphroditesi 58
48. Isis Aretalojisi 59
49-50. Isis ve Sarapis 60
51-55. Sarapis 62
56-59. Sarapis ve Isis 66
60. Sarapis, Isis ve Anubis 69
61. Sarapis, Isis, Anubis ve Aphrodite 69
62-65. Sarapis, Isis, Anubis ve Harpokrates 70
66. Therapeutes (Isis ve Sarapis ?) 74
67. Zeus Kapetolios Helios Sarapis 75
68. Zeus Sarapis ve Zeus Aithrios 76
C. Diğer Kültler 78
69. Dea Syria 78
70. Epekoos (Mithras ?) 78
71. Helios Mithras 79
72. Helios Mithras Aniketos 80
73. Kurios Mithras 82
74. Mithras (?) 82
75. Theos Aneiketos 83

III. TRAKYA'DA ANADOLU KÜLTLERİ 85
A. Sabazios 85
1. Kökeni 85
2. İkonografisi 86
3. Yayılımı ve Sonu 88

4. Epigrafisi 90
a. Trakya'da Sabazios Kültü Epigrafisi 91
aa. Epekoos Theos Sabazios Metrikos 91
ab. Kurios Sabazios 92
ac. Kurios Sabazios Athuparenos ve Epekoos 93
ad. Zeus Sabazios 94
ae. Zeus Sabazios Arselenos 94
af. Zeus Sabazios Theos Progonikos 95
B. Theos (Zeus) Hypsistos 96
1. Kökeni 96
2. İkonografisi 97
3. Yayılımı ve Sonu 98
4. Epigrafisi 99
a. Trakya'da Theos (Zeus) Hypsistos Kültü Epigrafisi 99
aa. Theos Hypsistos 100
aaa. Theos Hagios Hypsistos 101
aab. Theos Epekoos Hypsistos 101
ab. Zeus Hypsistos 102
aba. Zeus Hypsistos Despotes 103
C. Jupiter (Zeus) Dolichenus 104
1. Kökeni 104
2. İkonografisi 105
3. Yayılımı ve Sonu 106
4. Epigrafisi 107
a. Trakya'da Jupiter Dolichenus Kültü Epigrafisi 108
aa. Jupiter (Zeus) Megistos Dolichenus 108
ab. Theos Dolichenus 109
ac. Jupiter (Zeus) Optimus Maximus Dolichenus 110
D. Hosios kai Dikaios 111
1. Kökeni 111
2. İkonografisi 111
3. Yayılımı ve Sonu 113

4. Epigrafisi 113
a. Trakya'da Hosios kai Dikaios Kültü Epigrafisi 115

IV. TRAKYA'DA MISIR KÜLTLERİ 117
A. Isis 117
1. Kökeni 117
2. İkonografisi 118
3. Yayılımı ve Sonu 120
4. Epigrafisi 122
B. Sarapis 125
1. Kökeni 125
2. İkonografisi 126
3. Yayılımı ve Sonu 127
4. Epigrafisi 128
C. Diğer Mısır Kültleri 130
1. Anubis 130
2. Harpokrates 131
D. Trakya'da Mısır Kültleri Epigrafisi 132
1. Isis Aretalojisi 133
2. Isis Aphroditesi 134
3. Sarapis ve Isis 135
4. Sarapis, Isis, Anubis ve Harpokrates 136
5. Sarapis, Isis, Anubis ve Aphrodite 136
6. Zeus Sarapis ve Zeus Aithrios 137
7. Zeus Kapetolios Helios Sarapis 138
8. Heis Zeus Sarapis 139

V. TRAKYA'DA DİĞER KÜLTLER 140
A. Dea Syria 140
1. Kökeni 140
2. İkonografisi 141
3. Yayılımı ve Sonu 141

4. Epigrafisi 142
a. Trakya'da Dea Syria Kültü Epigrafisi 142
B. Mithras 144
1. Kökeni 144
2. İkonografisi 145
3. Yayılımı ve Sonu 148
4. Epigrafisi 149
a. Trakya'da Mithras Kültü Epigrafisi 150
aa. Helios Mithras (Aniketos) 151
ab. Kurios Mithras 151
ad. Epekoos (Mithras ?) 152

SONUÇ 153
KAYNAKÇA 158

EK 1 – Buluntu Yerlerine Göre Yazıtlar 1
A. Anadolu Kültleri 1
B. Mısır Kültleri 3
C. Diğer Kültler 5
EK 2 – Tarihlerine Göre Yazıtlar 1
A. Anadolu Kültleri 1
B. Mısır Kültleri 4
EK 3 – Yazıt Malzemeleri 1
A. Anadolu Kültleri 1
B. Mısır Kültleri 2
C. Diğer Kültler 2
EK 4 – Adayanların Kökenleri 1
A. Anadolu Kültleri 1
B. Mısır Kültleri 1
C. Diğer Kültler 1
EK 5 – Adayanların Meslekleri 1
A. Anadolu Kültleri 1

B. Mısır Kültleri 1
C. Diğer Kültler 1
HARİTALAR 1
A. Anadolu Kültleri 1
B. Mısır Kültleri 2
C. Düğer Kültler 3
SÖZLÜK 1
EPİTHETLER 7

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
ca.	: Circa
Env. No.	: Envanter Numarası
ed.	: Editör
Fig.	: Figür
HY.	: Harf Yüksekliği
Kat. No.	: Katalog Numarası
No.	: Numara
Pl.	: Plate
Taf.	: Tafel
vac.	: Vacat
vd.	: ve diğerleri

GİRİŞ

"Epigrafik Buluntular Işığında Trakya'da Doğu Kültleri" adlı bu çalışmanın amacı literatürde Doğu (Anadolu, Mısır, Suriye, İran) olarak tanımlanan coğrafyada ortaya çıkıp Trakya'da (Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan Trakya'sı) tapınım görmüş olan tanrı/tanrıçaları tanıtmak, onlara adanan yazıtlı kült materyallerini bir araya getirmeye çalışmak, sınıflamasını yapmak ve aldıkları epithetleri ve Batılı (Yunan ve Roma) tanrı/tanrıçalar ile dâhil oldukları senkretik ilişkileri irdelemeye çalışmaktır.

Doğu kültleri – özellikle Mısır kültleri – Yunanlar'ın Helenistik Dönem'de Doğu ülkeleri ile kurdukları ilişkiler sonucu yayılmaya başlamış ve Hellenleşmiş formlarda dini yapılarına dâhil olmuşlardır[1]. Bazen siyasi düşünceler, ancak büyük oranda askerler, tüccarlar veya bireyler ve köleler tarafından Yunanistan'a getirilmiş olan kültler, başlangıçta alt sınıflar arasında tapınım görmüş, zamanla üst sınıf vatandaşlar arasında da taraftar kazanmışlardır[2].

Dini yapısı Yunanlar'ın etkisi altında gelişen Roma da MÖ 204 yılında Anadolulu Kybele'yi resmen kabul ederek Doğu kültlerine kapısını açmıştır[3]. Daha sonra MÖ 1. yüzyılda Mısır kültleri ile süreç devam etmiş ve MS 1. yüzyılda İmparatorluğun askeri faaliyetleri sayesinde Anadolu kökenli Dolichenus ve Pers kökenli Mithras, askerler arasında popüler olup yayılmıştır[4].

Doğu kültleri, Yunanistan ve Roma'nın soğuk ve biçimsel dinlerinin aksine; dinsel gelenekleri, bilim ve kültür temelleri, seramonileri, gizemlerindeki heyecanlı katılımcıları, şefkatli yüreklere sahip tanrıları, sosyal bağları geliştirmeleri, vicdana kulak vermeleri ve gelecekteki bir yaşamda arınma ve ödüllendirme vaadleri sayesinde kentsel olmasa da bireyler arasında kolayca kabul görmüştür. Bu özellikleri sayesinde

---

[1] Arthur Darby Nock, "The Development of Paganism in the Roman Empire", *The Cambridge Ancient History*, Cilt. XII, (ed.) S. A. Cook vd., Cambridge University Press, London, 1939: 409.
[2] *a.g.m.*
[3] Ömer Çapar, "Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı", *DTCF Dergisi*, Cilt 29, Sayı 1-4, 1978: 168.
[4] John Helgeland, "Roman Army Religion", *ANRW* II, Sayı: 16, Cilt: II, Walter de Gruyter & Co., Berlin & New York, 1978: 1497-1498.

Asya ve Mısır kültleri, eski dinlerle Hristiyanlık arasındaki boşluğu kapatmış ve Hristiyanlığın zaferini bir devrim değil, evrim haline getirecek şekilde köprülemiştir[5].

Tarih öncesi dönemlerden itibaren Doğu-Batı arasında önemli bir geçiş yolu vazifesi gören Trakya Bölgesi, özellikle MÖ 750-550 yılları arasında Yunanlar'ın kıyı şeritlerini kolonize etmesiyle birlikte denizaşırı ticarette aktif bir rol oynamıştır. Mısır, Suriye gibi Doğu Akdeniz ülkeleri ve Anadolu ile girdiği ekonomik ilişkiler sayesinde Trakya Bölgesi Doğu kültleri ile tanışmış; bu kültler Danube, Hebros ve Aksios gibi gemi ile geçilebilir nehirler ve kara yolları sayesinde bölgenin içlerine doğru yayılmıştır.

Literatüre baktığımız zaman, Trakya'da Doğu kültlerinin 70'li yıllarda birbirlerinden bağımsız olarak ele alınmaya başlandığını görmekteyiz. Bu dönemde özellikle Velizar Velkov ve Margarita Tacheva-Hitova'nın çalışmaları öne çıkmaktadır. Bu çalışmalardan en önemlileri Velkov ve Tacheva-Hitova'nın Mısır kültleri üzerine 1973'te yayımladıkları "Elements orientaux mediterraneens en Thrace et Mesie" (*BAIESEE* 11, 1973, 1-2, 61-101); Tacheva-Hitova'nın Jupiter Dolichenus kültü üzerine 1976'da yayımladığı "Geschichte des Dolichenus Kultes in Moesia Inferior und in Thracia" (*Klio* 58, 1976, I, 25-40); Hypsistos kültü üzerine 1977'de yayımladığı "Den Hypsistos geweihte Denkmaler in Thrakien (Untersuchungen zur Geschichte der Antiken Religionen, III)" (*Thracia* IV, 1977, 271-300.); Sabazios kültü üzerine 1978'de yayımladığı "Wesenzüge des Sabazioskultes in Moesia Inferior und Thracia" (*Hommages a M. J. Vermaseren* III, 1978, 1217-1230) adlı çalışmalardır.

Bu ilk çalışmalardan sonra Tacheva-Hitova 1983 yılında Trakya'da tapınım gören Doğu kültlerini *Eastern Cults in Moesia Inferior and Thracia: (5th Century BC-4th Century AD)* (E.J. Brill, Leiden, 1983) başlığı altında kitaplaştırmıştır. Çalışmamızda da pekçok defa atıfta bulunduğumuz bu yayında Tacheva-Hitova, Trakya ve Moesia Inferior'da Doğu kökenli tanrılara adanan yazıtlı yazıtsız materyalleri bir araya getirip değerlendirmiştir.

[5] Franz Cumont, *The Oriental Religions in Roman* Paganism, The Open Court Publishing Company, Chicago, 1911: (Önsöz) X-XI.

Trakya'da Doğu kökenli tanrı ve tanrıçalara adanan adakları bölgesel epigrafik araştırmalarla da tanımaktayız. Georgi Mihailov tarafından 1958-1997 yılları arasında yayımlanan *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae* (Sofya, 1958-1997) adlı altı ciltlik çalışma ve Boris Gerov tarafından 1959-1969 yılları arasında *Proouchvaniya vurhou zapadno-trakiiskite zemi prez rimsko vreme* (*GSU, FF*, 1959-1969) başlığıyla yayımlanan dört ciltlik çalışma, Bulgaristan Trakyası'nda ortaya çıkan epigrafik buluntuların derlendiği önemli yayınlardır.

L. Loukopoulou vd. tarafından 2005 yılında yayımlanan, Yunanistan Trakyası'nda ortaya çıkan epigrafik buluntuların derlendiği *Epigraphes tēs Thrakēs tou Aigaiou: metaxy tōn potamōn Nestou kai Hevrou (nomoi Xanthēs, Rhodopēs kai Hevrou)* (Atina, 2005) adlı çalışma büyük önem taşımaktadır. Bunun yanında Dr. Öğr. Üyesi Işık Şahin danışmanlığında Bahar Emin tarafından hazırlanan *Yunanistan Trakyası'nda Kült Merkezleri* (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2014) başlıklı tez çalışması da Batı Trakya'da tapınım gören tanrı ve tanrıçalara adanan yazıtlı yazıtsız kült materyallerinin bir araya getirildiği önemli bir çalışmadır.

Türkiye Trakyası'na baktığımızda ise 1959 yılından itibaren Prof. Dr. Zafer Taşlıklıoğlu tarafından yapılan epigrafik araştırmaların 1961 ve 1971 yıllarında *Trakya'da Epigrafya Araştırmaları I* ve *Trakya'da Epigrafya Araştırmaları II* (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1961-1971) başlıklı çalışmalarda yayımlandığını görmekteyiz. Taşlıklıoğlu'nun ardından 1988-2013 yılları arasında Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar'ın sürdürdüğü epigrafik araştırmalar, "Araştırma Sonuçları Toplantısı" ciltlerinde "Doğu Trakya'da Tarihi Coğrafya ve Epigrafya Araştırmaları" başlığıyla düzenli olarak yayımlanmıştır. Sayar, 1998 yılında da Perinthos'ta ortaya çıkan yazıtları *Perinthos-Herakleia (Marmara Ereğlisi) und Umgebung, "Geschichte, Testimonıen, Griechische und Lateinische Inschriften* (Wien, 1998) adlı çalışmasında yayımlamıştır. Bunların yanı sıra Dr. Öğr. Üyesi Işık Şahin danışmanlığında Bahar Sarıkaya tarafından hazırlanan *Epigrafik Buluntular Işığında Trakya'da Kültler* (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2009) başlıklı tez çalışması da Doğu Trakya'da tapınım gören tanrı ve tanrıçalara adanan epigrafik buluntuların bir araya getirildiği önemli bir çalışmadır.

Bu tez çalışmasında da güncel yayınlardan hareketle Trakya'da tapınım görmüş olan Doğu kökenli tanrı ve tanrıçalara adanan Yunanca ve Latince epigrafik buluntular derlenmeye çalışılmıştır. Kapsamlı bir konu olduğu için Ana Tanrıça kültü çalışmanın dışında bırakılmıştır. Çalışmamızın birinci bölümünde Trakya Bölgesi'nin coğrafyası, tarihsel gelişimi, yol ağları ve ticari etkileşimlerine değinilmiştir. İkinci bölümde Trakya'da bulunan, Doğu kültleri ile ilişkilendirilen ve yayımlanan Yunanca ve Latince yazıtların kataloğuna yer verilmiştir. Kendi içinde Anadolu, Mısır ve Diğer Kültler olarak üç bölüme ayrılan katalogtaki yazıtlar, tanrı ve tanrıçaların aldıkları epithetler ve başka tanrı ve tanrıçalarla girdikleri senkretik ilişkilere göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Katalogda yazıtların malzemesi, bulunduğu, korunduğu ve yayınlandığı yeri, ölçüsü ve tarihi belirtilmiştir. Çalışmanın üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümlerinde sırasıyla Trakya'da tapınım gördüğü epigrafik buluntularla kanıtlanan Anadolu, Mısır ve "Diğer (Dea Syria ve Mithras) Kültler"e değinilmiştir. Bu kültler tek tek tanıtılmış ve ardından epigrafik buluntularından hareketle Trakya'daki görünümlerine yer verilmiştir.

Sonuç bölümünü desteklemek amacıyla yazıtlar EK 1'de buluntu yerlerine ve EK 2'de tarihlerine göre sıralanmıştır. EK 3'te yazıtlarda kullanılan malzemeler tablo ve grafiklerle verilmiştir. EK 4'te adayanların kökenleri, EK 5'te adayanların meslekleri tablo şeklinde verilmiştir.

Çalışmada yararlanılan kaynaklar Antik Kaynaklar ve Modern Kaynaklar başlıkları altında bulunmakla birlikte, konumuz hakkında öneme sahip olup yararlanmayan ya da ulaşılamayan kaynaklar Ek Kaynakça başlığı altında sıralanmıştır. Bunların yanı sıra Haritalar bölümünde yazıtların buluntu yerleri gösterilmiştir. Metin içinde geçen yabancı kelimelerin (meslek adları, teknik terimler vs.), Latince ve Yunanca epithetlerin anlamları çalışmamızın sonunda yer alan Sözlük ve Epithetler başlıkları altında aktarılmıştır.

I. ANTİK ÇAĞDA TRAKYA

A. Coğrafyası

Trakya Bölgesi (Thrakia), doğuda Pontos Euksinos (Karadeniz), Bosporus Thrakios (İstanbul Boğazı) ve Propontis (Marmara Denizi), kuzeyde ve batıda Danube (Tuna) ve Aksios (Vardar) Irmakları, güneyde de Aigaion Pelagos (Ege Denizi) ve Hellespontos (Çanakkale Boğazı) ile sınırlıdır. Ancak kuzeydeki sınırın zaman zaman Haimos (Balkan Dağları); batı sınırın ise Strymon (Struma) Irmağı tarafından çizildiği kabul edilmektedir[6]. Günümüzde Rhodope (Rodop) Dağları ile Aigaion Pelagos arası, Samothrake ve Thasos adalarının da dâhil olduğu bölge Yunanistan Trakyası'nı (Batı Trakya); Haimos ile Rhodope Dağları arası Bulgaristan Trakyası'nı (Kuzey Trakya); Hebros'un aşağısından Propontis'e ve Bosporus'tan Hellespontos'a kadar uzanan bölge ise Türkiye Trakyası'nı (Doğu Trakya) oluşturmaktadır.

Homeros'un (*Ilias,* XI, 222) bereketli olarak nitelediği Trakya toprakları yeryüzü şekilleri bakımından kuzeyde ve güneyde dağlık, ortasında ovaların yer aldığı bir yapıya sahiptir. Bölgenin belli başlı dağları kuzeyde Haimos, güneyde Rhodope Dağları ve Haimos'un doğusundan Pontos Euksinos kıyısı boyunca güneye doğru uzanan Istranca Dağları'dır. Haimos ve Rhodope Dağları arasında Danube ve Hebros nehirlerinin suladığı verimli ovalar yer almaktadır. Bunların yanı sıra sularını Ege'ye döken Nestos (Karasu) ve Doğu Trakya'nın en büyük nehri olan Hebros'un önemli kolları Arda ve Tunca bulunmaktadır. Doğu Trakya'nın diğer önemli bir nehri de Istrancalar'dan doğan Ergene'dir. Kırklareli ilini suladıktan sonra Hebros'a katılarak Ainos'da Saros körfezine dökülmektedir[7].

Bölgenin iklimine baktığımızda ise Ege Trakyası don ve karın çok kısa bir süre kaldığı Akdeniz iklimine sahipken, Trakyanın iç kesimleri daha uzun donlar yaşayan karasal bir iklime sahiptir[8]. Bölgedeki doğal bitki örtüsü topografik yapıya

[6] Veli Sevin, *Anadolunun Tarihi Coğrafyası I,* TTK, Ankara, 2001: 21.
[7] Zafer Taşlıklıoğlu, *Trakya'da Epigrafya Araştırmaları II*, İstanbul, 1971: 100-101.
[8] Jan Bouzek - Denver Graninger, "Geography", *A Companion to Ancient Thrace*, (ed. Julia Valeva, Emil Nankov, Denver Graninger), Wiley Blackwell, New Jersey, 2015: 15.

uygun bir gelişim göstermiştir. Kuzey ve güneydeki dağlık alanlar ormanlarla kaplıyken, düzlük olan orta kesim ise step alanı görünümündedir[9].

Trakya göl bakımından zengin değildir. Doğu kesimdeki en önemli göller, Delkos da denen Phileitinos (Terkos gölü) ile Hebros'un ağzı yakınındaki Stentoris'tir (Gala gölü)[10].

B. Tarihi

MÖ 2. binyılın sonları ve 1. binyılın ilk yüzyılları içinde meydana gelen ve bir bölüm halkın Anadolu'ya göçüyle son bulan dalgalanmalardan sonra Trakya'nın erken dönemlerdeki durumu hakkında hemen hiçbir bilgi yoktur[11]. Thraklar gelmeden önce seyrek de olsa bölgenin yerli bir halk tarafından iskân edildiği bilinmekle beraber, bu halkın kökeni ve Thraklarla ne kadar iç içe geçtiği konusunda belge bulunmamaktadır[12]. Ancak göçün çok büyük boyutlu olmadığı, bu yüzden de etnik yapıda fazla bir değişikliğe neden olmadığı düşünülmekle birlikte, yan yana yaşayan pek çok boydan oluşan bu halkın çoğu kez birbirleriyle savaş halinde oldukları anlaşılmaktadır[13].

Bölge, adını Hint-Avrupa kökenli Thraklar'dan almıştır. Antik kaynaklara göre çeşitli boylardan oluşan bu halkın Haimos ve Rhodope Dağları'nda yaşayan kesimi savaşçı ve ilkeldi. Bunların yanında, bir de Aigaion Pelagos ve Propontis Denizi'nin kıyılarında kurulan Yunan koloni kentleriyle ilişki kurabilen, ovadaki sakin ve barışsever kesim vardı. Bu boylardan en ünlüleri şunlardır: Danube'nin her iki yanına dağılmış olan Getai; bunların batısında, Danube'nin sol kıyısı boyunca uzanan alanda oturan ve Mysialılar'ın atası olarak kabul edilen Moesi; güneye doğru Triballoi; merkezi Strymon vadisi boyunca oturan ve önceleri Maedobithyni denen bir kısmı Anadolu'ya göçmüş Maidoi; güneyde Aigaion Pelagos kıyılarına yakın bölgelerde yaşayan Dioi, Dersai, Saioi, Edonoi ve Bistones; doğu'ya doğru, Hebros'a değin uzanan tüm kıyıya yerleşmiş olan Kikones ve sonraları bunları egemenlikleri altına

[9] Sevin, 2001: 22.
[10] Sevin, 2001: 23.
[11] Sevin, 2001: 19.
[12] Afif Erzen, *İlkçağ Tarihinde Trakya*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1994: 26.
[13] Sevin, 2001: 19.

alan Sapaioi ve Enez civarında yaşayan Korpiloi; Kikonlar'ın doğusunda, Hebros'un sağ tarafını yurt tutmuş Paitoi; Hebros'un sol tarafındaki Apsinthioi; Thrakia Khersonesosu'nu yurt tutmuş ve Anadolu'ya göçmüş Bithynoi ile akraba olan Dolonkoi; doğuya doğru Propontis'in kuzey kıyılarında yerleşmiş Kainoi; Silivri ve Marmara Ereğlisi'nin kuzeyinde oturan, Anadolu'ya göçmüş Bithynoi ile akraba ve hatta aynı oldukları bildirilen savaşçı Thynoi ve daha sonra ortaya çıkan Astoi; Arda Irmağı etrafında oturan Odrysai; Orta Hebros Vadisi'ndeki Ben(n)oi ve Odrysai'ın batısındaki Satrai, Dioi ve Bessoi[14].

Homeros (*Ilias,* XIII, 4; XIV 227) Thrakialılar'ı "at besleyenler", "at yetiştirenler" olarak nitelemiştir. Herodotus (V. 3) da Thraklar için şöyle söylemiştir: "*Thrakialılar yeryüzünde Hintler'den sonra gelen en güçlü halktır; tek bir lider ya da irade altında hareket etseler hiçbir yerde onlara denk bir ulus bulunamaz ve bana göre diğer tüm uluslardan üstün olurlardı. Ancak böyle bir birlik imkansızdır ve bunu sağlamanın hiçbir yolu yoktur…*". Herodotus (V. 6) aynı zamanda Thraklar'ın çocuklarını tüccarlara sattıklarını, hizmetçileriyle ilgilenmediklerini, diledikleri kişiyle ilişkiye girdiklerini ve bununla birlikte ebeveylerinden büyük miktarda para karşılığında satın aldıkları eşlerini "koruduklarını"; dövme yaptırmak asil bir soy belirtisiyken, yaptırmamanın bayağılık sayıldığını; hiçbir işte çalışmamak, savaşarak ve yağmalayarak yaşamak soyluluk belirtisi olarak kabul edilirken, toprakta çalışmanın onlar için onur kırıcı olduğunu belirtmiştir.

Thraklar'ın mağaralardan kalelere, çobanların hayvan çiftliğinden kazıklar üzerinde yükselen balıkçı köylerine kadar çeşitli yerleşim yerlerinde iskân ettikleri bilinmektedir[15]. MÖ 7. yüzyılın ilk yarısından itibaren Kuzey Ege, Thrakia Khersonesos'u ve Propontis'in kuzey kıyılarına Ion, Aiol ve Megaralılar göç ederek kolonileşmeye başladılar[16]. Bu göçler sonucunda Pontos Euksinos kıyısında Apollonia ve Mesambria; Aigaion Pelagos'un kuzey kıyısında Abdera, Maroneia ve Ainos;

[14] Sevin, 2001: 17-18.
[15] Erzen, 1994: 27.
[16] Sevin, 2001: 19.

Propontis'in kuzey kıyısında Byzantion, Selymbria, Perinthos ve Bisanthe gibi önemli ticari faaliyetlerle geçinen koloni kentler kuruldu[17].

Dareius MÖ 513 yılında İstanbul Boğazı'ndan Trakya'ya geçerek burada, denizden pek fazla uzaklaşmamak suretiyle, batıya doğru ilerlemeye başladı ve Danube'nin ötesinde oturan İskitler'in üzerine yürüdü. Pers ordusu Danube'yi aşarak Dinyestr Irmağı'na kadar ilerledi, fakat yerli kavimlerden ciddi bir direnme görmediğinden kesin sonuçlu bir zafer elde edemedi. Bununla beraber bu sefer sonunda Trakya ve hatta Makedonya, Pers devletinin nüfuzuna girmiş oldu[18].

İlk olarak Persler'in bölgeye nüfuz etmesinden sonra Trakya'da bir kabile hanedanlığı olarak belgelenen Odrysler, hanedanlıklarının kurucusu olduğu düşünülen Teres ile birlikte kuzeyde Danube'nin ağzına, güneyde Abdera'ya doğru genişlemeye başladı ve bu genişleme Teres'in oğlu Sitalkes Dönemi'nde tamamlandı[19]. Bir savaş lideri ve kahraman olarak ün salan Sitalkes, MÖ 424 yılında öldükten sonra Krallık'ın başına yeğeni Seuthes I geçti[20]. Yunan kentlerinden aldığı vergiyi arttırmasıyla bilinen Seuthes I'in MÖ 410 yılında ölmesinin ardından krallık Amadokos ve Seuthes II ile birlikte yönetilmeye başlanmıştı. Amadokos Hebros, Tunca ve Arda Nehirleri arasına hâkimken, Seuthes II Apollonia Pontika hiterlandı, Istranca'dan Propontis'e kadarki ovalar arasındaki bölgeye hâkimdi[21]. Birbirleriyle sürekli rekabet içinde olan krallar tarafından yönetilen Odrys Krallığı, Kral Kotys I'in MÖ 360 yılında Yunanlar tarafından öldürülmesinin ardından Yunanlar ile araları iyi olan prensler Kersebleptes, Bergaios ve Amodokos II arasında paylaşıldı. Makedonia kralı Philippos'u yenebileceğini düşünen bu üç prens, Philippos ile yaptıkları tek savaşı kaybederek Makedonia'nın boyunduruğu altına girmek zorunda kaldı[22]. Trakya üzerinde egemenlik sağlayan Makedonia kralı II. Philippos (MÖ 359-336) MÖ 342 yılından itibaren bölge üzerindeki denetiminin sürekliliğini sağlayabilmek amacıyla kimi koloniler kurmaya başladı. Bunlardan en tanınmışı ise, yerel olarak Pulpudeva denen

[17] Ali Güveloğlu, "Trakya'da İlk Kentleşme Süreci ve Hadrianopolis Örneği", *Edirne İçin,* (ed. Yeliz Okay), Doğu Kitabevi, İstanbul, 2013: 36.
[18] Arif Müfit Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, TTK, Ankara, 2011: 255.
[19] Zofia H. Archibald, *The Odrysian Kingdom of Thrace,* Clarendon Press, Oxford, 1998: 102.
[20] Archibald, 1998: 120.
[21] Archibald, 1998: 122.
[22] Erzen, 1994: 96.

ve Peneropolis olarak da bilinen Philippopolis'tir (Plovdiv). Aynı sindirme politikasını, sonradan Büyük ünvanını alacak olan oğlu İskender (MÖ 336-323) de sürdürdü ve yeri bilinmeyen Aleksandropolis kentini kurdu[23].

İskender'in Asia seferi sırasında bölgenin yönetimi Antipatros'a bırakılmıştı. MÖ 324'te Odrysler Seuthes adlı krallarının önderliğinde ayaklandılar. Seuthes kendine Batılı anlamda düzenli bir kent kurarak buraya Büyük İskender sonrası kralların yaptığı gibi kendi adını (Seuthopolis) verdi[24]. İskender'in ölümünden sonra bölge, generallerinden Lysimakhos'a bırakıldı. Lysimakhos ülke bütünlüğünü yeniden sağlayabilmek için büyük bir savaşım vermek zorunda kaldı. Seuthopolis MÖ 301 yılında yakılıp yıkıldı. Ancak Lysimakhos, Seleukos ile karşı karşıya geldiği Kouroupedion Savaşı'nda (MÖ 281) öldürülünce bölge kısa süreliğine Seleukoslar'ın eline geçti[25].

Lysimakhos devletinin yıkıldığını duyan Keltler, bir taraftan Avrupa'nın batı bölgelerinden İtalya'ya, bir taraftan da Aşağı Danube ülkeleri üzerinden Trakya'ya girdi ve bölgeyi istila etti, Keltler'in bir kısmı Tillis Devleti'ni kurdu[26]. Bu sırada Trakya yeniden birçok boy arasında paylaşıldı. Makedonia Kralı V. Philippos (MÖ 221-179) bu karışık durumdan yararlanarak bölgede yeniden egemenlik sağlamaya çabaladıysa da uzun süreli bir başarı sağlayamadı[27].

Trakya toprakları, Roma ile Makedonyalı Antigonids arasındaki çatışma sırasında Roma'nın siyasi ilgi alanına girdi[28]. MÖ 189 yılında gerçekleştirilen Apameia Barışı'na göre Roma'ya sadık Bergama Kralı Eumenes'e Lysimakheia ile birlikte Hellespontos verildi; aynı zamanda civardaki kaleler ve Antiochos'un hakim olmuş olduğu bütün memleket de Eumenes'e geçti[29]. Makedonia Krallığı'nın MÖ 168 yılında siyasal egemenliğinin sona erişi ile Roma bölgedeki tek söz sahibi devlet durumuna geldi. MÖ 133 yılında ölen Bergama kralı III. Attalos'un (MS 138-133)

[23] Sevin, 2001: 20.
[24] *a.g.e.*
[25] Mansel, 2011: 468.
[26] Mansel, 2011: 470-471.
[27] Sevin, 2001: 20.
[28] Ivaylo Lozanov, "Roman Thrace", *A Companion to Ancient Thrace,* (ed. Julia Valeva, Emil Nankov, Denver Graninger), Wiley Blackwell, New Jersey, 2015: 75.
[29] Erzen, 1994: 106.

krallığını bir miras ile Roma'ya bırakması üzerine Khersonesos da Roma yönetimine geçti. Romalılar bu yarımadaya, Avrupa'dan Asia Eyaleti'ne uzanan tek karayolunun buradan geçmesi yüzünden büyük önem verdiler. Trakya'nın geri kalan kısmında ise daha gevşek bir egemenlik kurdular[30]. Trakya, Roma'nın siyasi mücadelelerinde çoğunlukla hammadde ve insan gücü kaynağı olarak görev yaptı[31].

Romalılar bölgeyi bir eyalet statüsüne getirene kadar kendilerine bağlı vassal kralları aracılığıyla bir geçiş döneminin ardından idareyi ele aldılar[32]. Bağımlı bir krallığın kuruluşuyla, Trakya topraklarındaki kalıcı istikrarsızlık sorunlarını çözmek ve mümkün olan en küçük Romalı katılımıyla büyük dış tehditlerle başa çıkabilen güvenilir bir siyasi ortak oluşturulmak ve bunların yanı sıra insan gücü ve gelir sağlamak gibi Roma için de somut faydalar sağlamak isteniyordu[33]. Augustus'un hükümdarlığının ikinci kısmında Thakia, yerli Sapaei sülalesinin yönetiminde bir krallık altına sokularak elde tutulmaya çalışıldı. Bu sülalenin tarihteki ilk ferdi ve komşu Korpili boyunu da yöneten Kotys oğlu Rhaskuporis özgür olmadığı için kral ünvanını kullanmıyordu; ancak oğlu Kotys bu ünvanı kullandı ve olasılıkla Astai boyuyla anlaşarak Trakya'yı birleştirmeye çalıştı. MÖ 57'de Bessi boyunu krallığına kattı[34]. Onu izleyen Rhoimetalkes Dönemi'nde Trakya'nın birleşmesi tamamlandı. Ancak Augustus, Rhoimetalkes'in ölümünün ardından Trakya'nın sahil kesimini IV. Kotys'e, sahilden uzak dağlık kesimi (*Ripa Thracia*) ise Rhaskuporis yönetimine vererek bölgeyi iki ayrı krallık olarak düzenledi[35]. Daha sonra Thrak Krallığı MÖ 46 yılında son bulunca bölge *Provincia Thracia* adıyla bir Roma eyaleti durumuna getirildi[36].

Romalılar Trakya'yı, eski krallık sistemine göre sayıları 33'ü bulan ve *strategia* denen idari birimlere ayırmışlardı. Çoğu eski güçlü Thrak boylarının adlarını taşıyan bu birimlerden kimileri şunlardır: Batı uçta Dentheletice, Serdica, Usdicesice, Selletice; güneye doğru Makedonya ve Aigaion Pelagos boyunca Maedica, Drosice,

[30] Sevin, 2001: 19-20.
[31] Lozanov, 2015: 75.
[32] Güveloğlu, 2013: 32.
[33] Lozanov, 2015: 79.
[34] Sevin, 2001: 20.
[35] Erzen, 1994: 114.
[36] Sevin, 2001: 20.

Coelaletice, Sapaice, Corpilice, Caenice; doğuya doğru Bessice, Bennice, Samaice ve Astice. Belirli yöreler *strategia* sisteminin dışında bırakıldı. Abdera, Maroneia ve Ainos kentleri resmen Trakya'ya ait olmalarına rağmen serbest statülerini korudu. Bitişikteki Imbros, Samothrake ve Thasos adaları da benzer şekilde muamele gördü. Propontis'in kuzey kıyısındaki Perinthos, Trakya yönetiminin merkezi olmasıyla gelişmiş, deniz ticaretiyle uğraşan bir pazardan, geniş bir hinterlanda sahip idari bir merkeze yükselince askeri ve ekonomik hususlarda söz sahibi bir kent haline gelmişti. Byzantion da en azından Vespasianus Dönemi'ne kadar serbest statüye sahipti, fakat MS 2. yüzyıldaki müteakip değişikliklerin bir sonucu olarak Bithynia eyaletine dâhil oldu[37]. Önce Agrippa'nın eline geçen yöre, olasılıkla ölümünden sonra Augustus'a kaldı ve sonuçta da bir İmparatorluk arazisi haline getirildi. Trakya'daki yönetim yapısı Traianus ve Hadrianus Dönemi'ne değin sürdü. Bu iki imparator döneminde yeniden yapılanmalara gidildi ve *Provincia Thracia*'nın statüsü yükseltildi. Eskinin boylar düzenine tümüyle son verilmeye çalışıldı. Bu düzen bir buçuk yüzyıl kadar sürdü. Son olarak imparator Diocletianus (MS 284-305) Dönemi'nde bölge birçok küçük eyalete ayrılarak yeniden düzenlendi, İmparatorluğun merkezinin I. Constantinus (MS 306-337) tarafından Byzantion'a taşınması bölgenin gelişimini hızlandırdı[38].

C. Yolları

Trakya, MS 45'ten itibaren Roma'ya bağlı bir iç eyalet olmasıyla birlikte, Avrupa ile Asya arasında bir köprü gördüğü için eşsiz bir konuma sahipti. Batı ile doğu arasındaki en eski bağlantı olarak görülen *Via Egnatia* yolu, Trakya'nın güneyinden geçiyordu. Adriyatik Denizi'nin doğu kıyısındaki Apollonia (Valona, Avinya) ve Dyrrhachium'dan (Durazzo, Draç) başlayan *Via Egnatia* yolu, Trakya'da Neapolis (Kavala), Dimis'e (Ferecik) ulaşır ve Hebros Nehrini geçerek, Kypsela (İpsala), Zorlanis (Keşan), Siracella (Malkara), Apri (Germeyan, İnecik), Resisthon (Tekirdağ), Heraion Teikhos (Karaevlialtı), Perinthos-Herakleia (Marmara Ereğlisi), Daunioteikhos (Kınalıköprü), Selymbria (Silivri), Athyra (Büyükçekmece), Rhegion

[37] Lozanov, 2015: 76.
[38] Sevin, 2001: 20-21.

(Küçükçekmece) yerleşimlerinin ardından Byzantion'da (İstanbul) son bulmaktadır[39]. İller arası ana karayolu (Moesia'daki Singidunum'dan başlayarak), çapraz olarak (dolayısıyla modern adı *Via Diagonalis*) eyaletteki Naissus, Serdica, Philippopolis üzerinden *Via Egnatia*'ya doğru (Hadrianopolis ve Perinthos yoluyla) Aigaion Pelagos ve Byzantion'a kadar uzanmaktadır. Bu yol ağı kuzeybatı illeriyle bağlantıyı kolaylaştırdı ve hem askeri hem de ekonomik öneme sahipti. Pontos Euksinos kıyısındaki şehirler ise kuzey-güney doğrultusundaki *Via Pontica* yoluyla birbirine bağlanmıştı[40]. Danube hattındaki Oescus'tan Haemus üzerinden Philippopolis'e bağlanan kuzey-güney hattı veya Haemus'un kuzey ve güneyindeki doğu-batı bağlantıları gibi stratejik ve ticari nitelikli diğer rotalar da eklenmişti[41].

Trakya'daki ulaşım ve altyapının önemi, bölgenin Roma İmparatorluğu'nun batı ve doğu yarısı arasındaki konumu ile vurgulanmaktadır. Trakya bir transit eyaletti. Bu nedenle, trafik hacmi büyük olasılıkla İmparatorluğun diğer bölgelerine göre daha yüksekti[42].

Bölgede Roma Dönemi'nden önce de ticari ve askeri öneme sahip yol ağlarının bulunduğu epigrafik belgelerle kanıtlanmaktadır. Örneğin, Philippi ve Amphipolis'in *stadia* mesafelerini ölçen Drama yakınlarındaki Kalambaki'den gelen ve MÖ 3. yüzyılın sonu - 2. yüzyılın başına tarihlenen bir sınırtaşı, erken dönem bir karayolunun varlığını kanıtlamaktadır[43]. Pistiros'tan gelen ve MÖ 359'a tarihlenen bir yazıtta da (*SEG* 42: 486) özellikle Thasos, Maroneia ve Apollonia'dan gelen Yunan tüccarlar için "karayolu ile gelen mallardan vergi tahsil edilmez" kuralından bahsedildiği belirtilmektedir[44]. Bunların yanı sıra Thrakialılar'ın yol yapımında ünlü oldukları bilinmektedir. Örneğin, Büyük İskender III'ün, özellikle Anadolu'daki zorlu

[39] Işık Şahin, "Roma Yolu "Via Egnatia"", *Keşan Sempozyumu,* Keşan Belediye Başkanlığı Yayınları, Edirne, 2003: 71.
[40] Bouzek – Graninger, 2015: 17.
[41] Anne Kolb, "Transport in Thracia", *Proceedings of the First International Roman and Late Antique Thrace Conference "Cities, Territories and Identities" (Plovdiv, 3rd – 7th October 2018)*¸ XLIV Bulletın Of The Natıonal Archaeologıcal Instıtute, 2017: 2.
[42] *a.g.m.*
[43] Bouzek – Graninher, 2015: 18.
[44] Bouzek – Graninger, 2015: 18.

yaylaların üzerine bir yol inşa etmek için Thrakialı bir ekibi görevlendirdiği belirtilmektedir (Arrianus, *Aleksandrou Anabasis*, 1.26.1.).

D. Ticareti

Trakya Bölgesi Doğu – Batı arasında kara bağlantısını sağlaması; Pontos Euksinos, Propontis ve Aigaion Pelagos'a kıyısı olması ve Aksios, Strymon, Nestos, Danube ve Hebros gibi gemi ile geçilebilir nehirlere sahip olması sayesinde ticarette büyük bir öneme sahipti. Öyle ki, bu özellikleri sayesinde Yunanlar'ın dikkatini çeken bölge, MÖ 750-550 yıllarında kolonize edilmiş ve Aigaion Pelagos, Propontis ve Pontos Euksinos kıyılarına önemli liman kentleri kurulmuştur. MÖ 6. yüzyıldan önce Trakya'nın özellikle iç bölgelerinde ithalat kanıtları çok seyrekken, kolonizasyonla birlikte Trakya'nın geniş yelpazedeki Akdeniz ağlarına bağlandığı belirtilmektedir[45].

Bölge Dalmaçya üzerinden Orta Akdeniz'e ve Aigaion Pelagos üzerinden Doğu Akdeniz'e açılmaktadır[46]. Bölgeden gelen epigrafik buluntulardan hareketle, Batı Karadeniz limanlarının, genellikle Bithynia gibi Anadolu ticaret merkezlerine yöneldiği görülmektedir[47]. Nicaea, hem Batı Karadeniz kıyılarında hem de Philippopolis ve Serdica gibi Trakya kentleriyle sıkı bağlantıları olan önemli bir ticaret merkeziydi. Roma dünyasının ekonomisi için önem arz eden Nicomedia'nın da Anadolu ve Batı Karadeniz'deki ticaret bölgeleri arasındaki ticari geçişi temsil ettiği söylenmektedir[48].

Danube, Hebros ve Aksios gibi antik dönemde gemi ile geçilebilen nehirler, bölgelerinde mal dağıtımında da önemli ticari yollardır. Genellikle kuzeyden güneye ya da kuzeydoğudan-güneybatıya doğru yönlendirilen Balkan karasal ticari rotalar da aynı derecede öneme sahiptir: Histria – Odessos – Byzantion, Virminacium – Naissus

[45] Chavdar Tzochev, "Trade", *A Companion to Ancient Thrace*, (ed. Julia Valeva, Emil Nankov, Denver Graninger), Wiley Blackwell, New Jersey, 2015: 414.
[46] Octavian Bounegru, "The Black Sea Area in the Trade System of the Roman Empire", *Euxeinos* 14, 2014: 8.
[47] Bounegru, 2014: 12.
[48] Bounegru, 2014: 13.

– Thessaloniki, Novae – Philippopolis – Byzantion, Singidunum – Naissus – Hadrianopolis – Byzantion[49].

Roma eyaletleri ile Yunan - Doğu dünyası arasındaki kavşaklarda Batı Karadeniz Bölgesi'nin durumu, transit ticaret bölgesi statüsünü göstermektedir. Tomis'ten ve belki de diğer çıkış noktalarından Bithynia'daki ticari merkezlere doğru giden deniz yolları, Yunan – Doğu eyaletleriyle kalıcı ticari bağlantılar sağlamıştır. Tomis, transit ticaretin ana aktörü olarak merkezi bir konuma sahipti ve Balkan Yarımadası'nın batı çeyreğindeki Aquileia gibi, Moesia ve Trakya'nın iç bölgelerine malların taşınması için önemli bir rol oynamıştı[50].

Antik kaynaklardan hareketle Trakya'dan ihraç edilen mallar arasında kereste, odun kömürü, canlı hayvan, deri, tahıl, bal ve balmumu gibi gıdalar ve işlenmiş ürünler listelenmekle birlikte. Trakya'nın belli bir meta için ünlü olmadığı ancak gümüş ve köle ticaretinde öne çıktığı belirtilmektedir[51]. Homeros'un İlyadası'nda (IX, 70-73) da Troia seferinde Akhalar'a her gün gemilerle Trakya şarabı geldiği görülmektedir.

Trakya'ya ithal edilen mallar, ihraç mallara göre daha iyi bilinmektedir. MÖ 7. yüzyıldan Roma fethine kadar günümüze gelen ithal malların neredeyse tamamı Doğu Akdeniz ve Karadeniz'den gelmektedir; az da olsa Orta ve Batı Avrupa'dan ve aynı zamanda Batı Akdeniz'den de ithalat yapıldığı bilinmektedir[52]. Hellenistik Dönem başlarında amphoralar, Trakya ovasında hemen hemen tüm bölgelerde bulunmaktadır; bu, ithal yiyecek ve içeceklerin toplumun çoğu tarafından erişilebilir olduğunu göstermektedir[53].

[49] Bounegru, 2014: 9.
[50] Bounegru, 2014: 16.
[51] Tzochev, 2015: 420.
[52] Tzochev, 2015: 421.
[53] *a.g.m.*

II. EPİGRAFİK BULUNTULAR KATALOĞU

Trakya'da tapınım görmüş olan Doğu kökenli tanrı ve tanrıçalarla ilişkilendirilen 75 yazıt Anadolu, Mısır ve Diğer (Suriye, İran) Kültler olmak üzere üç başlık altında derlenmiştir. Buna göre 42 yazıt **[Kat. No. 1-42] "**Anadolu Kültleri", 26 yazıt **[Kat. No. 43-68] "**Mısır Kültleri" ve 7 yazıt **[Kat. No. 69-75]** ise "Diğer Kültler" (Suriye, İran) başlığı altında toplanmıştır.

A. Anadolu Kültleri

1. Epekoos Theos Sabazios Metrikos

Ἐπηκόῳ θεῷ Σεβαζίῳ Μετρικῷ

Adak yazıtı, kireç taşı sunak.

Bulunduğu yer **:** Serdica (Sofya) sınırları içinde yer alan Bouhovo Köyü.

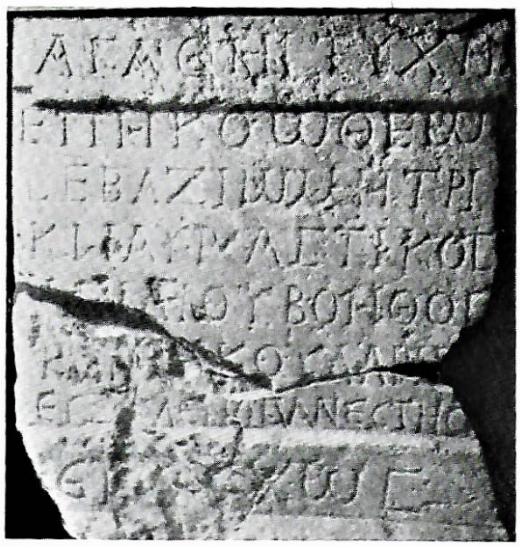
Korunduğu yer **:** Sofya Arkeoloji Enstitüsü ve Müzesi, No 2870.

Ölçüleri **:** Yükseklik: 100 cm, Genişlik: 57 cm, Kalınlık: 54 cm.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 167, No: III-9, Pl. LIV; Lane, *CCIS* II, 1985: 1, No: 2.

Tarih **:** MÖ 3. yüzyılın başları.

Fotoğraf **:** Tacheva-Hitova, 1983, No. III-9, Pl. LIV.

Ἀγαθῆι τύχηι
Ἐπηκόῳ θεῷ
Σεβαζίῳ Μετρι-
κῷ Αὐρ(ήλιος) Ἀστικὸς
Φειλίου βονθὸς
κορνικουλάρις
εὐξάμενος ἀνέστεσ[εν]
εὐτυχῶς.

Sunak ikiye ayrılmıştır. M. Tacheva-Hitova hem G. Mihailov, hem de B. Gerov'un belirttiği *adiutor cornicularii* olan adayanın Yunan kökenli olduğu görüşünü kabul etmektedir[54].

2. Jupiter (Zeus) Dolichenus

Διὶ Δολιχηνῷ

Adak yazıtı, kireç taşı sunak.

Bulunduğu yer **:** Augusta Traiana (Stara Zagora) sınırları içinde yer alan Starozagorski Mineralni Bani.

Korunduğu yer **:** Stara Zagora Bölge Tarih Müzesi, No 2C3 1239.

Ölçüleri **:** Yükseklik: 86 cm, Genişlik: alt kısım 58 cm.

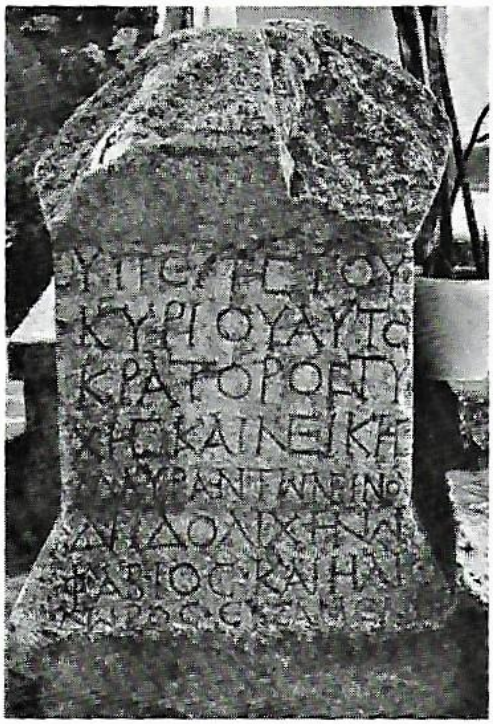
Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 233, No: V-24, Pl. LXXVIII; Hörig ve Schwertheim, *CCID*, 1987, 53, No: 51, Taf. XVI, Najdenova, *ANRW*, 1989, 1393-94, No: 22; Mihailov, *IGBulg* V, 1997, No: 5600.

Tarih **:** MS 212 ve 217 arası, büyük ihtimalle 214.

Fotoğraf **:** Tacheva-Hitova, 1983, No: V-24, Pl. LXXVIII.

[ʾΑγαθῆι τύχηι?]
ʿΥπὲρ τῆς τοῦ
κυρίου αὐτο-
χράτορος τυ-
χῆς καὶ νείχης
Μ(άρκου) Αὐρ(ηλίου) ʾΑντωνείνου
Διὶ Δολιχηνῷ
Φλάουιος καὶ ʿΗλιό-
δωρος εὐξάμενοι.

[54] Margarita Tacheva- Hitova, *Eastern Cults in Moesia Inferior and Thracia (5 th Century BC.- 4 th century AD.)*, Leiden 1983: 167.

Hamamların yapımı ile ilgili bir yazıt ile birlikte Roma ılıcalarının ana girişinin önünde bulunan yazıt, Marcus Aurelius ve Lucius Verus ortak yönetimine (MS 161-169) tarihlenmektedir[55]. Bununla birlikte yazıt, Caracalla (MS 212-217) veya Elagabalus (MS 218-222) egemenliklerine de tarihlenebilmektedir[56]. Tacheva-Hitova bu tarihlendirmelerin adağın hamam inşaatı sırasında yapıldığının kabul edilmesi durumunda mümkün olabileceğini, ancak bu tespit edilemediği için Severus Dönemi'ne yerleştirilmesinin daha doğru olacağını düşünmüş ve bu dönemi bir *terminus post quem* olarak almıştır[57].

Caracalla'nın Roma vatandaşlığı fermanı sonrasında adayanların tek isimli olmaları onların muhtemelen bir köle olduklarını göstermektedir. Tacheva-Hitova, Flavius adının Augusta Traiana ve onun Trakya'daki sakinleri tarafından sıklıkla alındığını, ama Heliodorus isminin burada ilk kez geçtiğini belirtmektedir[58].

[55] Varbinka Najdenova, "The Cult of Jupiter Dolichenus in Lower Moesia and Thrace", *ANRW*, II, 18.2. 1989a: 1393
[56] *a.g.m.*
[57] Tacheva-Hitova, 1983: 233.
[58] *a.g.e.*

3. Jupiter (Zeus) Dolichenus

Διὶ Δολιχηνῷ

Adak yazıtı, kireç taşı sütun.

Bulunduğu yer **:** Augusta Traiana (Trite Chouchoura'nın lokalize edildiği bölgenin batısı).

Korunduğu yer **:** Stara Zagora İlçe İlçe Tarih Müzesi, No 2C3 1238.

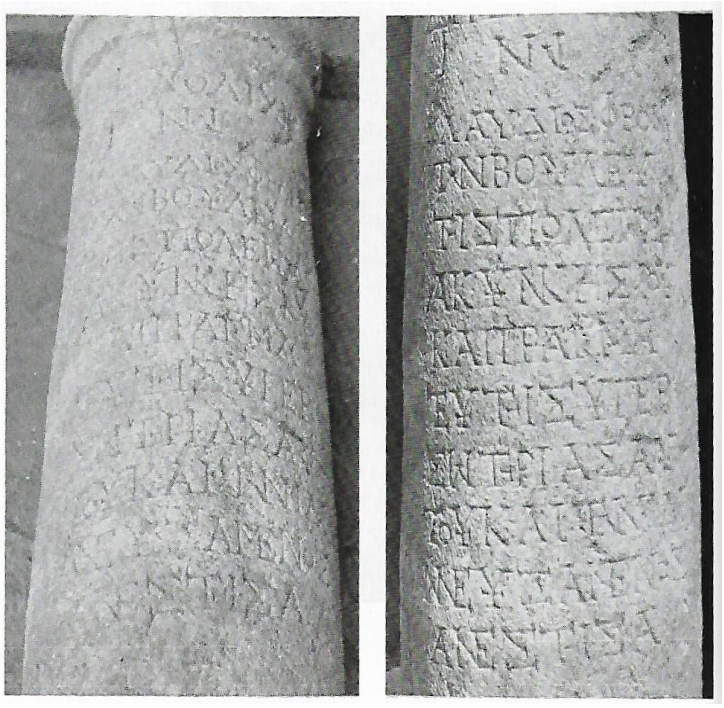
Ölçüleri **:** Yükseklik: 69 cm, Çap: 26 – 24 cm.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 234, No: V-25, Pl. LXXVIII; Hörig ve Schwertheim, *CCID*, 1987, 53, No: 52, Taf. XVI; Mihailov, *IGBulg* V, 1997, No: 5587; Najdenova, *ANRW*, 1989, 1394, No: 23.

Tarih **:** Bilinmiyor.

Fotoğraf **:** Tacheva-Hitova, 1983, No. V-25, Pl. LXXVIII.

Διὶ Δολιχη-
νῷ.
Κλαύδιος Φρόν-
των βουλευ-
τὴς πόλεως
ʾΑκυνκησίου
καὶ πραγμα-
τευτῆς ὑπὲρ
σωτηρίας αὐ-
τοῦ καὶ τῶν ἰδί-
ων εὐξάμενος
ἀνέστησα.

Yazıt için kesin bir tarihleme yapılamamıştır. Yayınlayanlar, yazıtın başka bir buluntunun yanında (Tacheva-Hitova, 1983, No: V-23), Dolichenus Tapınağı içinde bulduğunu belirttikleri için, tapınağın tarihlendiği dönemde -yüksek ihtimalle Severus

Dönemi'nde- adandığı düşünülmektedir[59]. V. Najdenova, yazıtın tarihleme için kesin bir veri sağlamadığını, ancak MS 2.-3. yüzyılların geçişine yerleştirildiğini belirtmektedir[60].

Tacheva-Hitova, adayanın Aquincum'da bir *decurion* ve bir πραγματευτῆς olduğunu belirtmekle birlikte, πραγματευτῆς ünvanlı adayanın Aquincum şehir yönetiminde bir kâtip olabileceğini belirtmektedir[61]. E. Schwertheim ve M. Hörig, adayanın bir βουλευτὴς olarak kentsel bir işte çalıştığını ve Aquincum ile Augusta Traiana arasında ilişkileri olan bir tüccar olduğunu ileri sürmektedirler[62].

4. Jupiter (Zeus) Megistos Dolichenus

Διὶ μεγίστῳ Δολιχηνῷ

Adak yazıtı, kireç taşı bir heykel kaidesi.

Bulunduğu yer **:** Cillae (Chirpan, Cherna Gora)

Korunduğu yer **:** Sofya Arkeoloji Enstitüsü ve Müzesi

Ölçüleri **:** Yükseklik: 14 cm. Genişlik: 45 cm. Kalınlık: 14 cm.

Yayınlandığı yer **:** Merlat, 1951, 20, No: 15; Tacheva-Hitova, 1983: 235, No: V-26, Pl. LXXIX; Hörig ve Schwertheim, *CCID*, 1987, 54, No: 54, Taf. XVII; Najdenova, *ANRW*, 1989: 1391-92, No: 20.

Tarih **:** MS 202-211 arası.

Fotoğraf **:** Tacheva-Hitova, 1983, No: V-26, Pl. LXXIX.

Διὶ μεγίστῳ Δολιχηνῷ
ὑπὲρ σωτηρίας καὶ νείκης τῶς κυρίων αὐτοκρατόρων
Κάστωρ καὶ ᾽Ακύλας καὶ Κάστωρ καὶ Πολυδεύκης κατὰ
κέλευσιν τοῦ θεοῦ οἱ ἱερεῖς ἀνέθηκαν.

[59] Tacheva-Hitova, 1983: 234.
[60] Najdenova, 1989a: 1394.
[61] Tacheva-Hitova, 1983: 235.
[62] Elmar Schwertheim - Monika Hörig, *Corpus Cultus Iovi Dolicheni*, E.J. Brill, Leiden, 1987: 54.

Bu yazıtlı heykel kaidesinin üstünde bir ağaç gövdesi (?) ve bunun üstünde kıvrılarak başını kaldıran bir yılan yer almaktadır. Heykelin kaybolan sağ tarafında da ikinci bir yılanın bulunduğu düşünülmektedir[63]. P. Merlat, yılanın Doğulu tanrıların alışılagelmiş bir atribüsü ve bazen Dioscurlar ile bağlantılı bir temsil olduğunu belirtmekle birlikte, adağın "koruyucu" doğasıyla bağlantılı olabileceğini de mantıklı bulmaktadır[64].

Yazıt, Septimius Severus ve Caracalla ortak yönetimine (MS 202-211) tarihlenmektedir[65]. κατὰ κέλευσιν formülü, ya da Latince *ex praeceptum,* Yunanca olarak Suriye, Roma ve İtalya'dan birkaç yazıtta da görülmektedir (Merlat, *Rep.*, Nos 3, 242, 253)[66]. Dolichenus tapınımının kült pratiklerinin, kehanette bulunma ve rüyaların yorumlanmasını içermesi, bu varsayımın destek noktalarından biri olarak görülmektedir. Heykelin, sunu yapan yüksek dereceli bir rahibi temsil ettiği tahmin

[63] Najdenova, 1989a: 1392.
[64] Pierre Merlat, *Repertoire des inscriptions et monuments figıres du culte de Jupiter Dolichenus*, Paul Geuthner, Paris, 1951: 20.
[65] Najdenova, 1989a: 1392.
[66] Tacheva-Hitova, 1983: 236.

edilmektedir[67]. Merlat, yazıtta geçen Dioscur isimlerinin üç rahibi kastettiğini belirtmektedir[68].

5. Jupiter (Zeus) Optimus Maximus Dolichenus

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Dolicheno

Adak yazıtı, mermer levha.

Bulunduğu yer **:** Kabyle'deki (Yambol) Thermae kazıları (1983).

Korunduğu yer **:** Bilinmiyor.

Ölçüleri **:** Bilinmiyor.

Yayınlandığı yer **:** Najdenova, 1989, 1395-96, No: 27; *SEG* 42, 1992, No: 646a; Sharankov, 2017: 209, No: 10a, Fig. 4.

Tarih **:** MS 3. yüzyılın başı.

Fotoğraf **:** Sharankov, 2017, No: 10a, Fig. 4.

1 ἀ[γαθῆι] τύχηι·
[bona] fortuna ❦ I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Dol<i>c[heno]
pro [sal(ute)] dd(ominorum) nn(ostrorum) Impp(eratorum) {dominorum nostrorum Imperatorum duorum} [L(ucii) S]ept(imii) S[ev(eri)]
ẹt M(arci) [Aur(elii)] Antonino {sic} Augg[(ustorum) {Augustorum duorum}
et P(ublii) Sept(imii) ⟦Ge⟧]-
5 ⟦[tae] Caes(aris)⟧ et Iul(iae) [Aug(ustae) matr(is) castr(orum), mil(ites)(?) in]
c[o]horte I Athoitoru[m — — — — — — — — — — — — — — — — —]
DE Q(uinto) Egnati(o) Pr[oc]ulo leg(ato) Au[g(usti) pr(o)]
pr(aetore) fecerunt templum, Anto[nino et]
[Geta(?) co(n)s(ulibus) …]YBATHENION[…..]
10 […..]…. VARIUS M[…….]LI
[……]VA Imp(erator) III.III ⟦— — —⟧
[⟦— — — — —⟧] kal(endas) Ferraris {Februarias}. {vacat}
εὐτυ[χῶς το]ῖς κυρίοις.

[67] Tacheva-Hitova, 1983: 237.
[68] Merlat, 1951: 20.

Adak formülü Yunanca ve Latince olan bu yazıt, Kohort I Athoitorum askerleri tarafından adanmıştır. Tanrıya bir tapınak yapılmasından veya tapınağın restore edilmesinden bahsetmektedir.

Kohortlar MS 193'den itibaren tüm 3. yüzyıl boyunca Kabyle'de toplanmıştı. Kesin olarak Galerius Dönemi'ne (MS 411) tarihlenen yapıyla ilgili başka bir yazıtın, bu levhanın arkasına yazılması ilginçtir. Najdenova, bu durumun ilk yazıtın yaklaşık 100 yıldır bütün ve hasarsız olduğunu kanıtladığını belirtmekle birlikte, ilk kez MS 3. yüzyılın ortalarından sonra Trakya'da kültün ibadetine dair kesin kanıt bulunduğunu ifade etmektedir[69].

6. Kurios Sabazios

κυρίῳ Σαβαζίῳ

Adak yazıtı, kireç taşı sunak.

Bulunduğu yer **:** Serdica sınırları içinde yer alan Dragoman köyü.

[69] Najdenova, 1989a: 1395-96.

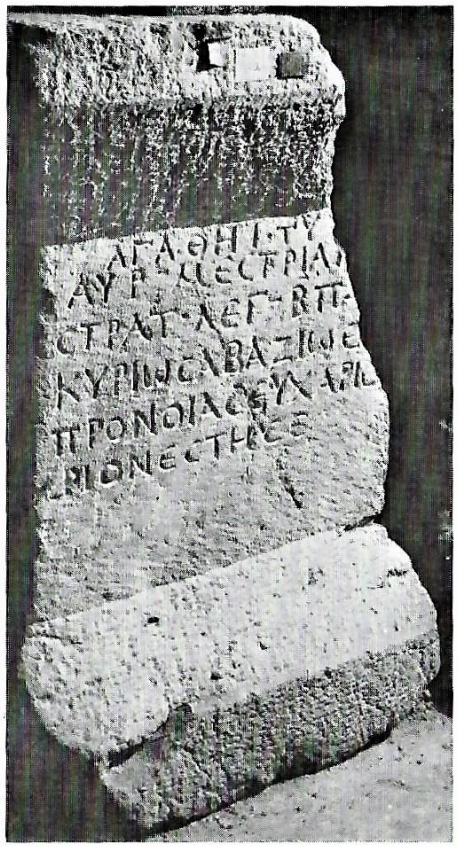
Korunduğu yer **:** Sofya Arkeoloji Enstitüsü ve Müzesi, No 1231.

Ölçüleri **:** Yükseklik: 75 cm, Genişlik: 49 cm, Kalınlık: 57 cm.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 168, No: III-12, Pl. LVI; Lane, *CCIS* II, 1985: 2-3, No: 5.

Tarih **:** MS 3. yüzyılın ilk on yılı.

Fotoğraf **:** Tacheva-Hitova, 1983, No: III-12, Pl. LVI.

ʾΑγαθῆι τύχ[ηι]
Αὐρ(ήλιος) Μεστριαν[ὸς]
στρατ(ιώτης) λεγ(ιῶνος) Β΄ Πα[ρθ(ικῆς)]
κυρίῳ Σαβαζίῳ ἐ[κ]
προνοίας εὐχαρις[τή]-
ριον ἔστησε.

Yazıt, MS 197'de ikinci Parthian Lejyonu'nun oluşmasından sonra, büyük olasılıkla MS 212'den sonra yapılmıştır. B. Gerov askerin Romalılaşmış bir Thrakialı olduğunu varsaymaktadır. İsmi, Thrakia kökenine işaret etmese de, yazıtın bulunduğu yer Gerov'un varsayımını desteklemektedir[70]. Sunak, Chepan Dağı'nda, Sabazios veya Thrakialı Süvari veya belki de her iki tanrının Thrakialı tapınağında keşfedilmiştir.

[70] Tacheva-Hitova, 1983: 169; Gerov, B., "Prouchvaniya vurhou zapadnotrakiiskite zemi prez rimsko vreme III", *GSU,* 62, 1968, 2, 119-247: 226, No. 16.

7. Kurios Sabazios

Κυρίῳ Σαβαζίῳ

Adak yazıtı, siyenit levha.

Bulunduğu yer **:** Pautalia (Kyustendil) sınırları içinde yer alan Sportela, bugünkü Rila.

Korunduğu yer **:** Sol tarafı kayıp, sağ tarafı Rila'dadır.

Ölçüleri **:** Bilinmiyor.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 170, No: III-16; Lane, *CCIS* II, 1985: 5-6, No: 12.

Tarih **:** Bilinmiyor.

ʾΑγαθῆι τύχηι
Κυρίῳ Σαβαζίῳ κληρονόμοι Πιεισεισου Αισυ-
μωους καὶ ἀδελφῶν αὐτοῦ Σπορτηληνοι ἐποί-
ησαν ἐχ τῶν ἐχείνου δι᾽ ἐπιμελητῶν Βειθυος
5 Μουκατραλεος καὶ Λούππου Πι[εισ]εισου καὶ Μάρ-
κου καὶ Λουκίου.

Yazıt ikiye ayrılmıştır. Lane, yazıtın dört ἐπιμεληταί'dan bahsettiğini, ancak bunların normal birer kült görevlisi mi yoksa birinin özel görevlisi mi olduğunun net olmadığını belirtmektedir[71]. B. Gerov, yazıtta geçen Βειθυς, Μουκατραλις, Πιεισεισος, Αισυμωους isimlerinin Thrakia kökenli olduğunu belirtmektedir[72].

8. Kurios Sabazios Athuparenos

Κυρίῳ Σαβαζίῳ Αθυπαρηνῳ

Adak yazıtı, kireç taşı sunak.

Bulunduğu yer **:** Serdica.

Korunduğu yer **:** Sofya Arkeoloji Enstitüsü ve Müzesi, No 702.

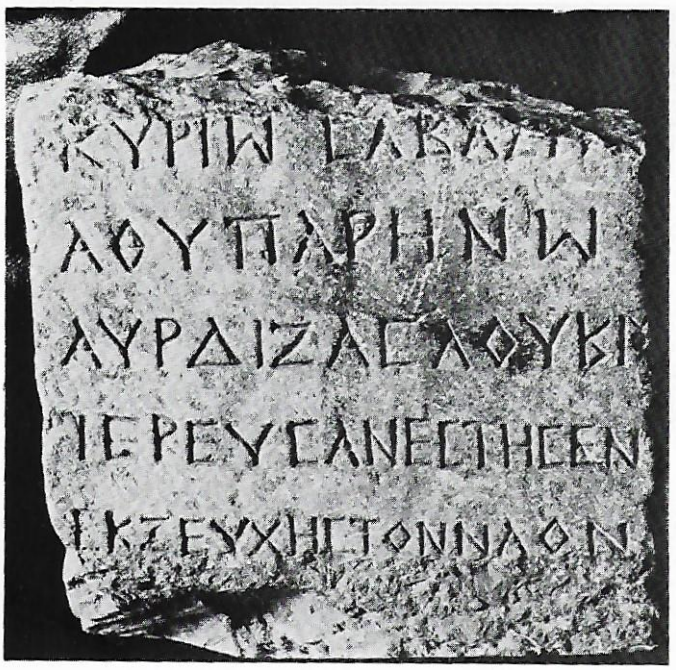
Ölçüleri **:** Yükseklik: 60 cm, Genişlik: 60 cm, Kalınlık: 57 cm.

[71] E.N. Lane, *Corpus Cultus Iovis Sabazii III*, E.J. Brill, Leiden, 1989: 44.
[72] Tacheva-Hitova, 1983: 170; Gerov, B., "Romanizmut mezhdou Dounava i Balkana ot Hadrian do Konstantin Veliki II, *GSU, FF*, 48, 1952/3, 307-415: 314; 362, No 165-168.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 166, No: III-8, Pl. LIV; Lane, *CCIS* II, 1985: 1, No: 1

Tarih **:** MS 212.

Fotoğraf **:** Tacheva-Hitova, 1983, No: III-8, Pl. LIV.

[Ἀγαθῇ τύχῃ?]
Κυρίῳ Σαβαζίῳ
Αθυπαρηνῳ
Αὐρ(ήλιος) Διζας Λοθκίου
ἱερεὺς ἀνέστησεν
εκξ (sic) εὐχῆς τὸν ναόν.

Sunağın üstü ve altı hasarlıdır. Tacheva-Hitova, tanrının yüksek dereceli rahibinin, Antoniniana'nın yasası (*constitutio Antoniniana*) vasıtasıyla Roma vatandaşlığı verilmiş bir Thrakialı olduğunu belirtmektedir[73].

9. Kurios Sabazios Epekoos

Κυρίῳ Σεβαζίῳ ἐπηκόῳ

Adak yazıtı, sunak.

Bulunduğu yer **:** Pautalia sınırları içerisindeki Tavalichevo köyü.

Korunduğu yer **:** Bilinmiyor.

Ölçüleri **:** Yükseklik: 80 cm, Genişlik: 60 cm, Kalınlık: 40 cm.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 169, No: III-15; Lane, *CCIS* II, 1985: 4 No: 7.

[73] Tacheva-Hitoca, 1983: 166.

Tarih **:** Bilinmiyor.

Κυρίῳ Σεβαζ[ίῳ]
ἐπηκ[ό]ῳ Μᾶρ(κ)[ος]
Μου[κα?]κερζ[ου]?
[κ]ᾳὶ ---ΟΥ---
-ΕΟΘΙ καὶ Μ[ᾶρ]-
κο(ς)? Βᾳλίου [εὐξά]-
[μ]ενοι τὸ[ν βωμὸν]
[ἀνέθηκαν].

Tacheva-Hitova'ya göre ilk adayanın *patronymik* ismi Thrakia kökenliyken, sonuncusunun ismi Roma kökenlidir[74].

10. Sabazios Epekoos

Σεβαζίῳ ἐπηκόῳ

Adak yazıtı, kireç taşı sütun kaidesi.

Bulunduğu yer **:** Serdica sınırları içinde yer alan Maslovo köyü, bugünkü Obedinenie.

Korunduğu yer **:** Sofya Arkeoloji Enstitüsü ve Müzesi, No 8113.

Ölçüleri **:** Yükseklik: 113 cm, Genişlik: 57 cm, Kalınlık: 57 cm.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 168, No: III-11, Pl. LV; Lane, *CCIS* II, 1985: 2, No: 4.

Tarih **:** MS 212 yılına doğru.

Σεβαζίῳ ἐπηκόῳ
Π(όπλοις) Αἰλ(ιος) Ἰουλιανὸς
στρατευσάμενος ἐν
πρετωρίῳ θεοῦ Μ(άρχου) Αὐρ(ηλίου)
Ἀντωνίνου Σευήρου
ἐχ τῶν εἰδίων κατε-
σκεύασεν τὸ ἔργου ὑ-
πὲρ ἑαυτοῦ κὲ τῶν ἀ-
δελφῶν Αἰ(λίων) Μάρκου
κὲ ῾Ηρακλίδου.

[74] Tacheva-Hitova, 1983: 170.

Yazıt, Caracalla'nın idaresindeki *praetor* muhafızlarından bir kıdemli tarafından adanmıştır[75]. E. N. Lane, Julianus'un MS 198-217 yılları arasında *praetor* olduğunu belirtmektedir[76]. Tacheva-Hitova, Adayan kişinin Serdica sınırlarında yerleşmiş olmasının, Thrakia kökeninin bir göstergesi olabileceğini belirtmektedir [77].

11. Theos Dolichenus

Θεῷ Δολιχηνῷ

Adak yazıtı, mermer levha.

Bulunduğu yer **:** Augusta Traiana (önceden Tsar Asparouh olan Stamova Köyü)

Korunduğu yer **:** Stara Zagora Bölge Tarih Müzesi, No 628.

Ölçüleri **:** Bilinmiyor.

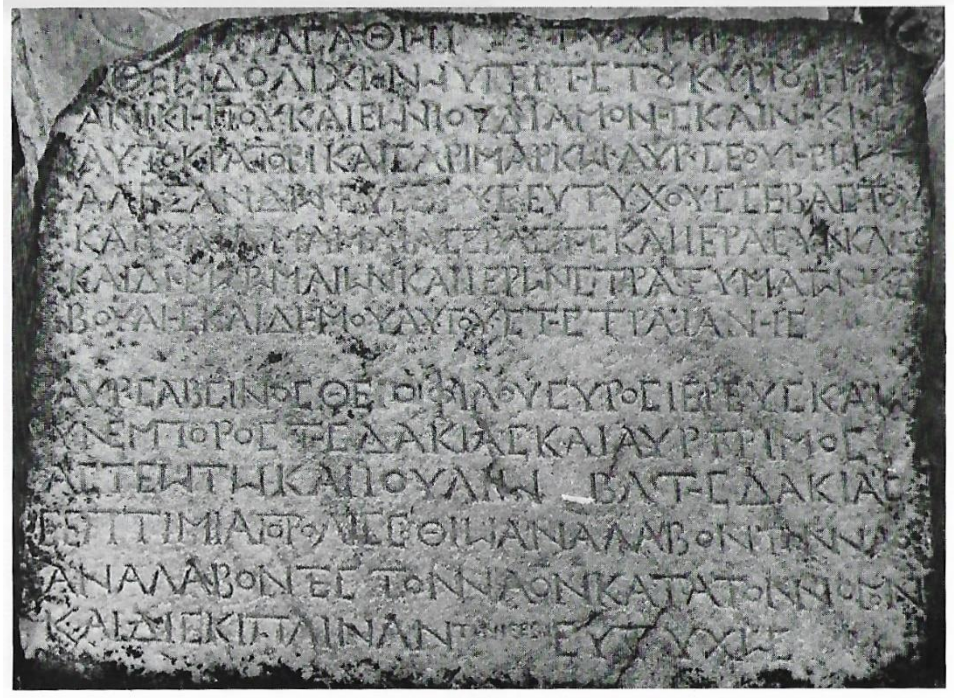
[75] Tacheva-Hitova, 1983: 168.
[76] Lane, 1985: 2.
[77] Tacheva-Hitova, 1983: 168.

Yayınlandığı yer **:** Merlat, 1951, 11, No: 8; *SEG* 3, 1953, No: 537; Tacheva-Hitova, 1983: 232, No: V-23, Pl. LXXVII; Hörig ve Schwertheim , *CCID*, 1987, 51, No: 50, Taf. 15; Najdenova, *ANRW*, 1989, 1392-93, No: 21.

Tarih **:** MS 222 ve 235 arası.

Fotoğraf **:** Tacheva-Hitova, 1983, No: V-23, Pl. LXXVII.

᾽Αγαθῆι τύχηι.
Θεῷ Δολιχηνῷ ὑπὲρ τῆς τοῦ κυρίου ἡμῶν
ἀνικήτου καὶ ἐωνίου διαμονῆς καὶ νήκης (sic)
αὐτοκράτορι καίσαρι Μάρκῳ Αὐρ(ηλίῳ) Σεουήρῳ
᾽Αλεξάνδρῳ εὐσεβοῦς εὐτυχοῦς σεβαστοῦ
καὶ ᾽Ιουλίᾳ Μαμαίᾳ σεβαστῆς καὶ ἱερᾷ συνκλήτου
καὶ δήμῳ ᾽Ρωμαίων καὶ ἱερῶν στρατευμάτων καὶ
βουλῆς καὶ δήμου Αὐγούστης Τραιανῆς
Αὐρ(ήλιος) Σαβεῖνος Θειοφίλου Σύρος ἱερεὺς καὶ
ὑνέμπορος <τῆς Δακίας> καὶ Αὐρ(ήλιος) Πρῖμος
᾽Αστέῳ τῷ καὶ ᾽Ιουλίῳ β(ου)λ(ευτὴς) τῆς Δακίας
Σεπτιμίᾳ Πορολίσσου θιῷ (sic) <ἀναλαβὸν τὸν ναὸν>
ἀναλαβόντες τὸν ναὸν κατὰ τὸν νόμον
καὶ δι(σ)κιπλῖναν τὴν ΙΕΡΟΙ (sic). Εὐτυχῶς.

Najdenova, yazıtın kesinlikle Alexander Severus ve Julia Mamaea Dönemi'ne (MS 222-235) tarihlendiğini belirtmektedir[78]. Merlat, yazıtın Augusta Traiana'daki bir Jupiter Dolichenus Tapınağı'nın restorasyonundan bahsettiğini ve tapınağın MS 180 civarında yapılmış olabileceğini öne sürmektedir[79]. Tacheva-Hitova, iki eyaletteki geri kalan tapınak ve mezarların tarihlendirilmesine bakarak tapınağın Septimus Severus Dönemi'ne tarihlendirilmesinin daha uygun olacağını belirtmektedir[80].

Merlat, yazıtın yazarının Thrakia kökenli olduğunu gösteren hatalarla dolu olduğunu ve adayanların isimlerinin oryantalizan izler taşıdığını belirtmektedir[81].

Merlat, yazıtın üç adayanı olduğundan bahseder; ilk adayanın οἰνέμπορος ünvanlı tüccar ve aynı zamanda rahip olduğunu belirtmekte ve ikinci adayan için Rostovtsev'in "doğu modasına göre organize edilmiş profesyonel bir tüccar topluluğunun üyesi ve lideri" olduğu görüşünü kabul etmektedir[82]. Merlat ayrıca, 12. satırda Σεπτιμίᾳ Τορολίσ Σουθιῷ olarak okuduğu ismin Thrakia kökenli bir kadına ait olduğunu düşünmektedir.[83]

Bu yazıtta Dolichenus'un büyük rahiplerinin, dini görevlerine ek olarak meslek edinmiş oldukları görülmektedir. Dacia ve Roma'daki doğulu tüccarların da Dolichenus kültüyle bağlantılı oldukları belirtilmektedir.[84]

12. Theos Epekoos Hypsistos

Θεῷ ἐπηκόῳ ῾Υψίστῳ

Adak yazıtı.

Bulunduğu yer **:** Turres (Pirot)

Korunduğu yer **:** Blinmiyor.

Ölçüleri **:** Bilinmiyor.

---

[78] Najdenova, 1989a: 1393.
[79] Merlat, 1951: 11
[80] Tacheva - Hitova, 1983: 233.
[81] Merlat, 1951: 11.
[82] Merlat, 1951: 12.
[83] *a.g.e.*
[84] Tacheva-Hitova, 1983: 233.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 178, No: IV-24 ve 197, No:11; Mitchell, 1999: 132, No:75.

Tarih **:** Severus Dönemi ve MS 211'den geç değil.

ʾΑγαθῇ [τύ]χ[ῃ].
Θεῷ ἐπηκόῳ ʿΥψίστῳ
εὐχὴν ἀνέστησαν
τὸ κοινὸν ἐκ τῶν ἰ
δίων διὰ ἱερέως
ʿΕρμογένους καὶ προ-
στάτου Αὐγουστιανοῦ
ʾΑχιλλεύς, Αὐρῆλις, Δῖο(ς), ʾΑλέ-
ξανδρος, Μόκας, Μο[κι]ανός,
Δομήτις, Σοφεῖνος, Παυ-
λεῖνος, Πύρος, ʾΑπολινά-
ριος, Μοκιανός, [Σ?]ῆλυς,
καὶ ʾΑλεξανδρός ʾΑσχ-
ληπιάδου Θια[---]**Σεβαζι-**
ανὸς ΘΕ[---]ΤΟΥΤΑΣ----

Tacheva-Hitova 14-15. satırlarda geçen erkek *theophorik* isminin Σεβαζιανὸς olarak okunması gerektiğini düşünmektedir[85]. Bu satırlar θία[σος] Σεβαζιανὸς olarak okunarak Sabazios kültüyle de ilişkilendirmiştir[86].

Yazıttaki diğer isimlere göre, adayanların etnik kökenlerinin çeşitlilik gösterdiği anlaşılmaktadır; Μοχας, [Σ?]ηλυς, Μοχιανός? ve muhtemelen Θια-, Τουτας, Πύρος , Δῖο(ς) gibi isimler Thrakia kökenliyken; kalan isimler Yunan ve Roma kökenlidir. Bazılarının Romalılaştırılmış yerel sakinler veya hali hazırda Roma vatandaşları olduğu belirtilmiştir[87].

Tacheva-Hitova, adayanların İbrani kökenli veya Sabbaoth'la ilişkili olduklarına dair kanıt bulunmadığını, ancak yazıtta görülen yüksek dereceli rahip Hermogenes'in *theophorik* adından hareketle topluluğun ve kültün Hypsistos ile bağlantılı olabileceğini öne sürerek, Hermes'in, Sabazios anıtlarının çoğunda görülen tanrılardan biri (bkz. Tacheva-Hitova 1983, No: III-B,5) olduğunu ve eski geleneğe göre, ruhu saf olanı Hypsistos'a götürdüğünü belirtmektedir[88].

[85] Tacheva-Hitova, 1983: 178.
[86] Tacheva-Hitova, 1983: 197.
[87] Tacheva-Hitova, 1983: 197-198.
[88] Tacheva-Hitova, 1983: 198.

13. Theos Epekoos Hypsistos

Θεῷ ἐπηκόῳ ῾Υψιστῳ

Adak yazıtı, kireç taşı heykel veya sütun kaidesi.

Bulunduğu yer **:** Serdica.

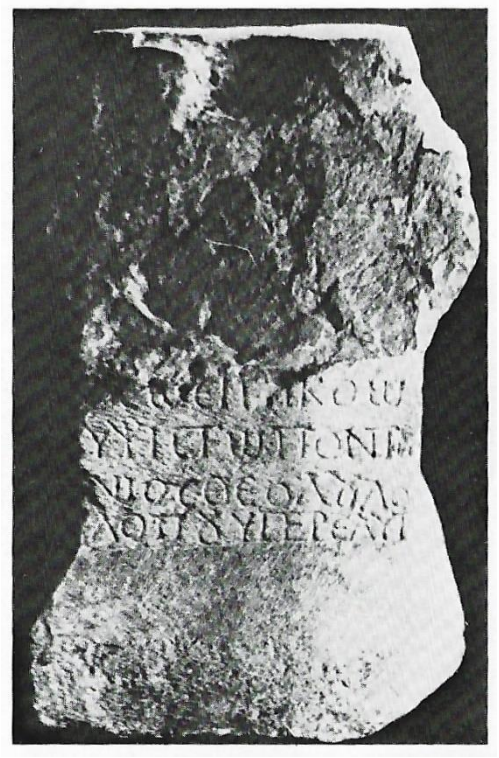
Korunduğu yer **:** Sofya Arkeoloji Enstitüsü ve Müzesi, No 7823.

Ölçüleri **:** Yükseklik: 65 cm, Genişlik: 41 cm, Kalınlık: 38 cm.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 193, No: IV-4, Pl. LXIV; Tatscheva-Hitova, 1977: 279, No: 4; Mitchell, 1999: 132, No: 69.

Tarih **:** MS 3. yüzyılın ilk yarısı.

Fotoğraf **:** Tacheva-Hitova, 1983, No: IV-4, Pl. LXIV.

[Θ]εῷ ἐπηκόῳ ῾Υψιστῳ Ποντώ-νιος Θεόδουλος Λόπου ὑπὲρ ἑαυτοῦ.

Θεόδουλος *theophorik* isimli Roma kökenli bir vatandaş tarafından adanmıştır[89].

[89] Tatscheva-Hitova, 1977: 280.

14. Theos Hagios Hypsistos

Θεῶι ἁγίωι ῾Υψίστωι

Adak yazıtı.

Bulunduğu yer **:** Anchialus (Pomorie) sınırlarında yer alan Byzie (?). Mitchell ve Cook, buluntu yerini Selymbria olarak belirtmektedir.

Korunduğu yer **:** Bilinmiyor.

Ölçüleri **:** Bilinmiyor.

Yayınlandığı yer **:** Cook, 1925: 878, No. 10; Tacheva-Hitova, 1983: 201, No: IV-18; Tatscheva-Hitova, 1977: 288, No: 20; Mitchell, 1999: 132, No: 68.

Tarih **:** MS 25 yılı.

[Θεῶ]ι ἁγίωι ῾Υψίστωι
ὑπὲρ τῆς ῾Ροιμη-
[τάλ]κου καὶ Πυθο-
δωρίδος ἐκ τοῦ κα-
τὰ τὸν Κοιλα[λ]ητικὸν
πόλεμον κινδύνου
σωτηρίας εὐξάμενος
καὶ ἐπιτυχὼν Γαίος
῾Ιούλιος Πρόκ(λ)ος χαρι-
στ[ήρι]ον.

Tacheva- Hitova, adağın Rhoimetalkes II hükümdarlığı adına adandığını ve yazıtta tanrının adayanlara, MS 21 yılında isyancı Celaletae, Odrysae ve Dii'nin tehditlerinden korunma hakkı tanıdığını belirtmiştir[90]. Yazıtı adayan G. Julius Proclos'un isminin Romalılaşmış Yunanca bir isme sahip olduğu ve bundan hareketle, adayanın büyük ihtimalle Bosphorus prensesi Antonioa Tryphaena'nın beraberindekilerden biri olduğu ve ebeveynleri yaşlı Polemon I ve Pythodor'un, Laodicea ve Tralleis'ten tanınmış Romanophile ailelerle ilişkili olduğu belirtilmiştir[91].

[90] Tacheva-Hitova, 1983: 201.
[91] *a.g.e.*

15. Theos Hosios kai Dikaios

Θεοῖσ ̔Ὁσίῳ καὶ Δικαίῳ

Adak yazıtı, mermer sunak.

Bulunduğu yer **:** Anchialus

Korunduğu yer **:** Bourgas Tarih Müzesi, No 1446.

Ölçüleri **:** Yükseklik: 18 cm, Genişlik: 15 cm, Kalınlık: 11 cm.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 266, No. VIII-1; Ricl, 1991: 48, No. 109.

Tarih **:** Bilinmiyor.

[Θ]εοῖ[ς]
̔Ὁσίῳ
καὶ Δικαί-
ῳ ̓Ατᾳλᾴ-
τη εὐχα-
ριστήρι-
ον.

16. Theos Hypsistos

Θεῷ ‘Υψίστῳ

Adak yazıtı, beyaz mermerden küçük heykel kaidesi.

Bulunduğu yer **:** Perinthos (Marmara Ereğlisi).

Korunduğu yer **:** Daha önce Silivri’deki Stamulis koleksiyonunda bulunan yazıtın yeri bilinmemektedir.

Ölçüleri **:** Yükseklik: 14 cm, Genişlik: 10 cm, Kalınlık: 8 cm.

Yayınlandığı yer **:** Sayar, 1998: 229, No. 47; Mitchell, 1999: 132, No: 63.

Tarih **:** MÖ 3.-2.yüzyıl.

Θεῷ ‘Υ–
ψίστῳ
Σαβεῖ
να δῶρον

17. Theos Hypsistos

Θεὸς ῞Υψιστος

Adak yazıtı, mermer sunak.

Bulunduğu yer **:** Apollonia Pontica (Sozopol).

Korunduğu yer **:** Nessebar Müzesi, Env. No. 550.

Ölçüleri **:** Bilinmiyor.

Yayınlandığı yer **:** Sharankov, 2009: 49, No: 21; *SEG* 59, 2009, No. 743.

Tarih **:** MS *ca.* 1. – 2. yüzyıl.

Yazıt yayınlanmamıştır.

Yazıt yayınlanmamakla birlikte Εἰστίων Ἐισταίου adlı kişi tarafından Θεὸς Ὕψιστος'a adandığı belirtilmiştir[92].

18. Theos Hypsistos

Θεῶι Ὑψίστωι

Kireç taşı sunak parçası.

Bulunduğu yer **:** Pautalia sınırları içinde Trun yakınlarındaki Zeleni Grad.

Korunduğu yer **:** Sofya Arkeooji Enstitüsü ve Müzesi, No 1243.

Ölçüleri **:** Yükseklik: 54, Genişlik: 77, Kalınlık: 72 cm.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 198, No: IV-12; Tatscheva-Hitova, 1977, 286, No 14; Mitchell, 1999: 132, No: 62.

Tarih **:** MS 2. yüzyılın ikinci yarısı veya 3. yüzyılın başı.

Θεῶι Ὑψί[στωι]
ὑπὲρ Αὐφιδίων οἴκων
[--Αὐ]φίδιο[ς---]

Auphidius isminin, Doğu kökenli veya Doğu ile ilişkileri olan üyelere sahip, İtalik bir aile ismi olduğu belirtilmiştir[93]. Philippopolis (Mihailov, *IGBulg* III, 1329)

[92] Nikolay, Sharankov, "Notes on Ancient and Mediaeval Latin and Greek Inscriptions from Bulgaria", *Archaeologia Bulgarica,* Sayı: XIII, Cilt: 3, 2009: 49.
[93] Tacheva-Hitova, 1983: 198-199.

ve Pautalia'dan (Mihailov, *IGBulg* IV, 2109) gelen yazıtlarda da bu ailenin isimleri görülmektedir.

19. Theos Hypsistos

Θεῷ ῾Υψίστῳ

Adak yazıtı, kireç taşı sunak.

Bulunduğu yer **:** Serdica.

Korunduğu yer **:** Sofya Arkeoloji Enstitüsü ve Müzesi, No 7825, kayıp (?).

Ölçüleri **:** Yükseklik: 42 cm, Genişlik: 15 cm.

Yayınlandığı yer **:** Tacheca- Hitova, 1983: 193, No: IV-5; Tatscheva-Hitova, 1977, 280, No 5; Mitchell, 1999: 132, No: 70.

Tarih **:** MS 2. yüzyılın sonu – 3. yüzyılın başı.

῾Αγαθῇ [τύχῃ].
Θεῷ ῾Υψ[ίστῳ]
Διζου----
εὐξάμ[ενος]
ἀνέθ[ηχε].

Akroter bezeli sunak parçasının sol tarafı kırıktır. Adak, Thrakia kökenli ibadetçi tarafından adanmıştır[94].

20. Theos Hypsistos

θεῷ ῾Υψίστῳ

Adak yazıtı, kireç taşı sunak.

Bulunduğu yer **:** Serdica.

Korunduğu yer **:** Sofya Arkeoloji Enstitüsü ve Müzesi, No 7826.

Ölçüleri **:** Yükseklik: 55 cm, Genişlik: 25 cm, Kalınlık: 23 cm.

[94] Tatscheva-Hitova, Margarita, "Den Hypsistos geweihte Denkmaler in Thrakien (Untersuchungen zur Geschichte der Antiken Religionen, III)", *Thracia* IV, 1977: 280.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 194-195, No: IV-7, Pl. LXVI; Tatscheva-Hitova, 1977: 281, No: 7, fig. 5; Mitchell, 1999: 132, No: 71.

Tarih **:** MS 3. yüzyılın başı.

Fotoğraf **:** Tacheva-Hitova, 1983, No: IV-7, Pl. LXVI.

ʾΑγαθῇ τύχῃ
Πάνθια
θεῷ ʿΥψίστ(ῳ)
εὐχαριστή-
ριον.

Sunak, akroterli ve kompleks profillidir. Tacheva-Hitova, tek Yunan *theophorik* ismin tek tanrılığı işaret ettiğini ve kadın adayanın köle kökenli olduğunu belirtmektedir[95]. Sunağın üst yüzeyinde – tıpkı Tacheva-Hitova, 1983, No: IV-6'da olduğu gibi- üç kandilin oyulmuş olduğu görülmektedir (0.075 çapında)[96].

21. Theos Hypsistos

Θεῷ ʿΥψίστῳ

[95] Tacheva-Hitova, 1983: 195.
[96] *a.g.e.*.

Adak yazıtı, mermer sunak.

Bulunduğu yer **:** Anchialus sınırları içinde, Aitos yakınlarındaki Aquae Calidae.

Korunduğu yer **:** Bourgas Tarih Müzesi.

Ölçüleri **:** Yükseklik: 20 cm, Genişlik: 11.5 cm.

Yayınlandığı yer **:** *SEG* 24, 1974, No: 905; Tacheva-Hitova, 1983: 200, No: IV-17; Tatscheva-Hitova, 1977: 288, No: 19; Mihailov, *IGBulg* V, 1997, No: 5647.

Tarih **:** MS 3. yüzyılın başı.

᾽Αγαθῆ τύχῃ
[Θ]εῷ ῾Υψίστῳ
Χρῆσμος
῾Ερμογένου
5 ὑπὲρ τῶν
ἰδίων
εὐχαριστῶ.

Sunağın üstü ve altı profillidir. Hermogenes'in *theophorik* adı, Bizone ve Tirizis (Mihailov, *IGBulg* I, 12 bis, 12 ter), Pizus'da (Mihailov, *IGBulg* III, 1690), Pirot'tan gelen yazıtlarda kanıtlanmıştır. Tacheva-Hitova'ya göre Χρῆσμος ismi, iki yazıttan fazla kanıtlanmadığı için muhtemelen bir göçmene aittir[97].

22. Theos Hypsistos

Θεῷ ῾Υψίστῳ

Adak yazıtı, mermer kabartma.

Bulunduğu yer **:** Philippopolis (Plovdiv).

Korunduğu yer **:** Plovdiv Arkeoloji Müzesi.

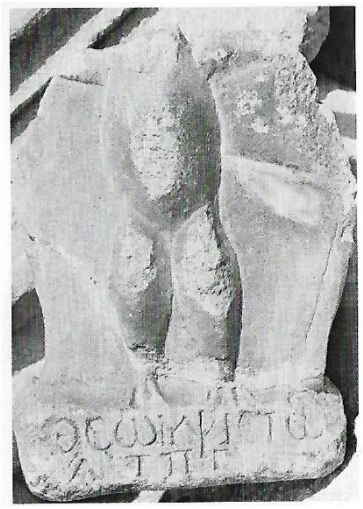
Ölçüleri **:** Yükseklik: 20 cm, Genişlik: 17 cm, Kalınlık: 6 cm.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 199, No: IV-13, Pl. LXVII; Tatscheva-Hitova, 1977: 287, No: 15; Mitchell, 1999: 132, No: 65.

Tarih **:** Roma İmparatorluk Dönemi.

[97] Tacheva-Hitova, 1983: 200.

Fotoğraf **:** Tacheva-Hitova, 1983, No: IV-13, Pl. LXVII.

Θεῷ Ὑφίστῳ
ΑΤΠΓ

Kabartma, baş kısmı haricinde korunmuştur. S. Mitchell, kartal vasıtasıyla Theos Hypsistos'un Zeus ile ilişkilendirildiğini belirtmektedir[98].

23. Theos Hypsistos

Adak yazıtı.

Bulunduğu yer **:** Philippopolis

Korunduğu yer **:** Bilinmiyor.

Ölçüleri **:** Bilinmiyor.

Yayınlandığı yer **:** Mitchell, 1999: 132, No: 67.

Tarih **:** Roma İmparatorluk Dönemi.

[— — — —]
1 [— — —]…
.ΕΙΑ Ἑλέ-
νη ἀνέ-
θηκεν
5 **εὐλογη-**
τῷ εὐ-
χήν.

[98] Stephen Mitchell, "The Cult of Theos Hypsistos between Pagans, Jews, and Christians", *Pagan Monotheism in Late Antiquity*¸ Clarendon Press Oxford, 1999: 101.

Mitchell, metinde Hypsistos terimi geçmemesine rağmen, yazıtı εὐλογητῳ teriminin kullanılmasından dolayı Theos Hypsistos'a atfetmiştir. Yahudilerle ilişkilendirilen bu ifadenin Theos Hypsistos'a "övgülerde/şükranlarda bulunma" pratiği olduğu belirtilmekte[99] ve Gorgippina'dan gelen yazıtlarda da (Mitchell, 1999, No: 84-87) karşımıza çıkmaktadır.

24. Theos Hypsistos

Θεῷ ῾Υψίστῳ

Adak yazıtı, kireç taşı sunağın üst parçası.

Bulunduğu yer **:** Serdica.

Korunduğu yer **:** Sofya Arkeoloji Enstitüsü ve Müzesi, No 7839.

Ölçüleri **:** Yükseklik 23 cm, kalınlık 3.5 cm.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 195, No: IV-8, Pl. LXVII; Tatscheva-Hitova, 1977: 281, No: 8; Mitchell, 1999: 132, No: 72.

Tarih **:** Roma İmparatorluk Dönemi.

Θεῷ ῾Υψίστῳ
εἱερεὺς

Yazıt çok fazla zarar görmüş olsa da bir rahip tarafından adandığı belli olmaktadır[100].

[99] Mitchell, 1999: 112.
[100] Tatscheva-Hitova, 1977: 282.

25. Theos Hypsistos

θεῷ ῾Υψίστῳ

Adak yazıtı.

Bulunduğu yer **:** Serdica.

Korunduğu yer **:** Sofya Arkeoloji Enstitüsü ve Müzesi, No 7839.

Ölçüleri **:** Yükseklik: 55 cm, Genişlik: 35 cm, Kalınlık: 22 cm.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 195, No: IV-9; Tatscheva-Hitova, 1977: 282, No: 10; Mitchell, 1999: 132, No: 73.

Tarih **:** Roma İmparatorluk Dönemi.

-μος Α[ι---]
-του καὶ---
ροβος Αι----
ητου **θεῷ [῾Υψί]-**
στῳ εὐχα[ριστή]-
[ρι]ον.

Yazıt dikdörtgen bir panele konmuştur. İki parçaya ayrılmış yazıtın korunmuş parçalarından -isim ve soy isimleri restore edilemeyen- iki kardeş tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır[101].

26. Theos Hypsistos

θεῳ ‘Υψίστῳ

Adak yazıtı. Kireç taşı sunak.

Bulunduğu yer **:** Perinthos

Korunduğu yer **:** Perinthos'un doğusunda Değirmenköy'ün (Selymbria-İstanbul) eski yerleşmesindeki metruk Rum kilise binasının köşesine yerleştirilmiş durumda bulunmuştur.

Ölçüler **:** Yükseklik: 128 cm, Genişlik: 36 cm, Kalınlık: 39 cm. HY: 5 cm.

Yayınlandığı yer **:** Sayar, 1998, 418, No: 302, Tafel L, Abb 208.

[101] Tacheva-Hitova, 1983: 195.

Tarih **:** Roma İmparatorluk Dönemi.

Fotoğraf **:** Sayar, 1998, No: 302, Tafel L, Abb 208.

– – – Ẹ Ị Ω Ṇ

Kabartmanın altında:

2 [– –] ωνις
[θ]εῳ ‘Υψί–
[στῳ] εὐχαρ–
[ιστ]ήρια.

Oyuk alanın merkezinde Zeus yer almaktadır; sunağın sol tarafında bulunan kabartma, çimento döküldüğü için kapanmış ve yazıtın sol kısmı tahribata uğramıştır. Üzerindeki kabartmanın daha sonra beton ile kapatılması nedeniyle çok tahrip olmasına rağmen, burada sağ tarafta ayakta duran giyimli bir erkek figürü seçilebilmektedir. Bu büyük bir olasılıkla adakta bulunulan tanrının kabartmasıydı. Yazıtın ilk satırı kabartma üstündedir. Yazıtın sonraki dört satırının baş tarafları kırılmıştır.

27. Theos Hypsistos

Θεῷ Ὑψίστῳ

Adak yazıtı, beyaz mermer sunak.

Bulunduğu yer **:** Byzantion (İstanbul).
Korunduğu yer **:** İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. 3949.
Ölçüleri **:** Yükseklik: 21 cm, genişlik: 19 cm, derinlik: 19 cm.
Yayınlandığı yer **:** *IK Byzantion*, 2000: 57, No: 24.
Tarih **:** Roma İmparatorluk Dönemi.

[Θεῷ ῞Υ]ψίστῳ
[Μακ]εδώνι[ς]
[κα]ὶ Ἀρωμάτιν
[μετ]ὰ τῶν τέ-
5 [κνω]ν καὶ τῶν
[ἰδίων π]άντων

Alt ve üstten profilli sunak sol alt köşeden kırılmış, yüzeyi özellikle üst profilden ağır hasarlıdır. Satırlar arasında ayırma çizgileri yer almaktadır.

28. Theos Hypsistos Epekoos

Θεῷ ῾Υψίστῳ ἐπηκόῳ

Adak yazıtı, mermer sütunun üst parçası.

Bulunduğu yer **:** Philippopolis sınırları içinde yer alan Assenovgrad.
Korunduğu yer **:** Assenovgrad Tarih Müzesi.
Ölçüleri **:** Yükseklik: 42 cm, Çap: 24 cm.
Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 199, No. IV-14, Pl. LXVIII; Tatscheva-Hitova, 1977: 287, No: 16; Mitchell, 1999: 132, No: 66.
Tarih **:** Roma İmparatorluk Dönemi.
Fotoğraf **:** Tacheva-Hitova, 1983, No. IV-14, Pl. LXVIII

ʾΑγαθῇ τύ-
χῃ.
Θεῷ ʿΥψίστῳ ἐ-
πηκόῳ---

29. Zeus Hypsistos

Διὶ ʿΥψίστῳ

Adak yazıtı.

Bulunduğu yer **:** Neapolis (Kavala).

Korunduğu yer **:** Bilinmiyor.

Ölçüleri **:** Bilinmiyor.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 202, No. IV-21; Tatscheva-Hitova, 1977: 289, No: 21; Mitchell, 1999: 132, No. 60.

Tarih **:** MS 37/38-45.

Διὶ ʿΥψίστῳ εὐχαρισ[τή]ριον ὑπὲρ
κυρίου βασιλέως ʿΠοιμητάλκα Κότυος
καὶ τῶν τέκνῶν αὐτοῦ· Εὔτυχος ὁ ἐπὶ
τῶν λατόμων καὶ οἱ ὑπ᾽ αυτοῦ πάντες.

Adağın, Pythodoris'in kardeşi ve öldürülen Kotys'in en büyük oğlu Rhoimetalkes III adına yapıldığı belirtilmiştir[102]. Tacheva-Hitova, adayanın sadece

[102] Tacheva-Hitova, 1983: 202.

kölelerde görülmeye alışılan tek bir Yunan kökenli isme sahip olduğunu belirtmektedir[103].

30. Zeus Hypsistos

Διὶ Ὑψίστῳ

Adak yazıtı, gri-beyaz dikdörtgen mermer levha.

Bulunduğu yer **:** Neapolis (Kavala).

Korunduğu yer **:** Bilinmiyor.

Ölçüleri **:** Bilinmiyor**.**

Yayınlandığı yer **:** *SEG* 40, 1990, No: 572; Mitchell, 1999: 132, No: 61.

Tarih **:** MS 2. yüzyılın sonu.

[— —]ICTΩ {**[Διὶ Ὑ]ψίστῳ** (ed.pr.)} vac.
[ἀνέθη]κεν Τάρσας vac.
[χ]αλκεύς. vac.

31. Zeus Hypsistos

Διὶ Ὑψίστῳ

Adak yazıtı, kabartma.

Bulunduğu yer **:** Berge (Bisaltia).

Korunduğu yer **:** Kavala Müzesi.

Ölçüleri **:** Yükseklik 28.5 cm.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 201, No. IV-19; Tatscheva-Hitova, 1977: 290, No: 22.

Tarih **:** MS 3. yüzyıl.

Διὶ Ὑψίστῳ----

Bir kaide üzerinde tünemiş, kafası kırık bir kartal kabartması.

[103] *a.g.e.*

32. Zeus Hypsistos

Δειὶ Ὑψίστωι

Adak yazıtı, mermer huni şeklinde thymiaterion-buhurdanlık(?).

Bulunduğu yer **:** Molos (Abdera'nın 4 km kuzeydoğusunda yer alan yerleşim) bölgesinde bulunmuştur (1984).

Korunduğu yer **:** Abdera Müzesi MA 3583.

Ölçüleri **:** Yükseklik: 52 cm, Genişlik: 13.5 cm, Kalınlık: 25,5 cm. Harf Boyutu: 4-7 cm.

Yayınlandığı yer **:** *I. Aeg. Thrace*, 2005: 219, fig. 8, E19; *SEG* 55, 2005, No: 730.

Tarih **:** MS 4. yüzyıl.

Χ(αῖρε)
Σαβ(β)αΐ̈ς (;)
Δειὶ Ὑψίστωι
..εὐχήν.

Üst kısımda ve çoğunlukla alt bölümde kırıklar olmasına karşın bütün halde korunagelmiştir. Üst bölümünde buhurdanlıkların özelliği olan çukur bölüm de günümüze ulaşmıştır (çukur derinliği: 0,025 m).

33. Zeus Hypsistos

Διὶ ῾Υψίστῳ

Adak yazıtı, kabartma.

Bulunduğu yer **:** Berge.

Korunduğu yer **:** Kavala Müzesi, No Λ 143.

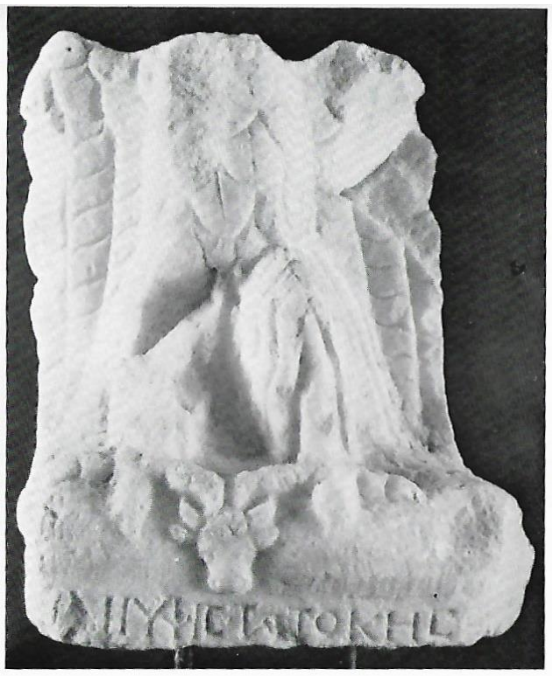
Ölçüleri **:** Bilinmiyor.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 202, No. IV-20, Pl. LXIX.

Tarih **:** Bilinmiyor.

Fotoğraf **:** Tacheva-Hitova, 1983, No. IV-20, Pl. LXIX.

Διὶ ῾Υψίστῳ Τοκὴς καὶ ᾽Ισίδωρος ----

Bir boğa başı ve bunun üstünde tünemiş, gövdesi korunmuş bir kartal kabartması.

34. Zeus Hypsistos

Διὶ ῾Υψίστῳ

Adak yazıtı, ansaeli bronz plaka.

Bulunduğu yer **:** Philippopolis sınırları içinde yer alan Dink.

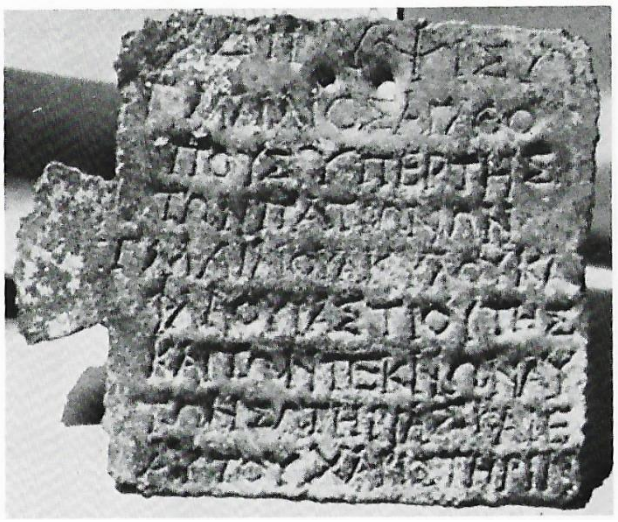
Korunduğu yer **:** Plovdiv Arkeoloji Müzesi, No 963.

Ölçüleri **:** 7.8 x 7.9 x 0.1 cm.

Yayınlandığı yer **:** *SEG* 3, 1953, No: 538; Tatscheva-Hitova, 1977: 287, No: 17; Tacheva-Hitova, 1983, No: IV-15, Pl. LXVIII; Mihailov, *IGBulg V*, 1997, No: 5472.

Tarih **:** Bilinmiyor.

Fotoğraf **:** Tacheva-Hitova, 1983, No: IV-15, Pl. LXVIII

Διὶ ῾Υψίστῳ
Γ(αίος) Μαίλιος ᾽Αγαθό-
πους ὑπὲρ τῆς
τῶν πατρώνων
Γ(αίου) Μαιλίου ᾽Αχύλου κα(ὶ)
Φλαουίας Τιουτης
καὶ τέκνων αὐ-
τῶν σοτερίας καὶ ἑ-
αυτοῦ χαριστήρι(ο)ν.

Thrakia kökenli olan Thiuta ismi, Philippopolis ve Philippopolis sınırlarında görülmektedir (Mihailov, *IGBulg* III, 1005, 1010, 1348). Adayanın muhtemelen Doğu kökenli serbest bırakılmış bir köle olduğu belirtilmiştir[104].

35. Zeus Hypsistos

Διὶ ῾Υψίστῳ

Adak yazıtı, kireç taşı sütun.

Bulunduğu yer **:** Serdica sınırları içerisindeki Gourmazovo.

Korunduğu yer **:** Bilinmiyor.

Ölçüleri **:** 190 x 33 cm. (şu an kayıp).

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 196, No: IV-10; Tatscheva-Hitova, 1977: 282, No: 11; Mitchell, 1999: 132, No: 74.

[104] Tacheva-Hitova, 1983: 200.

Tarih **:** Bilinmiyor.

Δορζιν-
θης Δινε-
ος **Δι(ὶ)**
Ὑψίσ-
τῳ εὐχ-
ήν.

Tacheva-Hitova, Serdica'dan gelen diğer buluntuların tersine burada Hypsistos'un anonim bir tanrıya (θεος) değil; Zeus'a bağlandığını ve adayanın iki isminden hareketle Thrakia kökenli olduğunu belirtmektedir[105].

36. Zeus Hypsistos Despotes

Διὶ Ὑψίστῳ δεσπότῃ

Mermer sunak.

Bulunduğu yer **:** Anchialus.

Korunduğu yer **:** Bilinmiyor.

Ölçüleri **:** 46 x 29 cm.

Yayınlandığı yer **:** Cook, 1925: 878, (10); Tacheva-Hitova, 1983: 200, No: IV-16; Tatscheva-Hitova, 1977: 288, No: 18; Mitchell, 1999: 133, No: 80.

Tarih **:** Bilinmiyor.

Διὶ Ὑψίστῳ δεσπ[ό]-
τῃ Πολυ[-]ρος ὑ[πὲρ]
[τ]ῶν τέκνων καὶ ἑ-
αυτοῦ εὐχαριστή-
ριον.

37. Zeus Sabazios

Διὶ Σαβαζείῳ

Adak yazıtı, taş kabartma.

[105] Tacheva-Hitova, 1983: 196.

Bulunduğu yer **:** Bilinmiyor. Batı Anadolu'dan ya da Trakya Bölgesi'nden olabilir.

Korunduğu yer **:** British Müzesi, İstanbul'dan satın alınmış.

Ölçüleri **:** Yükseklik 34 cm, genişlik 36 cm, kalınlık 6 cm.

Yayınlandığı yer **:** Cook, II, 1925, (2), Pl. XIX; Tacheva-Hitova, 1983: 177, No: III-22, Pl. LXI.

Tarih **:** MÖ 1. yüzyılın başları.

Fotoğraf **:** Tacheva-Hitova, 1983, No: III-22, Pl. LXI.

Εὔτυχος **Δι(ὶ) Σαβαζείῳ**
κατ᾽ ὄνιρον χαριστήριον.

Kabartmada, sağa doğru ilerleyen ve yapraksız bir ağaca bakan atlı, sakallı bir Zeus bulunmaktadır. Kısa kollu bir *khiton* ve dalgalı bir *himation* giymiş, başında da bir *diadem* bulunmaktadır. Sağ elinde şimşek ve sol elinde iki mızrak tutmaktadır. Ağaçta bir kartal oturmaktadır ve gagasının yakınında ağacın etrafında dönen bir yılanın başı vardır. Ağacın altında belirgin bir sunak ve sunağın yanında bir krater tasvir edilmiştir. Şimşek demeti ve kartal Zeus'u karakterize ederken; yılan ve krater Sabazios'u karakterize etmektedir[106]. Cook, at sırtındaki Sabazios'un alışılmadık bir

[106] Arthur Bernard Cook, *Zeus: A Study An Ancient Religion*, Cilt II-1, Cambridge University Press, London, 1925: 283.

şey olduğunu hatırlatarak Trakya etkisine atfeder[107]. Tacheva-Hitova, kabartmadaki Trakya etkisinin, Thrak tanrıçası Bendis'in karakteristik silahları olan iki mızrakla gözlemlenebileceğini eklemektedir[108].

38. Zeus Sabazios

Διὶ Σεβαζίω

Adak yazıtı, kireç taşı sunak.

Bulunduğu yer **:** Serdica sınırları içinde yer alan Mramor Köyü.

Korunduğu yer **:** Sofya Arkeoloji Enstitüsü ve Müzesi, No 2958.

Ölçüleri **:** Yükseklik 93 cm, genişlik 52, kalınlık 42 cm.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 167, No: III-10, Pl. LV; Lane, *CCIS* II, 1985: 2, No: 3.

Tarih **:** MS 2. yüzyıl.

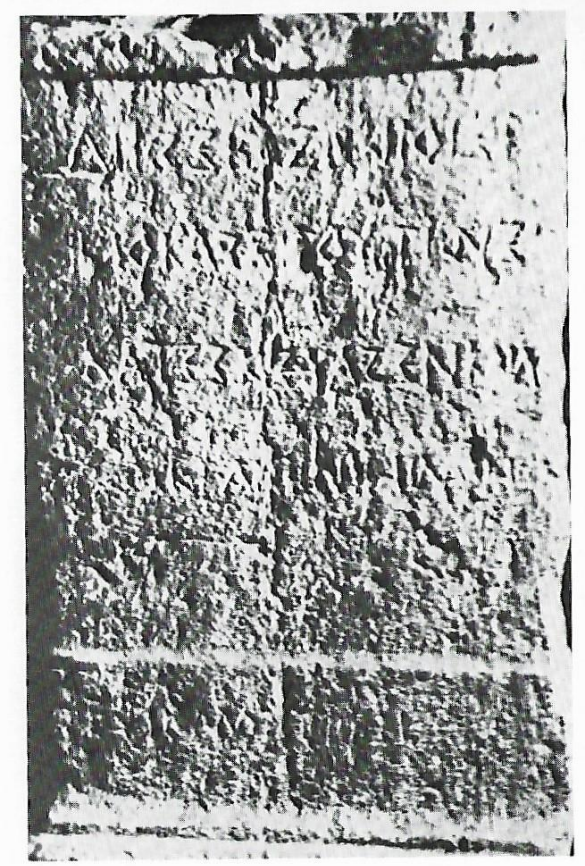
Fotoğraf **:** Tacheva-Hitova, 1983, No: III-10, Pl. LV.

Ön bölüm:

Διὶ Σεβαζίω ὁ ἱερε[ὺς--?]
Μοκας Διζου ΤΩΝΕΚ---
κατεσκεύασεν καὶ ΔΟ---
ΜΑΙ ΩΝΙΩΛΑ---
vacat
---(-)αλος ἐποίει

Sağ taraf:
[Μ]ο[υ]χαλας Οιμηδου
ΝΙΕΙΣ
---? Ταρσας Ροιμου
----κενθος Μοκα.

[107] Cook,1925: 283.
[108] Tacheva-Hitova, 1983: 177.

Sunağın üstü ve altı hasarlıdır. Tacheva-Hitova adayanların çoğunlukla Thrakia kökenli olduklarını belirtmektedir[109]. Lane, adağın rahipler tarafından yapıldığını ifade etmektedir[110].

39. Zeus Sabazios

Διὶ Σεβαζίῳ

Adak yazıtı, akroterli siyenit sunak.

Bulunduğu yer **:** Pautalia.

Korunduğu yer **:** Kyustendil'deki Hissarluka.

Ölçüleri **:** Yükseklik 80 cm, genişlik 50 cm, kalınlık 50 cm.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 169, No: III-13, Pl. LVII; Lane, *CCIS* II, 1985: 4, No: 9.

Tarih **:** Bilinmiyor.

[109] Tacheva-Hitova, 1983: 167.
[110] Lane, 1989: 42.

᾽Αγαθῇ τύχῃ
Διὶ Σεβαζίῳ
Χρῆστος Ζωΐλου.

Tacheva-Hitova, adayanın isminin Yunan kökenli olduğunu belirtmektedir.[111]

40. Zeus Sabazios

Διὶ Σεβαζίωι

Adak yazıtı, mermer sunak (levha?).

Bulunduğu yer **:** Pautalia

Korunduğu yer **:** Kayıp.

Ölçüleri **:** Yükseklik 88 cm, genişlik 37.5 cm.

Yayınlandığı yer **:** *SEG* 15, 1965, No: 456; Tacheva-Hitova, 1983: 169, No: III-14; Lane, *CCIS* II, 1985: 8, No: 8.

Tarih **:** Bilinmiyor.

᾽Αγαθῇ τύχῃ
(Διὶ) Σεβαζίωι
ΙΝ---Σ--ΒΕ
-ΚΤΑΛΙΝ
---ΤΥΟΕΠΙ

[111] Tacheva-Hitova, 1983: 169.

---ΝΕΟΣ
---ΕΟΣ.

41. Zeus Sabazios Arselenos

Διὶ Σεβαζίῳ Αρσεληνῳ

İki parça mermer levha.

Bulunduğu yer **:** Augusta Traiana sınırları içindeki Karanovo Köyü.

Korunduğu yer **:** Sofya Arkeoloji Enstitüsü ve Müzesi, No 395 ve 396.

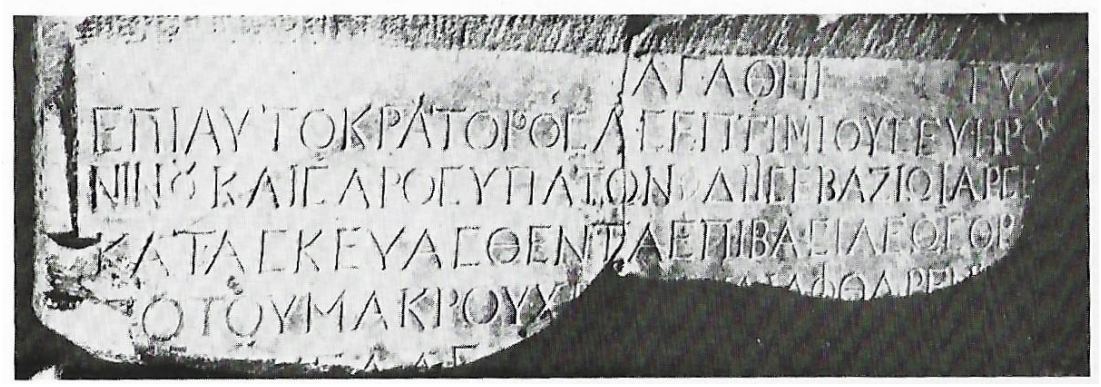
Ölçüleri **:** (a) Yükseklik 45 cm, genişlik 70 cm, kalınlık 26 cm.
(b) Yükseklik 40 cm, genişlik 65 cm, kalınlık 28 cm.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 176, No: III-21, Pl, LX; Lane, *CCIS* II, 1985: 4-5, No: 10.

Tarih **:** MS 202 yılı.

Fotoğraf **:** Tacheva-Hitova, 1983, No: III-21, Pl, LX.

᾽Αγαθῆι τύχῃ[ι].
᾽Επὶ αὐτοκράτορος Λ(ουκίου) Σεπτιμίου Σευήρου [Σεβαστοῦ καὶ Μ(άρκου) Αὐρ(ηλίου) ᾽Αντω]-
νίνου καίσαρος ὑπάτων **Διὶ Σεβαζίῳ Αρσε[ληνῳ** τὸν ναὸν]
κατασκευασθέντα ἐπὶ βασιλέος Θρ[ᾳκῶν------ καὶ ὑ]-
πὸ τοῦ μακροῦ χρ[όνο]υ διαφθαρέντ[α---------]
-----T --E----------
---------- ---------- ----

Tacheva-Hitova, anıtların varlığının Septimius Severus'un otokratik yönetimine atfedilmesi gerektiğini düşünerek, söz konusu anıtın Thrak krallarından birinin hükümdarlığında yapıldığını ve Augusta Traiana'dan gelen bir yazıtta geçen

(Tacheva-Hitova III, 20) Thrakialı rahibin, onunla ilişkili olabileceğini belirtmektedir[112]. Bununla birlikte, adağın başka bir tanrı tapınağında yapılmış olmasının muhtemel olmadığını; Serdica'daki Sarapis'e adanan adakla (Tacheva-Hitova I, B, 6) benzer bir durumun söz konusu olduğunu eklemektedir[113]. Lane, yazıtın Thrak krallardan birinin hükümdarlığı döneminde, yani MS 46 yılından önce yapıldığı söylenen bir tapınağın restorasyonunu kaydettiğini belirtmektedir[114].

42. Zeus Sabazios Theos Progonikos

Διὶ Σαβαζίῳ θεῷ προγονικῷ

Adak yazıtı, mermer levha.

Bulunduğu yer **:** Augusta Traiana sınırları içindeki Yavorovo köyü.

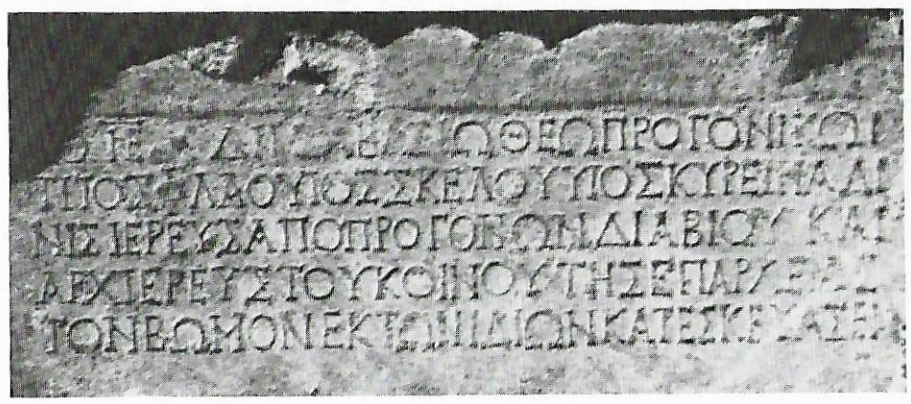
Korunduğu yer **:** Stara Zagora İlçe Tarih Müzesi.

Ölçüleri **:** Yükseklik 45 cm, genişlik 94 cm, kalınlık 34 cm.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 174, No: III-20, Pl. LX; Lane, *CCIS* II, 1985: 5, No: 11; Mihailov, *IGBulg* V, 1997, No: 5592; *SEG* 57, 2006, No: 609.

Tarih **:** MS 1. yüzyılın son çeyreği.

[Ṫ]o IE **Διὶ Σαβαζίῳ θεῷ προγονικῷ**
Τίτος Φλαουίος Σκελοθ ὑιὸσ Κυρείνα Δι-
νις ἱερεὺς ἀπὸ προγόνων διὰ βίου καὶ
ἀρχιερεὺς τοῦ κοινοῦ τῆς ἐπαρχείας
5 τὸν βωμὸν ἐκ τῶν ἰδίων κατεσκεύασεν.

[112] Tacheva-Hitova, 1983: 176.
[113] *a.g.e.*
[114] Lane, 1989: 40.

Lane, yazıtın eyalet κοινον'unun yüksek dereceli bir rahibi tarafından Vespasianus Dönemi'nde adandığını ve yazıtta Sabazios rahipliğinin kalıtsal yapısından (ἀπὸ προγόνων) bahsedildiğini belirtmektedir[115].

[115] Lane, 1989: 9.

B. Mısır Kültleri

43. Heis Zeus Sarapis

ἑῖς Ζεὺσ Σέραπις

Altın amulet.

Bulunduğu yer **:** Perinthos (batı şehir duvarlarının olduğu yerde bir lahit içerisinde bulunmuştur).

Korunduğu yer **:** Tekirdağ Müzesi; Env. No.753.

Ölçüler **:** 0,05 x 0,024 x 0,05 cm.; HY: 0,03 cm.

Yayınlandığı yer **:** Sayar 1998: 226, No. 43, Pl. XV, Fig. 57-58 (1980); Bricault, *RICIS*, 2005: 181, No. 114/0602.

Tarih **:** MS 1.-2. yüzyıl.

2 **ἑῖς**
Ζεὺς
Σέρα –
πις

44. Isis

Adak yazıtı, heykel kaidesi

Bulunduğu yer **:** Maroneia (Maroneia-Sapes) (1971'de Kambana Bölgesinde bulunmuştur).

Korunduğu yer **:** Maroneia Arkeoloji Koleksiyonu, AKM 278.

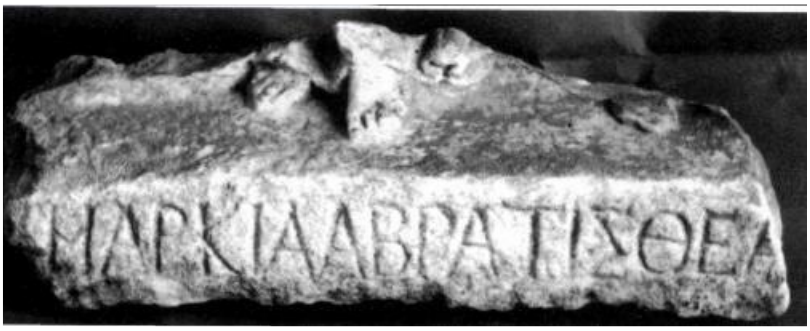
Ölçüleri **:** 12 x 35 x 12,5 cm. Harf boyutu: 3 - 3,5 cm.

Yayınlandığı yer **:** *I. Aeg. Thrace*, 2005: 381, Fig. 50, E202.

Tarih **:** MÖ 1. yüzyıl.

Fotoğraf **:** *I. Aeg. Thrace*, 2005, Fig. 50, E202.

Μαρκία Ἄβρατις θεᾷ [- - - -].

45. Isis

Εἴσι

Adak yazıtı, mermer stel.

Bulunduğu yer **:** Byzantion (Çapa'da keşfedilmiştir).

Korunduğu yer **:** İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env: 4941.

Ölçüleri **:** Yükseklik: 64 cm, genişlik: 60 cm, kalınlık: 25 cm.

Yayınlandığı yer **:** *IK Byzantion* 16; Bricault, *RICIS*, 2005: 182, No. 114/0702, Pl. XXXVIII.

Tarih **:** Hellenistik Dönem'in sonu, Roma İmparatorluk Dönemi'nin başı (?).

Fotoğraf **:** Bricault, *RICIS*, 2005, No. 114/0702, Pl. XXXVIII.

Ποσειδωνίου τοῦ Ἀρτεμιδώ[ρου].
Ἐπικράτη Διονυσί-
ου **Εἴσι**.

Stelde bir cenaze ziyafeti tasvir edilmiştir. Kabartmanın üzerindeki ilk yazıtın, Artemidoros'un oğlu Poseidonios'un epitaphına yer açmak için kazıldığı ve alt kenar boşluktaki yazıtın, stelin ikinci kullanımı sırasında yapılan daha geç bir ekleme olduğunu belirtilmiştir[116]. Yazıt Dionysos'un kızı Epikrate tarafından adanmıştır[117].

46. Isis

Mezar steli parçası.

Bulunduğu yer **:** Byzantion (Beyazıt'ta bulunmuştur).
Korunduğu yer **:** İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env: 4500.
Ölçüleri **:** Bilinmiyor.
Yayınlandığı yer **:** Bricault, *RICIS*, 2005: 183-184, No. 114/0704.
Tarih **:** Roma İmparatorluk Dönemi.

[- - -] σθενον [- - -]

Stelde *khiton* giymiş ve göğsünde *himation* bağlı bir kadın temsil edilmiştir. Bir düğüm ve laden tasviriyle Isis'in temsil edildiği belirtilmiştir[118].

47. Isis Aphroditesi

Ἴσιδι Ἀφροδίτηι

Adak yazıtı, mermer levha veya kaide.

Bulunduğu yer **:** Perinthos.
Korunduğu yer **:** Bilinmiyor.
Ölçüleri **:** Bilinmiyor.
Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 27, No: I-47; Sayar, 1998: 225, No. 42; Bricault, *RICIS*, 2005: 181, No. 114/0601.
Tarih **:** MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısı (Hitova). MÖ 3.-2. yüzyıl (Sayar). MÖ 3. yüzyılın ortası (Bricault).

---

[116] Laurent Bricault, *Recueil Des Inscriptions Concernant Les Cultes* Isiaques, Diffusion De Boccard, Paris, 2005: 182.
[117] Adam Lajtar, *Die Inschriften von Byzantion*, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, 58, Bonn 2000: 46.
[118] Bricault, 2005: 183.

Ἀρτεμίδωρος
Ἡραιΐσκου
ἱερητεύων
Ἴσιδι
Ἀφροδίτηι.

Tacheva-Hitova, bölgeye ticaret yollarıyla nüfuz eden Mısır etkisine ve bu savı destekleyen arkeolojik buluntulara ve MÖ 245'de Lagidialılar'ın kenti ele geçirmesiyle bölgede yayılan Mısır kültlerine dayanarak yazıtı, MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirmektedir[119].

48. Isis Aretalojisi

Ἶσι

Isis aretalojisi, mermer levha.

Bulunduğu yer **:** Maroneia (Kazara Kambana'nın lokalizi edildiği yerde bulunmuştur.)

Korunduğu yer **:** Komotene Müzesi, No 963.

Ölçüleri **:** Yükseklik 53 cm, genişlik 48 cm (en üstte 46 cm), kalınlık 9 cm.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 29-30, No: I-50; *I. Aeg. Thrace*, 2005: 384, Fig. 51, E205; Bricault, *RICIS*, 2005: 178-179, No. 114/0203 Pl. XXXVII; *SEG* 59, 2009, 737.

Tarih **:** MÖ 2. yüzyıl.

Fotoğraf **:** Bricault, *RICIS*, 2005, No. 114/0203, Pl. XXXVII.

ΑΥΤΕΣ
[ἐλ]άμβανον γὰρ
ΝΘΕΩΡΗΣΕΙΝΟΙΑΝ ρπὸς τὸ μέγεθος
[τῆς σῆς εὐε]ργεσίας οἱ λόγοι τῶν ἐπαίνον μὴ ἐλλίποσιν· ΗΙΔΕ
[…]ρωτα τὸ μὲν ἐγκωμίου, τὸ δὲ προσώπου θεῶι κείμενον
[…ἀν]θρώπωι· ὥσπερ οὖν ἐπὶ τῶν ὀμμάτων, **Ἶσι**, ταῖς εὐχαῖς
[ἐπήκ]ουσας, ἐλθὲ τοῖς ἐπαίνοις, καὶ ἐπὶ δευτέραν εὐχήν·
[κα]ὶ γὰρ τὸ σὸν ἐγκώμιον τῶν ἀμμάτων ἐστὶ κρεῖσσον,
[.] ’ΑΝΟΙΣ εβλαψα τὸν ἥλιον τούτοις, καὶ τὸν σὸν βλέπω κόσμον·
πείθομαι δὲ πάντως σε παρέσεσθαι· ει γαρ ὑπὲρ τῆς ἐμῆς καλουμέ-
.....

[119] Tacheva-Hitova, 1983: 27-28.

σύνοικον δ᾽ἐλαβες **Σέραπιν**, καὶ τὸν κοινὸν ὑμῶν θεμένων γάμον,
τοῖς ὑμετέροις προσώποις ὁ κόσμος ἀνέλαμψεν ἐνομματισθεὶς
Ἡλίωι καὶ **Σελήνηι**· δύο μὲν οὖν ἐστε, καλεῖσθε δὲ πολλοὶ παρ᾽ἀν-
θρώποις μόνους γὰρ ὁ βίος ὑμᾶς θεοὺς οἶδεν· πῶς οὖν τῶν
ἐγκωμίων οὐ δυσκράτητος ὁ λόγος ὅταν δέηι τὸν ἔπαινον
πολλοῖς θεοῖς προναῶσαι; Αὕτη μεθ᾽ Ἑρμοῦ γράμμαθ᾽ εὗρεν
καὶ τῶν γραμμάτων ἃ μὲν ἱερὰ τοῖς μύσταις, ἃ δὲ δημόσια
……
σὺ νόμους ἔδωκας, **θεσμοὶ** δ᾽ ἐκαλοῦντο κατὰ πρώτας· τοι-
[γα]ροῦν αἱ πόλεις εὐστάθησαν, οὐ τὴν βίαν νομικὸν ἀλλὰ
.....

49. Isis ve Sarapis

Ἴσιδι καὶ Σαράπιδι

Adak yazıtı, mermer levha.

Bulunduğu yer **:** Mesambria Pontica (?), Perinthos (?), Byzantion (?)[120].

Korunduğu yer **:** Warsaw Müzesi (Eskiden İstanbul Müzesi)

Ölçüleri **:** Yükseklik 37 cm, genişlik 33 cm, kalınlık 11 cm.

[120] Yazıtın buluntu yeri tam olarak bilinmemektedir. Tacheva-Hitova Mesambria Pontica ya da Perinthos'ta ortaya çıkmış olabileceğini belirtirken, Bricault yazıtı Byzantion'a atfetmektedir.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 32 - 33, No: I-54; *IK Byzantion*, 324; Bricault, *RICIS*, 2005: 183, No. 114/0703.

Tarih **:** MS 1. yüzyılın ilk yarısı.

Ἴσιδι καὶ **Σαράπιδι·**
βασιλεύοντος Ῥοιμε-
τάλκου, μεραρχοῦν-
τος δὲ Ἀρτεμιδώ-
ρου τοῦ Φι<λ>οστρά-
του, ἔτους λβ’, Ἀρτε-
μίδωρος Συνίστο-
ρος ὑιὸς ναυαρχή-
σας τὰ μεγάλα Πῖ<οι> -
αφέσια τὸν τελα-
μῶνα ἀνέθηκεν.

Tacheva-Hitova, yazıtın Thrak Kralı Rhoimetalkes III Dönemi'ne ait olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır ve 32 sayısının muhtemelen Yunan Ἀρτεμίδωρος τοῦ Φιλοστράτου'nun μεράρχηες olduğu yıl sayısını gösterdiğini belirtmektedir. Bu yüzden yazıtın Rhoimetalkes III Dönemi'ne, MS 37 (Caligula egemenliğinin başı) - 45 (Rhoimetalkes III'ün öldürülmesi ve Trakya'nın Roma eyaleti olması) yılları arasına yerleştirilmesini uygun bulmaktadır[121].

50. Isis ve Sarapis

Εἴσιδι καὶ Σαράπιδι

Adak yazıtı, mermer sunak.

Bulunduğu yer **:** Abdera.

Korunduğu yer **:** Kavala Müzesi.

Ölçüleri **:** Yükseklik 34 cm, genişlik 30 cm, kalınlık 22 cm.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 32, No: I-53, Pl. XVI; Bricault, *RICIS*, 2005: 176, No. 114/0101, Pl. XXXVI.

Tarih **:** MS 2. yüzyıl (?) (Bricault)

Fotoğraf **:** Bricault, *RICIS*, 2005, No. 114/0101, Pl. XXXVI.

[121] Tacheva-Hitova, 1983: 34-35.

Εἴσιδι καὶ **Σαρά-**
πιδι ΛΙΙΙΣ·-Υ-
ΦΜΛΜ----

Bricault 2. - 3. satırları Δίης Εὐφήδ[---] olarak okumaktadır.

51. Sarapis ve (Isis ?)

Σαράπιδος

Kararname yazıtı, mermer levha.

Bulunduğu yer **:** Maroneia (Kambana antik kentinin lokalize edildiği alanın içinde bulunmuştur).

Korunduğu yer **:** Maroneia Lapidariumu, No 146.

Ölçüleri **:** Yükseklik: 23.5, genişlik: 27, max. kalınlık: 9 cm.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 28-29, No: I-49; *I. Aeg. Thrace*, 2005: 366, Fig. 45, E182; Bricault, *RICIS*, 2005: 76-77, No. 114/0201, PL. XXXVI.

Tarih **:** MÖ 2. yüzyıl.

Fotoğraf **:** Bricault, *RICIS*, 2005, No. 114/0201, Pl. XXXVI.

῎Εδοξεν τοῖς θεραπευταῖς
τοῦ Θεοῦ˙ ἐπεδὴ Παράμονος ᾽Α[τ]-
τάλου---- ΜΕΝΟΣΑ
[ἀ]ιρεθεὶς [ὑπὸ τ]οῦ δήμου ἱερεὺς

[Σ]ᾳράπ[ι]δος-----ΟΣ-- ΤΕΙ
ΤΟΙΓΡΟ

Mermer levha üzerinde iki çelenk tasviri yer almaktadır. MS 2. yüzyılın başlarında kente geldiklerini bildiren, Sarapis'in *therapeutai*'ı hakkındaki bu genel kararname sayesinde, rahipliğin resmi olarak tanındığı sonucunu çıkarılmıştır[122].

Bricault 5. satırı [Σ]ᾳράπ[ι]δος [Ἴσιδ]ος şeklinde okuyarak rahipler topluluğunu Isis'e de atfetmiştir[123].

52. Sarapis

Σαράπιος

Adak yazıtı, mermer levha.

Bulunduğu yer **:** Mesambria Pontica (Nessebar).

Korunduğu yer **:** Bourgas Müzesi (?).

Ölçüleri **:** Bilinmiyor.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 26-27, No: I-45; Mihailov, *IGBulg* V, 1997, No: 5094; Bricault, *RICIS*, 2005: 185, No. 114/1403.

Tarih **:** MÖ 2.-1. yüzyıl.

12 [----------]τὸν δὲ ταμίαν ἀναγρά
[φαντα τὸ φάφισμα τοῦ]το εἰς τελαμῶνα λευχοῦ λ[ί]-
[θου ἀναθέμεν εἰς τὸ ἱερ]ὸν τοῦ **Σαράπιος**.

[122] Tacheva-Hitova, 1983: 29.
[123] Bricault, 2005: 176.

Tacheva-Hitova Hellenistik Dönem'de Pontos Euksinos kıyısındaki şehirlerden Balkanlar'ın güneyindeki Mısır kültleri üzerine en çok epigrafik delilin Mesambria'dan geldiği gerçeğini göz önüne alarak orada bir kutsal alan değil, tapınak olduğunu varsaymakta ve Mesambria'daki kültün resmi karakterinin Tomis'deki gibi doğrudan Mısır etkisinden kaynaklanmadığını belirtmektedir[124].

53. Sarapis ve (Isis ?)

Ϣαράπιδι

Adak yazıtı, mermer levha parçası.

Bulunduğu yer **:** Mesambria Pontica.

Korunduğu yer **:** Burgas Tarih Müzesi, No 1445.

Ölçüleri **:** Yükseklik 9 cm, genişlik 39 cm, kalınlık 9 cm.

Yayınlandığı yer **:** *SEG* 24, 1974, 919; Tacheva-Hitova, 1983: 26, No: I-44, Pl. XIII; Bricault, *RICIS*, 2005: 186, No. 114/1404, Pl. XXXVIII.

Tarih **:** MÖ 1. yüzyıl (Hitova). MÖ 2.-1. yüzyıl (Bricault).

Fotoğraf **:** Bricault, *RICIS*, 2005, No. 114/1404, Pl. XXXVIII.

[῾Ο δεῖνα τοῦ δεῖνος ὑ]πὲρ ἑαυ-
[τοῦ καὶ τῶν ἰδίων **Ϣ]αράπιδι**<**ι**>
[εὐχαριστ]ήριον.

L. Bricault, yazıtın 3. satırını [καὶ ῎Ισιδι εὐχαριστ]ήριον şeklinde okuyarak yazıtı hem Sarapis'e hem de Isis'e atfetmiştir[125].

[124] Tacheva-Hitova, 1983: 27.
[125] Bricault, 2005: 186.

54. Sarapis

Σεράπιδος

Kararname yazıtı, mermer levha.

Bulunduğu yer **:** Maroneia

Korunduğu yer **:** Komotini Müzesi

Ölçüleri **:** Bilinmiyor.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 31, No: I-51; *I. Aeg. Thrace*, 2005: 366-367, E183, Fig. 45; Bricault, *RICIS*, 2005: 178-179, No. 114/0203.

Tarih **:** MÖ 1. yüzyıl.

Fotoğraf **:** *I. Aeg. Thrace*, 2005, E183, Fig. 45.

τοῦ νεωκόρου κατά τάδε· οἱ θεραπευ-
8 ταὶ τοῦ θεοῦ στεφανοῦσιν Σωκλῆ
Θεοξενίδου ἱερητεύσαντα καλῶς
.....
λαγαθίαν, ἣν εἴσχηκεν πρός το θεῖον
εὐσέβειαν καὶ τοὺς θεραπευτὰς καὶ
τοὺς ἀπαντῶντας εἰς τὸ ἱερὸν εὐχα-
ριστίαν, ἀναγράψαι τόδε τὸ ψήφισμα
εἰστήλην λευκοῦ λίθου καὶ ἀναθεῖναι
23 ἐν τῶι ἱερῶι τοῦ **Σεράπιδος**.

Yazıtın sol üst köşesi kırılmıştır. Tacheva-Hitova'ya göre kararname, Sarapis kutsal alanında dikilmiştir ve MÖ 1. yüzyıla tarihlenmektedir[126]. Kambana'dan gelen ve *therapeutai*'dan bahseden başka bir yazıtla ilişkili olduğu düşünülmektedir[127]. Bricault'un çevirisinde kararnamenin Sarapis kutsal alanının belirgin bir yerine tanrının heykelinin dikilmesi ve bu kutsal alana her yıl yapılan toplantılarda νεώκορος seçilmesiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

55. Sarapis

ΣΕΡΑΠΙΣΟΙ

Mermer levha parçası.

Bulunduğu yer **:** Philippopolis.

Korunduğu yer **:** Eser kayıp.

Ölçüleri **:** Yükseklik 18 cm, genişlik 41 cm, kalınlık 21 cm.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 23, No: I-37; Bricault, *RICIS*, 2005: 186-187, No. 114/1501.

Tarih **:** Bilinmiyor.

Α/ΙΔΙΝΟΙΣ -----
Ο --- ΧΡΙΣΑΙΤΟΝ ---
ΣΕΡΑΠΙΣΟΙ ------

56. Sarapis ve Isis

Σαράπιδι καὶ Ἴσιδι

Adak yazıtı, mermer kaide.

Bulunduğu yer **:** Anchialus.

Korunduğu yer **:** Bourgas Müzesi.

Ölçüleri **:** Bilinmiyor.

Yayınlandığı yer **:** Mihailov, *IGBulg* V, 1997, No: 5133; Bricault, *RICIS*, 2005: 184, No. 114/1301.

Tarih **:** MÖ 2.-1. yüzyıl.

Πασίξενος Ἀντιφίλου

[126] Tacheva-Hitova, 1983: 31
[127] *a.g.e.*

ἰαθεὶς **Σαράπιδι** καὶ **Ἴσιδι**.

57. Sarapis ve Isis

Σαράπιδι καὶ Ἴσιδι

Adak yazıtı, mermer levha.

Bulunduğu yer **:** Panido (Rhaedestum/Tekirdağ yakınları).

Korunduğu yer **:** Bilinmiyor.

Ölçüleri **:** Bilinmiyor.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 28, No. I-48; Bricault, *RICIS*, 2005: 181, No. 114/0501.

Tarih **:** MÖ 2.-1. yüzyıl.

Μενεκλῆς Πύρρου
τὸ ἀνάλεμμα
Σαράπιδι
καὶ **Ἴσιδι**.

58. Sarapis ve Isis

Σεράπιδος καὶ Εἴσιδος

Rahip kataloğu.

Bulunduğu yer **:** Maroneia. Yazıtın üst kısmı (A) 1995'de Parathira bölgesinde bulunmuştur. Alt kısmının (B) tespit edilmiş kesin bir buluntu noktası yoktur.

Korunduğu yer **:** Komotini Müzesi, ΑΓΚ 10487+ΑΓΚ 977= ΑΚΜ 219.

Ölçüleri **:** A: 90 x 48 x 18 cm. B: 33 x 48 x 18 cm. Toplam yükseklik 123 cm.

Yayınlandığı yer **:** *I. Aeg. Thrace*, 2005: 390-391, E212, Fig. 53; *SEG* 55, 2005, 745.

Tarih **:** MÖ 2.-1.yüzyıl.

Fotoğraf **:** *I. Aeg. Thrace*, 2005, E212, Fig. 53.

1 ἐπὶ ἀρχιερέως τοῦ **Σεράπιδος** καὶ τῆς
Εἴσιδος Ξενοκρίτου τοῦ Δημητρίου,
ἡ στήλη ἀνεστάθη *vac.* ἐν ᾗ ἐνγέγραπται *vac.*
τὰ ὀνόματα τῶν **θεραπευτῶν**. *vacat*
5 ἀρχιερεὺς Ξενόκριτος Δημητρίου,

……..

Dikdörtgen stel Sarapis ve Isis'in rahip kataloğudur.

59. Sarapis ve Isis

Σαράπιδι καὶ Ἴσιδι.

Adak yazıtı, mermer levha.

Bulunduğu yer **:** Mesambria Pontica'da bir evin içinde bulunmuştur.

Korunduğu yer **:** Bilinmiyor.

Ölçüleri **:** Yükseklik 28 cm, genişlik 22 cm.

Yayınlandığı yer **:** Mihailov, *IGBulg* I-2, No. 328; Tacheva-Hitova, 1983: 26, No: I-43; Bricault, *RICIS*, 2005: 184, No: 104/1401.

Tarih **:** MÖ 2.-1. yüzyıl.

Εὐφα[μ]ίδας Ἐπα[μεί]-
νονος ἀρχιτέκ[των]

Σαράπι[**δι** καὶ] **Ἴσιδι**.

60. Sarapis, Isis ve Anubis

Σεράπιδι Ἴσιδι Ἀνούβιδι

Adak yazıtı, küçük heykel kaidesi.

Bulunduğu yer **:** Maroneia (H. Paraskevi Kilisesi'nde bulunmuştur).

Korunduğu yer **:** Bilinmiyor.

Ölçüleri **:** Bilinmiyor.

Yayınlandığı yer **:** Bricault, *RICIS*, 2005: 180, No. 114/0207.

Tarih **:** MÖ 3. yüzyıl.

Βασιλέα Πτολε[μαῖον καὶ βασίλισσαν]
Κλεοπατρα(ν) **Σερ[άπιδι Ἴσιδι Ἀνούβιδι** ? κα]-
τ᾽ ὄναρ [- - -].

Bricault, 3. satırda yazıtı adayan kişinin MÖ 3. yüzyılın büyük bir kısmında Maroneia'yı kontrol eden Ptolemaios'un paralı bir askerinin olabileceğini belirtmektedir[128].

61. Sarapis, Isis, Anubis ve Aphrodite

Σάραπι Ἴσει Ἄνουβι Ἀφροδίτᾳ

Adak yazıtı, mermer levha.

Bulunduğu yer **:** Mesambria Pontica – Nessebar.

Korunduğu yer **:** Burgas Tarih Müzesi, No 1738.

Ölçileri **:** Yükseklik: 14 cm, Genişlik: 8.5 cm, Kalınlık: 5 cm.

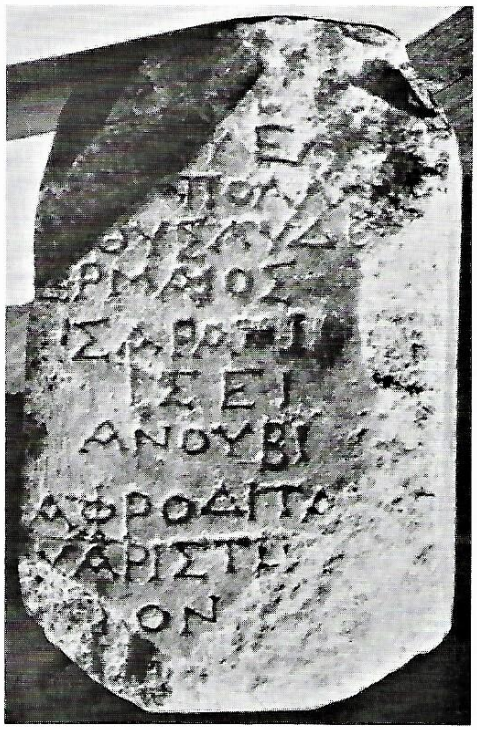
Yayınlandığı yer **:** Mihailov, *IGBulg* I-2, 322(3); *SEG* 24, 1974, 920; Tacheva-Hitova, 1983: 25, No: I-42, Pl. XIII; Bricault, *RICIS*, 2005: 185, No. 114/1402, Pl. XXXVIII.

Tarih **:** MÖ 3.-2. Yüzyıl.

Fotoğraf **:** Tacheva-Hitova, 1983, No. 42, Pl. XIII.

[128] Bricault, 2005: 180.

[— — — — — — —]
1 [— — —]ọ[— — —]
[… E]ὐέλ[πισ]-
[τος], Ἀπολλ[ώνις],
[A]θυς, Λύδο[ς],
5 Ἑρμαῖος
Σάραπι
Ἴσει
Ἀνουβι
Ἀφροδίτᾳ
10 χαριστή[ρι]-
ον.

Yazıtın üst kısmı oldukça hasarlıdır. Yazıtta adayanların *patronymik* isimleri bulunmaması sebebiyle köle oldukları düşünülmektedir[129].

Anubis'in varlığına rağmen Aphrodite'nin Mısır kültleri arasında yer alması, kültün Yunan yönünü ortaya koymaktadır[130].

62. Sarapis, Isis, Anubis ve Harpokrates

Σαράπιδι, Εἴσιδι, Ἀνούβιδι, Ἁρφοκράτηι

Adak yazıtı, mermer levha.

Bulunduğu yer **:** Maroneia (Kambana bölgesinde bulunmuştur) (1976).

Korunduğu yer **:** Maroneia Arkeoloji Koleksiyonu, AKM 589.

Ölçüleri **:** 44 x 22.5 x 22.5 cm. Harf boyutu: 2.2 – 2.5 cm., satır aralığı: 1 cm.

Yayınlandığı yer **:** *I. Aeg. Thrace*, 2005: 378-379, E199, Fig. 49.

Tarih **:** MÖ 2. -1. yüzyıl.

[129] Tacheva-Hitova, 1983: 25.
[130] *a.g.e.*

Fotoğraf **:** *I. Aeg. Thrace*, 2005, E199, Fig. 49.

Ν̣ομήνιος
ὑπὲρ τοῦ τρο̣-
φιμου Μητρο̣-
φάνου τοῦ Ἡ-
ποδότου τρι-
ηραρχήσαν-
τος **Σαράπιδι,**
Εἴσιδι, Ἀνού-
βιδι, Ἁρφοκράτ-
ηι χαριστήρι-
vac. ον. *vac*.

63. Sarapis, Isis, Anubis ve Harpokrates

Σαράπιδι, Ἴσιδι, Ἀνούβιδι, Ἁρποχράτηι

Mermer heykel kaidesi.

Bulunduğu yer **:** Maroneia (Parathyra bölgesi, Kambana deresi) (1993).

Korunduğu yer **:** Komotini Arkeoloji Müzesi, ΑΓΚ 8155.

Ölçüleri **:** 16.5 x 25 x 18 cm. Harf boyutu: 1.5 cm., satır aralığı 1 – 1.5 cm.

Yayınlandığı yer **:** *I. Aeg. Thrace*, 2005: 379-380, E200, Fig. 49; Bricault, *RICIS*, 2005: 180, No. 114/0206.

Tarih **:** MÖ 1. yüzyıl (*I. Aeg. Thrace*); MS 2.-3. yüzyıl (Bricault).

Fotoğraf **:** *I. Aeg. Thrace*, 2005, E200, Fig. 49.

Ἀκέστωρ Ἀθ[- - - - - -]
Σαράπιδι, Ἴσ[ιδι, Ἀνούβιδι]
Ἁρποχρά[**τηι** - - - - - -].

64. Sarapis, Isis, Anubis ve Harpokrates

Σεράπιδι, Ἴσιδι, Ἀνούβιδι, Ἁρποκράτῃ

Adak yazıtı, mermer heykel kaidesi.

Bulunduğu yer **:** Maroneia (Paliochora Maroneia) (1971).

Korunduğu yer **:** Maroneia Arkeoloji Koleksiyonu, AKM 450.

Ölçüleri **:** 14 x 46.5 x 32.5 cm. Harf boyutu: 2.5 – 2.7 cm. satır aralığı 1 cm.

Yayınlandığı yer **:** *SEG* 27, 1977, 341; *I. Aeg. Thrace*, 2005: 380, E201, Fig. 49; Bricault, *RICIS*, 2005: 180, No. 114/0205.

Tarih **:** MÖ 1. – MS 1. yüzyıl (*I. Aeg. Thrace*); MS 2.-3. yüzyıl (Bricault).

Fotoğraf **:** *I. Aeg. Thrace*, 2005, E201, Fig. 49.

[- - - -Δη]μοστράτου τριηρα-
[ρχήσας **Σε**]**ράπιδι, Ἴσιδι, Ἀνούβι-**

[**δι, Ἀρποκρά**]**τῃ** *vac.* χ[αρι]στήριον.

65. Sarapis, Isis, Anubis ve Harpokrates

Σεράπιδι, Ἴσιδι, Ἀνούβιδι, Ἁρφοχράτῃ

Adak yazıtı, mermer heykel kaidesi.

Bulunduğu yer **:** Maroneia (Kambana antik kentinin lokalize edildiği yer).

Korunduğu yer **:** Komotene Müzesi.

Ölçüleri **:** Yükseklik 14-145 cm, genişlik 82 cm, kalınlık yak 48 cm; ayak boyutu: sol çift 33 ve 35 cm, sağ çift 40 cm.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 31, No: I-52; *I. Aeg. Thrace*, 2005: 381, E203, Fig. 50; Bricault, *RICIS*, 2005: 179-180, No. 114/0204, Pl. XXXVII.

Tarih **:** MS 2. yüzyılın sonu veya 3. yüzyılın başı.

Fotoğraf **:** *I. Aeg. Thrace*, 2005, E203, Fig. 50.

Ἀγωνοθέτης Ἀπολλώνιος Ἀπολλωνίου **Σεράπιδι**,

Ἴσιδι, **Ἀνούβιδι**, **Ἁρφοχράτῃ** *vacat* κατὰ πρόσταγμα.

Heykel kaidesinin üstünde iki çift ayak izi bulunmaktadır. Tacheva-Hitova, κατὰ πρόσταγμα formülünün özellikle MÖ 3 – 2. yüzyılda Yunan adaları, Thesallia ve Ephesos'dan gelen yazıtlarda görüldüğünü, yani Ptolemaios veya Rhodos ticari ilişkilerinin etkisi altında kültün erken yayılımıyla ilişkili olduğunu ifade ettiğini belirtmektedir. [131]

66. Therapeutes (Isis ve Sarapis ?)

θεραπευτῶν

Adak yazıtı, mermer levha.

Bulunduğu yer **:** Maroneia (Agios Charalambos'da bulunmuştur) (1998).
Korunduğu yer **:** Komotini Arkeoloji Müzesi.
Ölçüleri **:** 31 x 25 x 6.7 cm.
Yayınlandığı yer **:** *I. Aeg. Thrace*, 2005: 393-394, E213, Fig. 54.
Tarih **:** MÖ 1. yüzyıl.
Fotoğraf **:** *I. Aeg. Thrace*, 2005, E213, Fig. 54.

[131] Tacheva-Hitova, 1983: 32.

[- - - - -]ΝΙΚ [- - - - - - - - - -]
[- - - - -] υτων ΧΑΡΙΣ [- - - - - -]
[- - - - -] ς ἐπιμελητοῦ Η[- - - - -]
[. .]Υ εἰς τὴν τῶν θεῶ[ν τιμὴν]
θεραπευτῶν Τειμ [- - - - - - - - -]
ης Ἀναξίππο[υ ἱερητεύ]
ων τὸ γ', Ἡρόδο[τος - - - - - - - -]
βιος Διονυσ[- - - - - - - - - - - -]
στράτου, Εἰσ[- - - - - - - - - - - -]
ος, Θεόπρ[οπος [- - - - - - - - - -]
νος, Διο[- - - - - - - - - - - - - -]
Ἀντι[- - - - - - - - - - - - - - - -]
- - - - - - - - - - - - - -

67. Zeus Kapetolios Helios Sarapis

Διὶ Καπετωλίῳ Ἡλίῳ Σεράπιδι

Kireç taşı tympanum parçası.

Bulunduğu yer **:** Serdica.

Korunduğu yer **:** Oborishte Caddesi Doktorlar Bahçesi, Sofya.

Ölçüleri **:** Yükseklik 117 cm, genişlik130 cm, kalınlık 60 cm.

Yayınlandığı yer **:** Tacheva-Hitova, 1983: 20, No: I-34, Pl. VIII; Bricault, *RICIS*, 2005: 187, No. 114/1701, Pl. XXXVIII.

Tarih **:** MS 161 – 163 yılları.

Fotoğraf **:** Tacheva-Hitova, 1983, No: 34, Pl. VIII.

[**Δ**]**ιὶ Καπε**[**τωλίῳ Ἡλ**] –
[**ί**]**ῳ Σεράπιδι**, [ἡγεμονεύ] –
[οντ]ος Ἀπ(πίου) *νασατ* Κλ(αυδίου) [Μαρτιάλου],
[ἐπὶ συναρχίας] α' ἄρχοντος Φλ(αβίου) [Πομπηίου Μοντάνου?],
[ἐπιμελ]ηθέντος τοῦ ἔργου Πω[λίωνος?].

Yazıt bir binanın temelinde bulunmuştur. Merkezinde bir Medusa başı bulunmaktadır.

68. Zeus Sarapis ve Zeus Aithrios

Διὸς Σεράπιδος Διεὶ Αἰθρίῳ

Adak yazıtı, mermer levha.

Bulunduğu yer **:** Byzantion (Edirnekapı'da bulunmuştur).

Korunduğu yer **:** İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No: 2406.

Ölçüler **:** Yükseklik: 63 cm, genişlik: 37.5 cm, kalınlık: 8 cm. HY: yak. 1 cm.

Yayınlandığı yer **:** *SEG* 15, 1965, 426; *IK Byzantion*, 2000: 49, No: 19; Bricault, *RICIS*, 2005: 181-182, No. 114/0701.

Tarih **:** MÖ *ca.* 1. yüzyıl ?

Kabartma üstü1

ἐπὶ ἱερομνάμονος *νν* **Διὸς Σερά−πιδος** Λούκιος Μόλιος Τέρτιος εὐξάμενος μετὰ τῶν ἰδίων συνγενέων **Διεὶ Αἰθρίῳ** ἀνέθηκεν τὸν τελαμῶνα κωμάταις,

.....

Profilsiz akrotersiz alınlıklı, hafifçe sivrilen bir levhadır. Alınlığın tepesi kırılmış, karın yüzeyi aşınmış, Zeus'un yüzü ve yazıtı hasar görmüştür. Stel üzerinde Zeus'a sunu tasviri görülmektedir. Tanrı ortada durur, sağ kolunu ve gövdesinin sağ kısmını açıkta bırakan bir himation giymektedir. Sağ eliyle yüksek bir asaya dayanmaktadır, solunda sunak üzerinde yanan bir ateş bulunmaktadır. Sunağın arkasında, sağ tarafta, Zeus'un eteklerinde bir kartal ve yüksek bir *herme* bulunmaktadır. Yazıtın ilk dört satırı yukarıda, geri kalanı da tasvirin altında kalmaktadır[132].

[132] Lajtar, 2000: 49.

C. Diğer Kültler

69. Dea Syria

Συρίας θεᾶς

Adak yazıtı, kireç taşı sunak.

Bulunduğu yer **:** Philippopolis (Gençlik Tepesi'ndeki Apollon Kendrysenos Tapınağı'nda bulunmuştur).

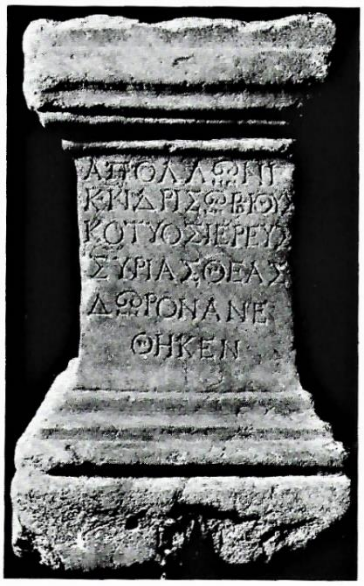
Korunduğu yer **:** Sofya Arkeoloji Enstitüsü ve Müzesi, No 2617.

Ölçüleri **:** Yükseklik 32 cm, genişlik 18 cm, kalınlık 18 cm.

Yayınlandığı yer **:** Mihailov, *IGBulg* III-1, 1961, No: 918; Tacheva-Hitova, 1983: 264, No: 2, Pl. LXXXVI.

Tarih **:** Bilinmiyor.

Fotoğraf **:** Tacheva-Hitova, 1983, No: 2, Pl. LXXXVI.

ʾΑπόλλωνι
Κενδρισῳ Βειθυς
Κοτυος ἱερεὺς
Συρίας θεᾶς
δῶρον ἀνέ-
θηκεν.

70. Epekoos (Mithras ?)

Adak yazıtı, mermer kabartma parçası.

Bulunduğu yer **:** Philippopolis (Sinitovo ve Tatar-Bazardjik arasında, demiryolundan Philippopolis'e yaklaşık 200 metre mesafede bulunmuştur).

Korunduğu yer **:** Tatar-Bazardjik, Müzesi.

Ölçüleri **:** Yükseklik: 13.5, Genişlik: 21, HY: 2 cm.

Yayınlandığı yer **:** *CIMRM* II, 1960: 376, No. 2336-2337; Kazarow, in *AA* 1927: 326, No: 10, fig. 9.

Tarih **:** Bilinmiyor.

Fotoğraf **:** Kazarow, in *AA* 1927, No. 10, fig. 9.

ἐπηκόωι Αἴλιος.

Bir kabartmanın sadece üst kısmıdır, Sol ve Luna'nun büstleri görülmektedir. Yazıt, bu büstlerden hareketle Mithras ile ilişkilendirilmiştir[133].

71. Helios Mithras

Ἡλίου Μίθρα

Adak yazıtı, siyenit sunak.

Bulunduğu yer **:** Pautalia.

Korunduğu yer **:** Bilinmiyor.

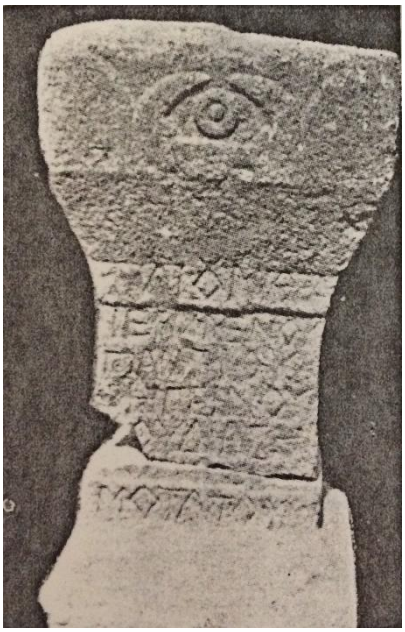
[133] M. J. Vermaseren, *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae*, Cilt II, Martinus Nijhoff, Hagae Comitis, 1960: 376.

Ölçüleri **:** Yükseklik: 80 cm, Genişlik: 36 cm, Kalınlık: 39 cm, Harf yüksekliği: 4 cm.

Yayınlandığı yer **:** Mihailov, *IGBulg* IV, 1966, No: 2068.

Tarih **:** Bilinmiyor.

Fotoğraf **:** Mihailov, *IGBulg* IV, 1966, No: 2068, Tabula: 66.

Ἡλίου Μίθρα
ἱερωμένου
Πο(πλίου) Ἀντίου
Ῥηγείνου
[τ]οῦ διασημοτάτου.

Yazıt ortadan kırılmıştır.

72. Helios Mithras Aniketos

Ἡλίωι Μίθρᾳ ἀνικήτῳ

Adak yazıtı, mermer kabartma.

Bulunduğu yer **:** Philippopolis (1936'da Sinitovo'da Apostolov ailesinin bir kuyusunda duvara örülü olarak bulunmuştur).

Korunduğu yer **:** Sofia, Ulusal Müze.

Ölçüleri **:** Yükseklik: 0.38, genişlik: 0.72, kalınlık: 0.13

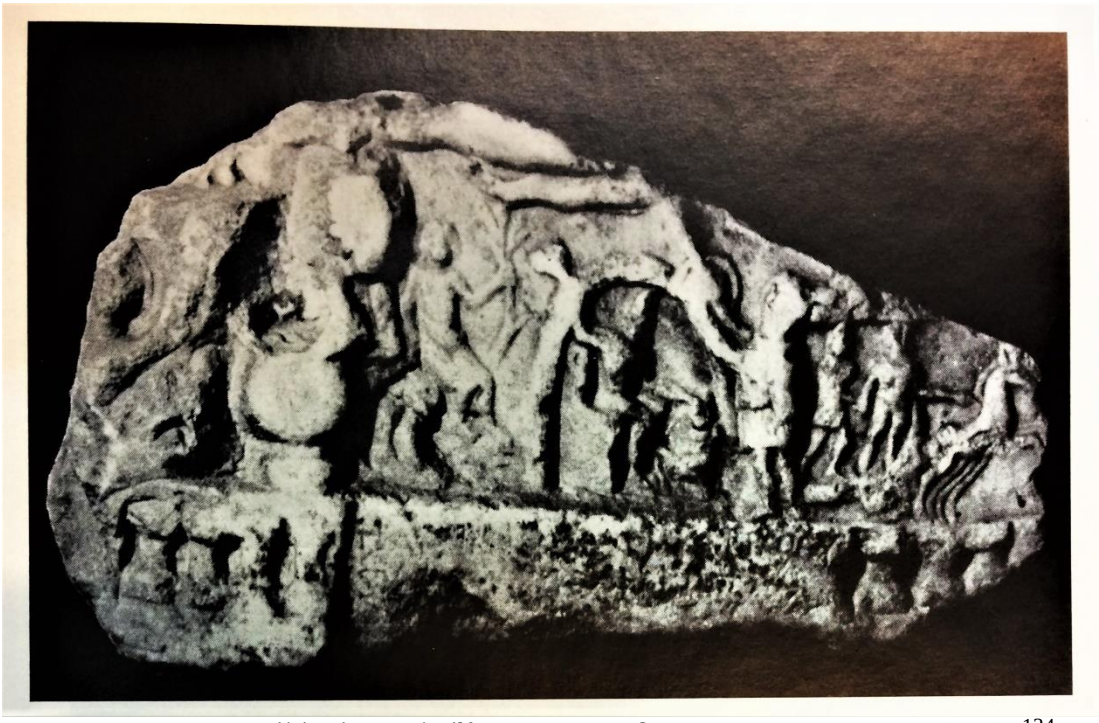
Yayınlandığı yer **:** *CIMRM* II, 1960: 375-376, No: 2334-2335, fig. 649; Mihailov, *IGBulg* III-1, 1961, No: 1331.

Tarih **:** Bilinmiyor.

Fotoğraf **:** *CIMRM* II, 1960, No: 2334-2335, fig. 649.

Ἡλίωι Μίθρᾳ ἀνικήτῳ εὐ-

ξ[άμ]ενος ἔθηκεν

Vermaseren ikinci satırda ἔθηκεν yerine δῶρον kelimesini vermektedir[134].

Kabartma kötü bir şekilde yıpranmıştır. Boğanın sağ arka ayağı ve yılanın kuyruğu, Mithras *tauroctony* temsilinin göstergesidir.

Soldan sağa doğru şu tasvirler bulunmaktadır: Kayadan doğan Mithras; kulpları hilal şeklinde olan bir krater ve üstünde bir aslan; bir elini vazoya sokan ve diğer eliyle beş dallı bir ağaç tutan sakallı bir kişi (Okeanos); Sandalyede oturan, sağ elinde bir nesne (et parçası ?) tutan ve sol elini önünde diz çöken Sol'un başına koyan Mithras; kısa tunik ve omuz pelerinli elinde yuvarlak bir nesne (taç?) tutan bir kişi; Sol'un yardımıyla *biga*sına çıkan Mithras[135].

Yukarıdaki sahnelerin altındaki sınırda, sırasıyla dört ve üç sunaktan oluşan iki grup arasında yazıt bulunmaktadır.

[134] Vermaseren, 1960: 375.
[135] Vermaseren, 1960: 375-376.

73. Kurios Mithras

κυρίῳ Μίθρᾳ

Adak yazıtı, mermer levha.

Bulunduğu yer **:** Pautalia (Begunovtsi Köyü'nde bulunmuştur).

Korunduğu yer **:** Serdica Müzesi, Env. No. 7845.

Ölçüleri **:** Bilinmiyor.

Yayınlandığı yer **:** Mihailov, *IGBulg* IV, 1966, No: 2115bis.

Tarih **:** Bilinmiyor.

Fotoğraf **:** Mihailov, *IGBulg* IV, 1966, No: 2115bis.

[**κυρίῳ Μίθ]ρᾳ** · Μ(ᾶρκος) · Οὔλπιος Ἰουλιαν[ός].

Yazıt ile ikiye ayrılan stelin sol üstünde sunu yapan bir erkek ve sol üstte ise fil ya da boğaya binen erkek tasvir edilmiştir. Yazıtın altında ise Mithras'ın başı, sağ ve solunda Sol ile Luna'nın büstleri görülmektedir.

74. Mithras (?)

Adak yazıtı, mermer kabartma.

Bulunduğu yer **:** Pernik (Debeli-Lak yakınlarındaki bir Roma kampı yakınlarında bulunmuştur).

Korunduğu yer **:** Sofia, Ulusal Müze.

Ölçüleri **:** Yükseklik: 0.23, genişlik: 0.09-0.18, kalınlık: 0.03.

Yayınlandığı yer **:** *CIMRM* II, 1960: 371, No: 2317-2318.

Tarih **:** Bilinmiyor.

…… ex voto pusu(it) (*sic*).

Kabartmada Doğulu kıyafetleriyle görülen Cautopates iki eliyle aşağı doğru meşale tutmaktadır. Başı, omuzları ve pelerinin bir kısmı kayıptır. Yazıt bu kabartmanın altında yer almaktadır[136].

75. Theos Aneiketos

Θεῷ ἀνεικήτῳ

Adak yazıtı, beyaz mermer kabartma.

Bulunduğu yer **:** Serdica (St. King Kilisesi'nin yakınlarındaki eski bir temelde bulunmuştur).

Korunduğu yer **:** Sofia, Ulusal Müze.

Ölçüleri **:** Yükseklik: 0.53, genişlik: 0.52, kalınlık: 0.07.

Yayınlandığı yer **:** Cumont, 1896: 129, No: 221; *CIMRM* II, 1960: 371-372, No: 2320-2321, fig: 643; *SEG* 15, 1965, 452; Mihailov, *IGBulg* IV, 1966, No: 1937.

Tarih **:** Bilinmiyor.

Fotoğraf **:** *CIMRM* II, 1960, No: 2320-2321, fig: 643;

Θεῷ ἀνεικήτῳ δῶ[ρον..]
Γ(αῖος) Ιούλ(ιος) Μάξιμος ὕπερ ἑαυτοῦ καὶ τῶ[ν τέκνων].

[136] Vermaseren, 1960: 371.

Mihailov, yazıtın ikinci satırının sonunu "τέκνων" yerine "ἰδίων ἀνέθηκεν" olarak vermiştir.

Kabartmanın sağ kenarı ve sol üst köşesi kırılmıştır. Mithras, yılan ve akreple birlikte bir boğa öldüren olarak tasvir edilmiştir. Mithras'ın vücudunun üst kısmı, boğanın başı, sağdaki meşale taşıyıcısı, köpek ve kuzgun kayıptır. Cautopates'in ayakları ve meşalesinin ucu bir kaide üzerinde görülmektedir. Mithras *tauroctony*'nin arkasında boğa süren Mithras'ın bir temsili bulunmaktadır[137].

Alt sahnede soldan sağa doğru: aslan başıyla bir kürenin üzerinde duran, yılan tarafından sarılmış, elindeki anahtarları göğsüne bastıran Aion; bir mağarada, kafasının üstünde belirsiz bir nesne tutan Sol'un önünde düz çöken Mithras; bir mağarada yemek yiyen, önlerinde bir masa ve *rython* bulunan Mithras ve Sol; sağa dönük bir aslan; bir *quadriga'*da duran, ışın taçlı çıplak Sol ve atları. Savaş arabasına çıkmış ve Sol'u sol kolundan tutan Mithras; ilk üç sahnenin altında koşan bir domuz ve köpek temsili ve onların arasında Phryg başlıklı ve belirsiz bir nesne bulunmaktadır[138].

[137] Vermaseren, 1960: 372.
[138] Vermaseren, 1960: 372.

III. TRAKYA'DA ANADOLU KÜLTLERİ

Bu başlık altında, Trakya'da tapınım gördükleri epigrafik olarak kanıtlanan Anadolu kökenli tanrılar Sabazios, Theos (Zeus) Hypsistos, Jupiter Dolichenus ve Hosios kai Dikaios'a yer verilmiştir. Ayrı ayrı ele alınan tanrıların kökenleri, ikonografileri ve yayılımları üzerine bilgi verildikten sonra epigrafilerine geçilmiştir.

A. Sabazios

1. Kökeni

Kökeni tam olarak bilinmeyen tanrı Sabazios, genellikle Thrako-Phryg kökenli olarak tanımlanmakla birlikte[139], sadece Thrakialı[140] ya da Phyrgialı[141] olarak da tanımlanmaktadır. Lane, en erken belgelerden hareketle tanrının kökeninin Anadolu'ya dayandığına işaret etmekte ve onu genel olarak Trakya ve Phrygialılar'ın ortak dini mirasının bir parçası olarak görmenin spekülatif olacağını ileri sürmektedir[142].

Tanrının isminin kökenine yönelik farklı görüşler bulunmaktadır. R. Gicheva, tanrının isminin muhtemelen bir ritüel nidası olan σαβοῖ kelimesinden türediğini belirtmektedir[143]. J. Harrison, Marcellinus'dan alıntı yaparak Sabazios'un isminin Illyria'da fakir insanlar tarafından tüketilen, arpadan ya da başka bir tahıldan yapılan bir likör olan "*sabaia*"dan türemiş olabileceğini belirtmektedir[144].

Tanrı antik kaynaklarda da farklı şekillerde anılmıştır. Orphik bir efsane, Sabazios'un bir yılan biçimindeki Zeus'un, kızı Persephone'yle olan birlikteliğinden doğduğunu anlatmaktadır[145]. Aristophanes MÖ 5. yüzyıla ait eserlerine baktığımızda

---

[139] Ath. Milcev, "Zum Kult des Sabazios in Thrakien und Untermoesien", *The Proceeding of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, Vol. II, ed. E. Akurgal, TTK, Ankara, 1978: 995.
[140] Tacheva-Hitova, 1983: 178.
[141] Arthur B. Cook, *Zeus: A Study in Ancient Religion*, Vol I, Biblo and Tannen, Newyork, 1964: 392.
[142] Lane, 1989: 1.
[143] Rossitsa Gicheva-Meimari, "Sabazios", *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*, VIII/1, Artemis Verlag, Zürich und Düsseldorf, 1997: 1069.
[144] Jane Ellen Harrison, *Prolegomena to the Study of Greek Religion*, Cambridge University Press, London 1922: 419.
[145] Gicheva, 1997: 1069.

tanrı *Eşek Arıları*'nda (*Sphēkes*, 9-10) tipik çılgınlık tanrıları olan Korybantlar ile; *Kuşlar*'da (*Ornithes*, 873-875) "Güvercin Sabazios" olarak tanımlanarak erkekler ve tanrıların "Yüce Devekuşu Anası" ile; *Lysistrata*'da (*Lysistrátē*, 387-389) Adonis ile ilişkilendirilmiştir. Lane Aristophanes'in eserlerinde Sabazios'un, kadınların favori tanrısı, onların "rahat" yaşamlarının bir parçası olarak görüldüğünü ve zaman zaman küçültücü imalarla tanımlandığını eklemektedir[146]. A. Milchev, Aristophanes'in komedyalarında tanrının Olympos'a davet edilmeyen – yani Yunan olmayan – tanrı olarak alay edilirken; bazı antik kaynaklarda, bir Phryg/Thrak ismine sahip olan ve Sabazios Dionysos'un kastedildiği bir Yunan tanrısı olarak anıldığını belirtmektedir[147].

Demosthenes MÖ 330'da yazdığı *De Corona*'daki pasajında (*De Corona*, 260), rakibi Aeschines'in, Bacchus'un kötü bilinen gece ritüellerine katıldığını ve bu ritüellerde topluca "*Euoi Saboi*" diye haykırıldığını belirtmiştir. Theophrastus MÖ 300'de yazdığı *Karakterler*'de (XVI, 4) batıl inançlı insan bölümünde, batıl inançlı bir kişinin bir yılan (Sabazios'un kutsal hayvanı) gördüğünde Sabazios'a yakardığını belirtmiştir. Johnson, genellikle düşmanca olan edebi kaynaklarda Sabazios'un, Dionysos ile birlikte yazıtlarda ise neredeyse istisnasız olarak Zeus-Jupiter ile birlikte görüldüğünü belirtmektedir[148].

Sabazios kültü için en erken kanıtlar MÖ 5. yüzyılda Atina'dan gelmektedir ve en geç olanlar ise MS 3. yüzyıla tarihlenebilmektedir[149].

2. İkonografisi

Tanrı genellikle başka tanrılarla ilişkilendirilir ve ikonografisi ilişkilendirildiği tanrılarla benzer özellikler taşımaktadır[150]. Johnson, Sabazios'un normal temsil biçiminin onu Küçük Asya'nın bir tanrısı olarak gösterdiğini belirtmektedir[151]. Phryg elbisesinde ve sakallı olan tanrının eli, sıklıkla *benedictio*

[146] Lane, 1989: 1.
[147] Milcev, 1973: 995.
[148] Sherman E. Johnson, "The Present State of Sabazios Research", *ANRW II. 17. 3.*, Walter de Gruyter&Co., Berlin, 1984: 1586
[149] Johnson, 1984: 1584.
[150] *a.g.m.*
[151] Johnson, 1984: 1590.

latina denen duruştadır ve zaman zaman bir asa veya çam kozalağı tutmaktadır[152]. Tanrı, sıklıkla belirgin *solar-khthonik* anlamlara sahip olan hayvan figürleri, semboller ve kült objeleriyle tasvir edilmektedir[153]. Sık sık ayağını bir koçun kafasına yaslar ve dolayısıyla bazen bir koç-tanrı olduğu düşünülmektedir[154]. A. B. Cook, tanrının başlangıçta koç, daha sonra yılan ile karakterize edildiğini ve Zeus Sabazios ritüellerine altın bir engerek yılanının, katılımcıların göğüs ve ayaklarından geçirilmesiyle başlandığını belirtmektedir[155].

Tanrıya adanan ikonografik buluntular arasında mermer kabartmalar, bronz plakalar ve *benetictio latina* duruşundaki bronz eller bulunmaktadır. Sabazios'a adanan ikonografik buluntularda, tanrının ilişkilendirildiği diğer tanrıların atribülerine sıklıkla yer verilir. Tanrının genellikle şimşek demeti ve kartal vasıtasıyla Zeus/Jupiter ile; *caduceus* (sıklıkla kanatlı) ve büstü vasıtasıyla Hermes/Merkür ile; yine büstleriyle kabartmalarda yer bulan Dionysos ile ve tıpkı Sabazios'un kendisi gibi yılanla özdeşleştirilen Asklepios ile ilişkilendirildiği belirtilmiştir[156]. Sabazios ile en az bir kere ilişkilendirilen diğer tanrılar ise Apollon, Mithras, Attis, Dioscurlar, Herkül, Mars ve Silvanus'dur[157]. Bunların yanı sıra tanrı Kybele (*CCIS* I 45) Meter Hipta (*CCIS* II, 81, 82), Caelestis (*CCIS* II, 58, 59), Artemis (*CCIS* II, 64) Demeter (*CCIS* II 64), Athena (*CCIS* II 27) gibi tanrıçalarla da ilişkilendirilmiştir.

Tacheva-Hitova Moesia Inferior ve Trakya'dan gelen ikonografik buluntulardan yola çıkarak Sabazios'un büyük bir tanrı olduğunu ve Zeus, Dionysos, Men ve diğer tanrılarla birlikte theokraside dünyanın hükümdarı olarak görüldüğünü öne sürmektedir[158]. H. Malay, Manisa Müzesindeki Küpüler adaklarında görülen *c* tasvirlerinden yola çıkarak, Zeus Sabazios'un Lydia'da bağcılıkla uğraşan ve ürünleri koruyan tanrı işlevi olduğunu belirtmektedir[159].

---

[152] Johnson, 1984: 1591.
[153] Ruja Popova, "The Cult of Sabazios in the North Black Sea - Via Thrace?", *Thrace in the Graco-Roman World,* Atina, 2007: 493.
[154] Johnson, 1984: 1591.
[155] Cook, 1964: 394-395.
[156] Lane, 1989: 12-15.
[157] *a.g.e.*
[158] Tacheva-Hitova: 1983: 182.
[159] Hasan Malay, *Greek and Latin Inscriptions in the Manisa Museum*, Österreichischen Akademie Der Wissenschaften (ETAM 19), Wien, 1994: 49

Trakya'dan gelen yazıtlı bir taş kabartmada da **[Kat. No. 37]** at üstünde bir Zeus tasviri görülmektedir. Tanrı sağ elinde şimşek demeti tutarken, sol elinde kabartmadaki Thrakia etkisini kanıtlayan iki mızrak (Thrakia Bendisi'nin atribüleri) görülmektedir. Kabartmada Zeus'un yanı sıra, krater ve yılan tasvirleriyle Sabazios'un temsil edildiği görülmektedir. N. Atik ise Heraion Theikos'ta, Thrak Kralı II. Mostis zamanında inşa edilen bir tapınakta ortaya çıkan MÖ 2. yüzyıla tarihlenen kol şeklindeki kemik figürinin Sabazios'u simgelediğini belirtmektedir[160].

Benetictio latina pozisyonundaki bronz eller de Sabazios ikonografisinde önemli bir yer tutmaktadır. Jupiter Dolichenus ellerinde tüm parmaklar yukarı doğru kalkıkken, Sabazios ellerinde başparmak ve ilk iki parmak yukarı kalkık, diğerleri de aşağı doğru eğik şekilde görülmektedir[161]. Genellikle yılan, kertenkele, ağustos böceği, kurbağa, kartal, çift flüt, krater ve benzeri sembollerle süslenen bu eller, sıklıkla bir şeyin üzerine yerleştilebilecek şekilde yapılmıştır[162]. Tacheva-Hitova, bu eller üzerinde görülen çam kozalaklarından hareketle tanrının bitki dünyasına doğurganlık bağışladığını belirtmektedir[163]. S. Johnson bu elin, temelde söylenen cümleyi destekleyen ve ifade eden klasik bir hareketi gösterdiğini ve tanrının kurtarıcılığını somutlaştırdığını, tek başına kutsal olmayan bu jestin, ancak kutsal bir formülün ifadesiyle anlam kazandığını belirtmektedir[164]. Tacheva-Hitova bu elin aynı zamanda Thrak Atlısı'yla da ilişkili olduğunu ve buna dair buluntuların sadece Trakya Bölgesi'nden değil, aynı zamanda Makedonya ve Thasos'dan da geldiğini belirtmektedir[165].

3. Yayılımı ve Sonu

Kültün yayılımına bakıldığında tanrıya adanan en erken adakların MÖ 5. yüzyıl, en geç olanların ise MS 3. yüzyıla tarihlendiği ve Atina'dan geldiği

[160] Neşe Atik, "Tekirdağ'da Traklar ve Antik Heraion Teikhos Kenti", *Doğu Trakya Kazıları Özel Sayısı*, Arkeoloji ve Sanat, İstanbul, 2016: 82.
[161] Johnson, 1984: 1595.
[162] Johnson, 1984: 1596.
[163] Tacheva-Hitova: 1983: 183.
[164] Johnson, 1984: 1595.
[165] Tacheva-Hitova: 1983: 183.

görülmektedir[166]. Tapınımın Erken İmparatorluk Dönemi'nde Yunanistan, Ege Adaları, Mısır, Afrika, Hispania, Dalmaçya, Pannonia, Germania Superior, Gallia, Dacia, İtalya, Trakya ve Moesia Inferior'da kanıtlandığı belirtilmiştir[167].

Anadolu'dan Sabazios üzerine ilk bilgi, Artakserkses II hükümdarlığından gelen, MÖ 365 tarihli bir kült kararnamesinin, MÖ 150 yıllarında yeniden yazılmış kopyasıdır (*CCIS* II, 31)[168]. Milcev, Anadolu'da Sabazios kültüyle ilişkili ilk yerleşimin Phrygia'daki Ormele köyü olduğunu belirtmektedir[169]. MÖ 135/4'e tarihlenen Attalus III'ün yazıtında (*CCIS* II, 27) kültün Bergama'da resmi olarak kurulduğu kaydedilmektedir[170]. F. Dönmez-Öztürk, Sabazios kültünün, çok erken dönemlerden itibaren Zeus kültüyle bağlantılı olarak başta II. Philippopolis olmak üzere kraliyet ailesi kültü olduğunu belirtmektedir[171].

Tarihçi Valerius Maximus'un Tiberius Dönemi'nde yazdıklarından hareketle, kültün MÖ 139 yılında Roma'ya ulaştığı düşünülmektedir[172]. Lane, kültün MÖ 1. yüzyılın sonlarıyla MS 1. yüzyılın başlarında Anadolu'dan gelerek Trakya'da kök salmaya başladığını belirtmektedir[173].

Tanrı esas olarak Hristiyanlık Dönemi'nde İmparatorluğun sınırlarında bulunan Romalı askerler tarafından yayılmıştır[174]. Her ne kadar tapanlar ilk başta kölelerden meydana gelmiş olsa da, zaman zaman özgürler ve hatta belki de zengin ve etkili taraftarlar tarafından da tapınım gördüğü, ancak kültü Dacia'ya ve diğer Danube bölgelerine Romalı askerler tarafından getirildiği ve bunların bir kısmının muhtemelen yüksek rütbeli subaylar olduğu belirtilmiştir[175].

---

[166] Johnson, 1984: 1584.
[167] Alexander Fol, "Pontic Interactions: The Cult of Sabazios", *The Greek Colonisation of the Black Sea Area*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1998: 80.
[168] Lane, 1989: 2.
[169] Mılcev, 1973: 996.
[170] Lane, 1989: 5.
[171] Filiz Dönmez-Öztürk, "Trakya Tanrı ve Kültleri" *Arkeoloji Sanat*, Sayı 125, 2007: 59.
[172] Lane, 1989: 9-10.
[173] Lane, 1989: 9.
[174] Johnson, 1984: 1585.
[175] Johnson, 1984: 1599.

4. Epigrafisi

Sabazios'a adanan adaklar büyük oranda rahipler tarafından adanmıştır[176]. Rahiplerden sonra çeşitli kült görevlileri ve bunların ardından Roma ordusunun askerleri ve kamu görevlileri gelmektedir[177]. Epigrafik materyalden Sabazios ibadetçilerinin çoğunlukla erkek olduğu, ancak kült tarihindeki en etkili ibadetçinin bir kadın, Pergamon'dan Stratonice, olduğu ortaya çıkmaktadır[178]. Yazıtlı buluntular arasında sunak, heykel ve sütun kaideleri ve eller görülmektedir.

İsminin en yaygın şekli Σαβάζιος, Latince Sabazius'dur (gen. Sabazis, dat. Sabazi). Bu yaygın kullanımın Lydia, Pergamon ve Küçük Asya'nın farklı yerlerinde; Yunanistan, Trakya, Moesia ve Roma gibi Avrupa'nın çeşitli yerlerinde bulunan bir grup yerleşimde ortaya çıkan yazıtlarda görüldüğü belirtilmiştir[179]. Σεβάσίος, Sabasius (Dacia), Zabasius (Praeneste) ve Zabazius (Kuzey Afrika'dan bir yazıtta) formları sadece bunun çeşitleridir[180]. Σαβάδίος'daki δ, bir Trakya formu olarak açıklanmaktadır; ancak her durumda *d* ve *z* arasındaki geçişler pek çok dilde ortaktır[181]. Öte yandan, Σαββαθικός formu, İbranice šabbaθ veya ṣᵉbaoθ ile karışıklık yarattığı ifade edilmiştir[182].

Tanrı tapınım gördüğü süreçte, aşağıda Trakya Bölgesi sınırları kapsamında değindiğimiz epithetler dışında, *sanctus* (*CCIS* II 58) ve *invictus* (*CCIS* II 59) gibi epithetlerle nitelenmiştir. Bazı buluntularda Παγισαρανός (*CCIS* II 23), Νεαυλίτης (*CCIS* II 42) gibi yerel epithetler aldığı da görülmektedir.

Tanrı, başta Phrygialı köylülerin koruyucusu iken, daha sonra insanların yaşamlarını ve ruhlarını yöneten *cosmocrator* olmuştur[183]. Karia'daki Aphrodisias'dan gelen bir sunak yazıtında Sabazios'un, aldığı Πανσαγάνος epithetiyle balıkçılıkla ilişkili olabileceği belirtilmiştir[184]. Lydia bölgesinden gelen üç yazıtta

[176] Lane, 1989: 42.
[177] Lane, 1989: 44-45.
[178] Lane, 1989: 45.
[179] Johnson, 1984: 1585.
[180] *a.g.m.*
[181] *a.g.m.*
[182] *a.g.m.*
[183] Mılcev, 1973: 997.
[184] *a.g.m.*

(*CCIS* II, 33,36 ve 40) adayanlar, tanrıya karşı işledikleri suçlar sonucunda cezalandırılmış, af dilemek için kefaret yazıtları sunmuşlardır[185].

Tanrı, epigrafik buluntularda başta Zeus olmak üzere, Artemis Anaeitis, Caelestis, Meter Hipta, Apollon gibi tanrılarla birlikte görülmektedir. Moesia Inferior'daki Nicopolis ad Istrum'den gelen bir yazıtta tanrı, Helios vasıtasıyla güneşle özdeşleşmiştir[186].

a. Trakya'da Sabazios Kültü Epigrafisi

Trakya Bölgesi'nde Sabazios'a adanan 12 Yunanca yazıt bulunmuştur. MÖ 3. yüzyılın başından - MS 3. yüzyılın başına tarihlenen bu yazıtlardan beşi, Serdica'dan **[Kat. No. 1, 6, 8, 10, 38]**; dördü Pautalia'dan **[Kat. No. 7, 9, 39, 40]**; ikisi Augusta Traiana'dan **[Kat. No. 41, 42]** gelmektedir. Bir tanesinin **[Kat. No. 37]** ise buluntu yeri bilinmemektedir. Lane, kültün MÖ 1. yüzyılın sonlarında ve MS 1. yüzyılın başlarında Trakya'da sağlam bir kök salmış olduğunu belirtmektedir[187]. Trakya'da Sabazios için en erken kanıt, Macrobius'un *Saturnalia*sı'nda (I, XVIII-11) Aleksander Polyhistor'dan alıntılanan bir pasajda karşımıza çıkmaktadır; bu pasajda Zilmissus Tepesi'nde tanrıya adanmış bir tapınaktan bahsedilmektedir[188].

Yazıtlarda tanrı, Epekoos Theos Sabazios Metrikos **[Kat. No. 1]**, Kurios Sabazios **[Kat. No. 6, 7]**, Kurios Sabazios Athuparenos **[Kat. No. 8]**, Kurios Sabazios Epekoos **[Kat. No. 9]**, Sabazios Epekoos **[Kat. No. 10]**, Zeus Sabazios **[Kat. No. 37, 38, 39, 40]**, Zeus Sabazios Arselenos **[Kat. No. 41]** ve Zeus Sabazios Theos Progonikos **[Kat. No. 42]** olarak karşımıza çıkmaktadır.

aa. Epekoos Theos Sabazios Metrikos

Tanrı, Serdica'dan gelen bir kireç taşı sunak **[Kat. No. 1]** üzerinde ἐπηκοος ve Μετρικός epithetleriyle birlikte görülmektedir. MÖ 3. yüzyılın başlarına tarihlenen

[185] Lane, 1989: 41-42.
[186] Cook, 1964: 400.
[187] Lane, 1989: 9.
[188] Fol, 1998: 82.

yazıt, Trakya'daki Sabazios tapınımının en erken kanıtıdır. Adak bir *adiutor cornicularii* tarafından adanmıştır.

Pek çok tanrı tarafından kullanılan ἐπηκοος epitheti, "kulak veren, dinleyen tanrı" anlamına gelmektedir. Bu epithet altında tapınım gören tanrıların simgesinin kulak betimi olduğu belirtilmiştir[189].

Yazıtta gördüğümüz Μετρικός epithetinin de Sabazios'un Ana Tanrıça ile olan bağlantısını gösterdiği ve bu yüzden epithetin büyük harf "M" ile başladığı belirtilmektedir[190]. R. Reitzenstein'e göre tanrının nadir görülen epitheti μετρικός, Magna Mater ile yaptığı yakın ilişkiden türetilmiştir.[191] Gerov, yazıtta adayanın annesinin bahsinden hareketle bu epithetin, tanrı tarafından kadınlara gösterilen saygının bir göstergesi niteliğinde olduğunu ileri sürmektedir[192].

ab. Kurios Sabazios

Tanrı, Serdica'dan gelen ve MS 3. yüzyılın başına tarihlenen kireç taşı sunak **[Kat. No. 6]** ve Pautalia'dan gelen, tarihi bilinmeyen siyenit levha **[Kat. No. 7]** üzerinde κυρίος epithetiyle birlikte görülmektedir.

Serdica'dan gelen kireç taşı sunağın II. Parthian Lejyonu'na mensup Thrakia kökenli bir asker tarafından adandığı belirtilmektedir[193]. Yazıt, **[Kat. No. 1]**'de olduğu gibi, Sabazios'un askerler tarafından da tapınım gördüğünü göstermesi bakımından önemlidir.

Pautalia'dan gelen yazıtın ise dört ἐπιμεληταί'dan bahsettiği, ancak bunların normal birer kült görevlisi mi yoksa bir emri yerine getiren insanlar mı olduğunun net olmadığı belirtilmektedir[194].

---

[189] Nuran Şahin, *Zeus'un Anadolu Kültleri*, Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2001: 48.
[190] Lane, 1989: 40.ssss
[191] Tacheva-Hitova, 1983: 167; Reitzenstein, R., *Die hellenistischen Mysterienreligionen nach ihren Grundgedanken und Wirkungen*, Darmstadt 1956 (Fotomechanischer Nachdruck der III Auflage, 1927): 107.
[192] Tacheva-Hitova, 1983: 167; Gerov, B., 1968: 235, No. 105.
[193] Tacheva-Hitova, 1983: 169.
[194] Lane, 1989: 44.

"Efendi" anlamına gelen κυρίος epithetinin Suriye, Mısır, Trakya ve Anadolu'da yaygın olarak görüldüğü bilinmektedir[195]. Parker, Yahudiler ve Hıristiyanlar tarafından da kullanılan epithetin, tanrıların yanı sıra önemli insanları da nitediğini ifade etmektedir[196].

Epithetin kullanıldığı en erken kanıtların Mısır'dan geldiği ve ilk olarak MÖ 142'ye tarihlenen bir yazıtta görüldüğü belirtilmekle birlikte, Philae'den gelen Ptolemaios Dönemi yazıtlarında Isis ile birlikte elli defadan fazla kullanıldığı da ifade edilmiştir[197].

ac. Kurios Sabazios Athuparenos ve Epekoos

Tanrı, Serdica'dan gelen ve MS 212'ye tarihlenen bir kireç taşı sunak **[Kat. No. 8]** üzerinde daha önce görmüş olduğumuz κυρίος epithetinin yanında, Αθυπαρηνος epithetini de almıştır. Bu sunağın, tanrının yüksek dereceli rahibi tarafından adandığı ve bu rahibin Romalılaştırılmış bir Thrakialı olduğu belirtilmiştir[198]. Sabazios'un Αθυπαρηνος epitheti bir yer adından türetilmiştir[199].

Pautalia'dan gelen bir sunak **[Kat. No. 9]** üzerinde ise tanrı, κυρίος epithetinin yanında "kulak veren, dinleyen" anlamlarına gelen ἐπηκοος epithetini almıştır. Yazıt adayanların meslek bilgisini vermemekle birlikte, Tacheva-Hitova *patronymik* isimleri okunabilen iki adayandan ilkinin Thrakia, diğerinin ise Roma kökenli olduğunu belirtmektedir[200].

ἐπηκοος epitheti ayrıca Serdica'dan gelen bir sütun kaidesi **[Kat. No. 10]** üzerinde de görülmektedir. MS 212 yılına tarihlenen bu yazıtın Thrakia kökenli olduğu düşünülen ve Caracalla idaresindeki kıdemli bir *preator* muhafızı tarafından adandığı belirtilmektedir[201].

---

[195] Robert Parker, *Greek Gods Abroad: Names, Natures and Transformations,* University of California Press California, 2015: 139.
[196] *a.g.e.*
[197] *a.g.e.*
[198] Tacheva-Hitova, 1983: 166.
[199] *a.g.e.*
[200] Tacheva-Hitova, 1983: 170.
[201] Tacheva-Hitova, 1983: 168.

ad. Zeus Sabazios

Sabazios, Serdica'dan gelen bir kireç taşı sunak **[Kat. No. 38]**; Pautalia'dan bir siyenit **[Kat. No. 39]** ve mermer sunak (?) **[Kat. No. 40]**; bulunduğu yer net olarak bilinmeyen yazıtlı bir taş kabartma **[Kat. No. 37]** üzerinde sadece Zeus ile özdeşleştirilmiştir. Buluntu yeri bilinmeyen taş kabartma dışındaki yazıtların sunaklar üzerinde yer alması dikkat çekicidir.

Bu dört yazıttan sadece Serdica'dan gelen ve MS 2. yüzyıla tarihlenen kireç taşı sunağın **[Kat. No. 38]** Thrakia kökenli olduğu düşünülen rahipler tarafından adandığı bilinmektedir[202]. Bunun dışındaki yazıtlar adayanların meslekleri üzerine bilgi vermemekle birlikte, Pautalia'dan gelen yazıtın adayanının Yunan kökenli olduğu bilinmektedir[203].

Sabazios'un birlikte en sık görüldüğü/özdeşleştirildiği tanrı Zeus'tur. Sabazios ve Zeus'un özdeşleştirilmesi Roma İmparatorluğu Dönemi'nde bir kural haline gelmiştir. Bu yazıtlar dışında Augusta Traiana'dan gelen bir mermer levha üzerinde de Zeus ile özdeşleştirilmesinin yanı sıra tanrı, Ἀρσεληνός **[Kat. No. 41]** epithetini almıştır.

ae. Zeus Sabazios Arselenos

Tanrı, Zeus ile özdeşleştirildiği bu adakta Ἀρσεληνός epithetini almıştır. Augusta Traiana'dan gelen ve MS 202 yılına tarihlenen mermer levha **[Kat. No. 41]** bir tapınağın restorasyonundan bahsetmektedir.

Yazıt üzerinde karşımıza çıkan Ἀρσεληνός epitheti, aynı zamanda Moesia Inferior'daki Nicopolis ad Istrum'dan iki adakta da [*CCIS* II, 16, 17] görülmektedir. Bu epithetin yalnızca Trakya ve Moesia Inferior'da ortaya çıkmasından dolayı, yerel bir niteliğe sahip olduğu belirtilmektedir[204].

[202] Lane, 1989, 42.
[203] Tacheva-Hitova, 1983: 169.
[204] Lane, 1989: 41.

af. Zeus Sabazios Theos Progonikos

Tanrının, Augusta Traiana'dan gelen mermer levha **[Kat. No. 42]** üzerinde προγονικος epitheti aldığı görülmektedir. Lane, Sabazios tapınımının, tapınanlara atalarından kaldığını belirtmek için προγονικος epithetinin kullanıldığını bildirmektedir[205].

Tacheva-Hitova, Zeus'a adanan Trakya yazıtlarından bilinen προγονικος epithetinin kültün tanımı için önemli olduğunu vurgulamakta ve Sabazios'un yüksek dereceli rahibinin görevinin ömür boyu devam ettiğini (3. satır, διὰ βίου) ve bu görevin ona miras kaldığını (3. satır, ἱεριὺς ἀπὸ προγόνων) belirtmektedir[206]. Ayrıca Kırklareli'nin Vize ilçesinden (Bizye) gelen bir adak yazıtının (Sarıkaya, 2009, Kat. No. 2.51) Theos Progonos (προγονος)'a adandığı bilinmektedir.

[205] Lane, 1989: 40.
[206] Tacheva-Hitova, 1983: 175.

B. Theos (Zeus) Hypsistos

1. Kökeni

Hypsistos Yunanca'da "en yüce" anlamına gelmektedir[207]. Terim ilk olarak MÖ. 5. yüzyılda Pindaros'un eserinde (*Nemean* 11, 2) Zeus'un sıfatı olarak kullanılmıştır. Daha sonra ise MÖ 3. yüzyılda Eski Ahit'in Yunanca çevirisinde Theos Hypsistos biçiminde, Yahudi tanrı Yahweh'nin epitheti olan *El Elyon*'un yerine kullanıldığı belirtilmiştir[208]. Bu tarihten itibaren Hypsistos veya Theos Hypsistos kullanımı Yahudiler tarafından tanrılarını tanımlamak amacıyla sıklıkla kullanılmış[209], Paganlar tarafından da benimsenen Hypsistos terimi başlangıçta Zeus için kullanılırken, daha sonra Sabazios, Attis, Mithras, Isis ve Baal gibi küresel tanrılar için kullanılmıştır[210].

Erken dönem yazıtlarda Theos Hypsistos'a nazaran daha sık görülen Zeus Hypsistos tapınımı, özellikle Yunan ve Makedon ibadetçilerle ilişkilendirilmiş[211] ve tanrı, dağ tepelerinin tanrısı olarak görülmüştür[212]. Collar, MÖ 3. yüzyıldaki yazıtlarda Theos Hypsistos kullanımının seyrek görülmekle birlikte, ortaya çıkan yazıtların doğrudan Yahudi topluluklarıyla ilişkilendirildiğini belirtmektedir[213]. Theos Hypsistos kullanımı özellikle Anadolu'da çok sayıda adak yazıtı ile bilinir[214] ki bu tanrı için Anadolu Yahudileri'nin tanrısı tanımı yapılmıştır[215]. Cook, Hypsistos teriminin kelime anlamı sayesinde Suriye'deki Ba'al Samin gibi farklı bölgelerin yüce tanrılarıyla da ilişkilendirildiğini ifade etmektedir[216].

---

[207] Işık Şahin ve Bahar Emin, "Ege Trakyası'nda Epigrafik Belgelerle Zeus Kültü", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 19 Sayı 2, 2017: 127.
[208] Anna Collar, *Networks and Religious Innovation in the Roman Empire*, Doktora Tezi, University of Exeter, Eskiçağ Tarihi, 2008: 191.
[209] Mitchell, 1999: 100.
[210] Onur Sadık Karakuş, "Karadeniz ve Anadolu Kentlerinde Theos Hypsistos Kültü", *AnAr*, 21, 2018: 12.
[211] Collar, 2008: 204.
[212] Cook, 1925: 889, Hypsistos "Zeus'un Dağ Kültleri" başlığı altında incelenmiştir.
[213] Collar, 2008: 204.
[214] M.H. Sayar, *Perinthos-Herakleia (Marmara Ereğlisi) und Umgebung,* Geschichte, Testimonıen, Griechische und Lateinische İnschriften, Wien 1998: 229.
[215] Şahin, 2001: 64.
[216] Cook, 1925: 889.

2. İkonografisi

Tacheva-Hitova, Hypsistos'a adanmış olan adaklarda yerleşik bir ikonografi ve sembol bulunmadığını belirtmektedir[217]. A. Collar'a göre, Hypsistos kültü anikonik yapıdadır ve diğer tanrılarla gerçek bir senkretizmin olmaması, kültün esasen tek tanrılı ya da henotheist olduğu fikrini desteklemektedir[218]. Tacheva-Hitova, Makedonya'dan Zeus Hypsistos'a adanan anıtlardaki ikonografik geleneğin, bir kartal tarafından eşlik edilen ya da temsil edilen Zeus'un Yunan yorumundan kaynaklandığını belirtmektedir[219].

Zeus Hypsistos'a adanan adaklardaki kartal tasvileri farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır; Philippopolis'den gelen bir adakta (Tacheva-Hitova, 1983, IV-13) bir kaide üzerinde tünemiş kartal; Neapolis'ten gelen adaklarda (Tacheva-Hitova, 1983, IV-20, 23) bir boğa başının üstüne tünemiş kartallar; Serdica'dan gelen bir adakta (Tavheva-Hitova, 1983, IV-3) ise tanrının kartal tarafından taşınan büstü görülmektedir.

Kataloğumuzda bulunan kabartmalı yazıtlarda da **[Kat. No. 22, 31, 33]** kartal kabartmaları görülmektedir. Perinthos'tan gelen bir sunak **[Kat. No. 26]** üzerinde de oldukça tahrip olmuş bir Zeus tasviri yer almaktadır.

Phrygia'dan gelen adaklarda görülen buğday başakları veya demetleri, tanrının doğurganlık ve hasat konusundaki ilgisinin simgesel bir sembolü olarak görülmektedir[220].

Mitchell, Zeus Hypsistos'un anthropomorphik formda tasvir edildiği adaklara dikkat çekmektedir. Mysia'daki Miletopolis'ten gelen bir stelde (Mitchell, 1999: 185) Zeus, yıldırımıyla birlikte görülmektedir. Unik olan bu durumda Zeus Hypsistos, βροντᾶος olarak tanımlanır ve onun kutsal karakteri, antropomorfik formda düzenli olarak tasvir edilen Zeus Brontaios'unkiyle özdeşleştirilmiştir[221].

---

[217] Tacheva-Hitova, 1983: 207.
[218] Collar, 2008: 202.
[219] Tacheva-Hitova, 1983: 207.
[220] Mitchell, 1999: 106.
[221] Mitchell, 1999: 101.

3. Yayılımı ve Sonu

Daha önce de belirtildiği gibi Hypsistos terimi, ilk olarak Pindaros'un eserinde (*Nemean* 11, 2) Zeus'un sıfatı olarak ve daha sonra MÖ 3. yüzyılda Eski Ahit'in Yunanca çevirisinde *El Elyon* sıfatının yerine kullanılmıştır. Bu dönemden itibaren başlayan tapınım, özellikle MS 2. ve 3. yüzyıllarda yoğunluk kazanmıştır[222]. Collar, MS 1. yüzyılda Akdeniz dünyasına yayılan kültün, MS 2. – 3. yüzyıllarda doğu Akdeniz, Anadolu ve Karadeniz dünyasında gelişen bir dizi yerel etkileşimin özellikle Theos Hypsistos'a adanan adaklarda artış sağladığını öne sürmektedir[223]. Mitchell, kültün Achaea ve Makedonya'dan, Anadolu'nun doğu kısımlarına ve Suriye çölünün kenarına; Rostov-on-Don'dan, Nil Deltası'na kadar uzanan geniş bir alana yayıldığını belirtmektedir[224]. MS 4. yüzyıla gelindiğinde ise tanrıya adanan adakların azaldığı ve kültün bu dönemde son bulduğu görülmektedir. Collar, tapınımın sona ermesini, Hristiyanlığın popülaritesinin arttırmasına ve MS 4. yüzyılın başında Roma İmparatorluğu'nun devlet dini olarak kabul edilmesine; kültün belli bir etnik köken, sınıf veya meslek tarafından benimsenmemesine bağlamaktadır[225].

Hypsistos tapınımında herhangi bir merkezileşme söz konusu değildir. Kanıtlar çoğunlukla Yunanistan, Anadolu ve Roma İmparatorluğunun doğusunda bulunmuştur[226]. Serdica'da, Pynks'de, Delos'da ve Oinoanda'da açık arkeolojik kontekstler bulunduğu belirtilmektedir[227]. Özellikle önemli bir ticaret merkezi olmasından dolayı Delos'un, kültün yayılımında aktif bir rol oynadığı ileri sürülmüştür[228]. Cook, kültün yayılmasında özellikle Yahudi nüfusunun etkili olduğunu savunmaktadır[229].

---

[222] Jörg Lanckau, "Hypsistos: Cultural Translation of Jewish Monotheism in the Hellenistic Period" *Asiatische Studien Etudes Asiatiques LXV,* Bern, 2011: 868.
[223] Collar, 2008: 238.
[224] Mitchell, 1999: 99.
[225] Collar, 2008: 239.
[226] Collar, 2008, 188.
[227] Lanckau, 2011: 868.
[228] Collar, 2008: 238.
[229] Cook, 1925: 189.

4. Epigrafisi

Hypsistos kültüyle ilişkilendirilen yazıtlar büyük ölçüde basittir, çoğu zaman adayanın ismi ve tanrının adı belirtilir ve çoğu yazıt ikonografik özellikler taşımamaktadır ve neredeyse tamamı Yunanca'dır[230]. İbadetçiler çoğunlukla nüfusun alt sınıflarına ait olmakla birlikte[231], statü ve meslek bakımından değişiklik göstermektedirler. Roma kolonistleri ve temsil edilen kölelerin yanı sıra, kült kadınlar arasında da popüler olmuştur[232]. Mitchell, ibadetçilerin tanrıya iyi hasatlar için, hastalık, yaralanma ve çoraklıktan kurtulmak için yakardığını; savaş tehlikelerinden ve uzun yolculuklardan sonra şükranlarını sunduklarını belirtmektedir[233].

Tapınım sıklıkla Zeus Hypsistos ve Theos Hypsistos kullanımlarıyla karşımıza çıkmakla birlikte, yalnızca Hypsistos kullanımı da görülmektedir. Theos Hypsistos, farklı pagan tanrılarla birlikte de tapınım görmüştür. Tanrı, Beroia'da Meter Theon (Mitchell, No. 37), Lykia'daki Nisa'da Meter Oreia (Mitchell, No: 232), Thessalonica'da Nemesis (Mitchell, No. 54), Alexandria'da Helios ve Nemesis (Mitchell, No. 284), Gorgippia'da Zeus, Ge ve Helios (Mitchell, No. 85), Lydia'daki Saittai'da tanrıça Larmene (Mitchell, No. 172), Pisidia'daki Andeda'da Men Ouranios (Mitchell, No. 228) ile birlikte tapınım görmüştür. Bunların yanında tanrı diğer pagan tanrılar gibi, sık sık ἐπηκοος epithetiyle anılmıştır (Mitchell, No. 79, 141).

a. Trakya'da Theos (Zeus) Hypsistos Kültü Epigrafisi

Trakya Bölgesi'nde Hypsistos tapınımıyla ilişkilendirilen yirmi dört Yunanca yazıt bulunmuştur. Bu yazıtlar MÖ 3-2. yüzyıl ile MS 4. yüzyıl arasına tarihlenmektedir ve çoğu, kültün en popüler olduğu dönem olan MS 2.-3. yüzyıllara tarihlenmektedir.

Bu yazıtlardan altısı Serdica'da **[Kat. No. 13, 19, 20, 24, 25, 35]**; dördü Philippopolis'de **[Kat. No. 22, 23, 28, 34]**, üçü Anchialus **[Kat. No. 14, 21, 36]** Berge

[230] Collar, 2008: 203.
[231] Lanckau, 2011: 868.
[232] Collar, 2008: 202.
[233] Mitchell, 1999: 106.

[Kat. No. 31, 33], Perinthos **[Kat. No. 16, 26]** ve Neapolis'te **[Kat. No. 29, 30]**; Turres **[Kat. No. 12]**, Pautalia **[Kat. No. 18]**, Apollonia Pontica **[Kat. No. 17]**, Byzantion **[Kat. No. 28]** ve Molos'ta **[Kat. No. 32]** bulunmuştur.

On iki yazıtta **[Kat. No. 16-27]** yalnızca Theos Hypsistos kullanımı görülmektedir. Üç yazıtta **[Kat. No. 12, 13, 28]** Theos Hypsistos'un yanında ἐπηκοος epitheti kullanılmıştır. Bir yazıtta **[Kat. No. 14]** Theos Hypsistos'un yanında ἁγίος epitheti görülmektedir. Yedi yazıtta **[Kat. No. 29-35]** yalnızca Zeus Hypsistos kullanımı görülmektedir. Bir yazıtta **[Kat. No. 36]** Zeus Hypsistos'un yanında δεσπότης epitheti kullanılmıştır.

aa.Theos Hypsistos

Theos Hypsistos, Yahudiler tarafından tanrılarını tanımlamak için kullanılmasının yanı sıra, zaman zaman pagan kontekslerinde de görülmektedir[234]. Phrygia, Lydia, Kıbrıs ve Girit gibi bölgeler, kültün en popüler olduğu bölgelerdir ve bu bölgelerde hiç Zeus Hypsistos kullanımına rastlanmamıştır[235].

Trakya Bölgesi'nde bulunan 12 yazıtta yalın olarak Theos Hypsistos ismi geçmektedir. Apollonia Pontica **[Kat. No. 17]**, Pautalia **[Kat. No. 18]**, Anchialus **[Kat. No. 21]** ve Byzantion'dan **[Kat. No. 27]** birer yazıt; Perinthos **[Kat. No. 16, 26]** ve Philippopolis'ten **[Kat. No. 22, 23]** ikişer yazıt gelmiştir. Bir tapınağın da yer aldığı Serdica'dan, Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen dört yazıt **[Kat. No. 19, 20, 24 ve 25]** bilinmektedir.

Yazıtlar çoğunlukla mermer **[Kat. No. 17, 21, 27]** ve kireç taşı **[Kat. No. 18, 19, 20, 24, 26]** sunaklar üzerine yazılmışlardır. Bunun dışında bir mermer heykel kaidesi **[Kat. No. 16]** ve mermer levha **[Kat. No. 22]** bilinmektedir.

Bu yazıtlar genellikle meslek bilgisi vermemektedir. Yalnızca Serdica'dan bir rahip **[Kat. No. 24]** ve bir köle **[Kat. No. 20]** bilinmektedir. Bunun dışında Theos

[234] Mitchell, 1999: 100.
[235] Mitchell, 1999: 101.

Hypsistos Yunan, Romalı ve Thrakialı olmak üzere çeşitli etnik kökenlere sahip ibadetçiler tarafından tapınım görmüştür.

Tanrı bu yazıtların üçünde **[Kat. No. 12, 13 ve 28]** ἐπηκοος, birinde **[Kat. No. 14]** ἁγίος epithetini almıştır.

aaa. Theos Hagios Hypsistos

MS 25'e tarihlenen, Anchialus'tan gelen bir adak yazıtında **[Kat. No. 14]** "kutsal" anlamına gelen ἁγίος epithetinin kullanıldığı görülmektedir. Tacheva-Hitova bu kullanımın sadece bu yazıtta bulunduğunu belirtmektedir[236]. Yazıt, Anadolu'dan geldiği düşünülen, Romalılaşmış Yunanca bir isme sahip olan G. Julius Proclos tarafından adanmıştır[237].

ἁγίος epithetinin MÖ 1. yüzyıldan itibaren yazıtlarda kullanıldığı belirtilmekle birlikte, ilk olarak MÖ 48/7'ye tarihlenen Phoenicia Sidon'dan gelen Eshmun'a adanmış bir adakta görülmektedir[238]. Daha sonraki örnekler Suriye'de yoğunluk gösterirken MS 2. yüzyılda formülsel olarak Ephesos Artemisi'ne[239], Yunan Anakarası ve Anadolu'da kabul gören Yunan tanrıçalarına verilmiştir[240]. Tanrılar arasında ise Zeus, Sarapis ve Suriyeli yerel tanrıların bu epitheti aldığı belirtilmektedir[241]. Bu epithete benzer, pekiştirilmiş olarak kullanılan ve "en kutsal" anlamına gelen ἁγιωτάτου kullanımı da Karia Bölgesi'nden Miletos'da bulunan (Mitchell, 1999, No: 135, 136) iki yazıtta görülmektedir[242].

aab. Theos Epekoos Hypsistos

Tanrı Pirot **[Kat. No. 12]**, Serdica **[Kat. No. 13]** ve Philippopolis'den **[Kat. No. 28]** gelen yazıtlarda "duyan, işiten" anlamlarına gelen ἐπηκοος epithetiyle tapınım görmüştür. Pirot ve Serdica'dan gelen yazıtlar MS 3. yüzyılın ilk yarısına

[236] Tacheva-Hitova, 1983: 206.
[237] Tacheva-Hitova, 1983: 201.
[238] Parker, 2015: 136.
[239] Örneğin *IEph* 669'da "τῇ ἁγιωτάτῃ θεῷ Ἐφεσίᾳ Ἀρτέμιδι" şeklinde görülmektedir.
[240] Parker, 2015: 136.
[241] *a.g.e.*
[242] Collar, 2008: 217.

tarihlenirken, Philippopolis'ten gelen yazıt kabaca Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmektedir.

Pirot'tan gelen yazıt **[Kat. No. 12]** farklı etnik kökenlerden ibadetçiler tarafından adanmış olmakla birlikte, adayanların içinde Hermogenes *theophorik* isimli bir rahip bulunduğu belirtilmektedir[243].

Serdica'dan gelen kireçtaş kaidenin **[Kat. No. 13]** de *theophorik* isimli bir Romalı olan Theodoulos tarafından adanmıştır. Philippopolis'ten gelen mermer sütun parçası **[Kat. No. 28]** ise adayanı hakkında bilgi vermemektedir.

Başka tanrılarla da sık sık kullanıldığını bildiğimiz ἐπηκοος epitheti, Theos Hypsistos ile birlikte de sık sık görülmektedir. Tanrı Nicomedia'dan gelen ve bir centurion olan Statius Rufinus tarafından[244] adanan bir yazıtta [Mitchell, 1999, No: 192] ἐπηκοος epithetiyle nitelenmiştir. Dacia'daki Zermegetusa'dan Aelia Cassia, Theos Hypsistos ἐπηκοος'a şükranlarını sunarken [Mitchell, 1999, No: 78], bir muhafız olan Aelius Apolinarius ve Maxima, Zeus Hypsistos ἐπηκοος'a adanmışlardır [Mitchell, 1999, No: 77][245].

ab. Zeus Hypsistos

Zeus Hypsistos'a adanan yazıtlar genellikle paganlar ile ilişkilendirilmektedir. Yunanistan Anakarası, Makedonya ve Anadolu'nun yoğun bir şekilde Helenleşmiş olan bölgelerine dağılan 88 yazıt, Zeus adından dolayı paganlar ile ilişkilendirilmiştir[246].

Trakya Bölgesi'nde Zeus Hypsistos'a adanan sekiz yazıt bulunmuştur. Bu sekiz yazıttan ikişer tanesi Neopolis **[Kat. No. 29 ve 30]** ve Berge'den **[Kat. No. 31 ve 33]**, birer tanesi ise Molos **[Kat. No. 32]**, Philippopolis **[Kat. No. 34]**, Serdica **[Kat. No. 35]** ve Anchialus'dan **[Kat. No. 36]** gelmiştir. Tanrı sadece Anchialus'dan gelen yazıt **[Kat. No. 36]** üzerinde δεσπότης epithetini almıştır.

[243] Taceva-Hitova, 1983: 198.
[244] Collar, 2008: 217.
[245] Collar, 2008: 225.
[246] Lanckau, 2011: 868

Zeus Hypsistos'a adanan adaklar MS 1. yüzyılın ilk yarısı ile MS 4. yüzyıl arasına tarihlenmektedir. Yazıtlar genellikle adayanların meslekleri konusunda bilgi vermemektedir. Yalnızca Neapolis'ten gelen yazıtta **[Kat. No. 29]** adayanın Yunan kökenli bir köle ve Philippopolis'ten gelen bronz plaka **[Kat. No. 34]** üzerindeki yazıtta Doğu kökenli serbest bırakılmış bir köle isminin geçtiği düşünülmektedir[247].

Molos'tan gelen mermer *thymiaterion* **[Kat. No. 32]** dikkat çekicidir. Bu *thymiaterion* üzerindeki yazıtta Sami kökenli Σάββαϊς ismi görülmektedir. Bu isim bölgede bir Yahudi topluluğu bulunabileceğini göstermektedir. Aynı zamanda yazıt üzerinde görülen Χαῖρε kullanımı, *tyhmiaterion*'un bir mezar buluntusu olabileceğini düşündürmektedir.

aba. Zeus Hypsistos Despotes

Zeus Hypsistos, Anchialus'dan gelen bir mermer sunak **[Kat.No. 36]** üzerinde δεσπότης epithetiyle görülmektedir. Bu epithet Sabazios'la birlikte de gördüğümüz κυρίος epitheti gibi "efendi, lord" anlamını taşımaktadır[248]. δεσπότης epitheti, ἄναξ, πότνια, βασιλεὺς epithetleri gibi tanrıları övmek amacıyla kullanılmıştır[249].

Tacheva-Hitova, Zeus Hypsistos'un buradaki δεσπότης epitheti için, Yunanistan Zeus'una mı yoksa Suriyeli despot (baskın) tanrılara (Μεγάλες Σύρον ἁγνῆς δεσποίνης (Pouilloux-Dunant, 1958: 223, No. 374) ve Θεῷ μεγίστῳ Ἡλιουπολίτῃ δεσπότῃ (*IGLSyr* 6 2730)) mı ait olduğunu söylemenin zor olduğunu belirterek bu epithetin, Mısır'da Hygieia ve Asklepius; Roma Dönemi'nde Pluton ve Thrak dininin despot tanrıları Apollon ve Thrakia kahramanlarıyla ilişkili olduğunu eklemektedir[250].

[247] Tacheva-Hitova, 1983: 200.
[248] Parker, 2015: 140.
[249] Parker, 2015: 135.
[250] Tacheva-Hitova, 1983: 200.

C. Jupiter (Zeus) Dolichenus

1. Kökeni

Jupiter Dolichenus, ismini Komagene sınırlarında yer alan Doliche (Bugünkü Gaziantep/Dülük) kentinden alan bir fırtına tanrısıdır. Roma'nın MÖ 64'te Suriye'yi fethetmesi ve MS 71'de Kommagene'yi Suriye topraklarına dâhil etmesiyle Dolichenus'un İmparatorluk'ta tanındığı, Roma kültürünün temasları sayesinde diğer Suriyeli Baal'lar gibi Jupiter ile ilişkilendirildiği, tanımlandığı ve *Iuppiter Optimus Maximus Dolichenus* adını aldığı belirtilmiştir[251].

Cook, Jupiter Dolichenus'un Greko-Romen dönemde varlığını sürdüren bir Hitit tanrısı olduğunu belirtmektedir[252]. F. Cumont, tanrının Suriye topraklarına yerleştikten sonra Baal ile özdeşleşip tüm Semitik özellikleri aldığını; Kyrus'un fethinden ve Pers egemenliğinin başlamasından sonra Ahura Mazda ile özdeşleştiğini; İskender bölgede başarılı olduğunda ise tanrının yüce, ruhani bölgelerde yaşayan Zeus Oromasdes adı altında tapınım gördüğünü ve bu değişimlerden sonra, Roma ordularının koruyucusu haline geldiğini belirtmektedir[253]. E. Winter ve T. Schreber de yeni keşfedilen çok sayıdaki kabartmayla, kültün güçlü bir şekilde yerel nitelikte olduğunu ve Demir Çağı'nda kurulmuş kesintisiz bir gelenek içinde bulunduğunu belirtmektedir[254]. Collar da Doliche bölgesinde yer alan tanrının Hadad/Zeus Hadados olduğunu, geç Demir Çağı'nda bölgede tapınım gören bu batı-semitik tanrının, Roma İmparatorluğu Dönemi'nde pan-Romen tanrı Jupiter Dolichenus'a dönüşüme uğradığını belirtmektedir[255].

---

[251] Mladen Jovicic, "The Cult of Jupiter Dolichenus Along the Serbian Part of the Limes ın Moesia Superior and Pannonia Inferior", *XVII Roman Military Equipment Conference*, Zagreb, 2013: 537.
[252] Arthur Bernard Cook, *Zeus: A Study In Ancient Religion*, Cilt I, Cambridge University Press, New York 1914: 604.
[253] Cumont, 1911: 147.
[254] Engelbert Winter – Torben Schreiber, "Der Kult des Iuppiter Dolichenus und seine Ursprünge", Deutscher Archäologen-Verband Yıllık Toplantısı, Sayı 45, Cilt 2, Münster, 2014: 145
[255] Collar, 2008: 71-72.

2. İkonografisi

Jupiter Dolichenus tapınımının Roma'nın Suriye'yi topraklarına kattığı dönem olan MÖ 64'te gelişmeye başladığı düşünülmektedir[256]. Tanrı, daha erken fırtına tanrısı tasvirlerinde de görülen karakteristik bir duruşa sahiptir[257]; genel olarak bir boğa üzerinde, sağ elinde çift taraflı bir balta, sol elinde yıldırım demeti tutar şekilde ve sakallı tasvir edilmektedir.

Tanrının bu ikonografik tasviri, diğer erken dönem fırtına tanrılarıyla olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Nuran Şahin, boğa üzerindeki tanrı motifinin MÖ 3. binyıldan itibaren Kuzey Mezopotamya'da görülen bir betimleme olduğunu belirtmektedir[258]. Emar'dan bir tablet baskısından bilinen silindir mühür bu tasvire örnek gösterilmektedir[259]. Hitit Dönemi'nde Teshub ile görülen tasvirin, MÖ 12. yüzyılın başında, Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından kısa bir süre sonra gücünü ve önemini yitirmiş olsa da eski popülaritesini Suriye-Hitit Krallıkları'nın yükselişi ile tekrar kazandığı ve MÖ 9. yüzyıla kadar Suriye-Hitit sanatında sıklıkla kullanıldığı belirtilmiştir[260]. Asur İmparatorluğu'nun bölgede güçlenmesiyle boğa üzerindeki tanrı figürü nadir görülmeye başlansa da[261] MÖ 1. yüzyıla gelindiğinde, Jupiter Dolichenus adı altında karakteristik duruşuyla tasvir edilmeye devam etmiştir.

İkonografik buluntular Jupiter Dolichenus'un zaman zaman eşi olarak görülen Juno Dolichena ile birlikte tasvir edildiğini ve tapınım gördüğünü göstermektedir. Bu tanrıçanın bir geyik, keçi, servi, hatta bir sığır ve istisnai olarak da bir aslanın üstünde durduğu; ellerinde bir asa ve ayna ya da tava tutarak tasvir edildiği belirtilmiştir[262].

---

[256] Michael P. Speidel, *The Religion of Iuppiter Dolichenus in the Roman Army*, E.J. Brill, Leiden, 1978: 1

[257] Sanem Erdil-Kocaman, Birgül Öğüt, "From Teshub to Jupiter Dolichenus – The Iconographical Development of the Storm God in Southeastern Turkey and Northern Syria*", Intercultural Contacts in the Ancient Mediterranean*, Uitgeverij Peeters en Departement Oosterse Studies, Leuven, 2011: 515.

[258] Şahin, 2001: 45.

[259] Guy Bunnens, "The Storm-God in Northern Syria and Southern Anatolia from Hadad of Aleppo to Jupiter Dolichenus", *Alter Orient und Altes Testament: Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte des Alten Orients und des Alten Testaments*, Sayı 318, Ugarit-Verlag, Münster 2004: 60.

[260] Erdil-Kocaman, Öğüt, 2011: 513.

[261] *a.g.m.*

[262] Imola Boda – Csaba Szabo, "Notes on a Dolichenian Relief at Mehadia", *Studii Si Materiale Arheologie*, XXXI, Targu Mureş, 2011: 275.

Cillae'den gelen yazıtlı bir heykel kaidesi **[Kat. No. 4]** üzerinde de bir ağaç ve yılan tasviri görülmektedir. Merlat, yılanın Doğulu tanrıların alışılagelmiş bir atribüsü ve bazen Dioscurlar ile bağlantılı bir temsil olduğunu belirtmekle birlikte, adağın "koruyucu" doğasıyla bağlantılı olabileceğini de mantıklı bulmaktadır[263].

3. Yayılımı ve Sonu

Kültün yayılımına bakıldığında buluntuların, MÖ 1. ve 2. yüzyıllar arasında Doliche bölgesinde kümelendiği; MS 120-230 yılları arasında -kültün özellikle askerler arasında popüler olmasıyla- kuzey sınırlar başta olmak üzere- İmparatorluğun tüm sınırları boyunca yayıldığı görülmektedir[264]. Komagene dışından bilinen en erken (MÖ 125-126) yazıt, Afrika'daki Lambaesis'de ortaya çıkmıştır[265].

Collar, kültün batıya yayılımının MS 1. yüzyılın sonunda askeri yollarla başladığını, bu yayılımın MS 2. yüzyılın sonlarına doğru ibadetçi sayısında büyük bir artış sağladığını belirtmektedir[266]. MS 3. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde kült daha popülerken[267], ikinci yarısında ani bir düşüş göstermiştir[268].

Kültün nasıl bu kadar popüler olduğu ile ilgili sorulara net cevap verilememekle birlikte, Speidel yayılımın başladığı dönemde kültün eyalet yöneticilerinin aktif desteğini aldığını ve bu sayede ordu ve yönetimde büyük bir genişleme ve dönüşüm yakaladığını düşünmektedir[269]. Schwertheim, batıda tanrıyı tanımlayan *natus, ubi ferrum nascitur (*ya da *exoritur)* gibi kullanımlarının Romalı askerler için demirin önemini ifade ettiğine dikkat çekerek "Demir Tanrı"sının bu sayede bu kadar yayılabilmiş olabileceğini belirtmektedir[270].

MS 3. yüzyılın ortalarında Doliche'deki tapınağın Sasani Kralı Shapur I tarafından tahrip edilmesi; kültün Hristiyanlık ile rekabet edememesi gibi nedenlerin

---

[263] Merlat, 1951: 20.
[264] Anna Collar, "Military Networks and the Cult of Jupiter Dolichenus", *Asia Minor Studien,* Sayı 64, Dr. Rudolf Habelt Gmbh, Bonn, 2011: 217.
[265] Speidel, 1978: 4.
[266] Collar, 2011: 230.
[267] Collar, 2011: 237.
[268] Collar, 2011: 240.
[269] Speidel, 1978: 4-5.
[270] Elmar Schwertheim, "Jupiter Dolichenus, der Zeus von Doliche und der kommagenische", *Asia Minor Studien*, Sayı 3, Dr. Rudolf Habelt Gmbh, Bonn, 1991: 31.

insanların inançlarını yitirmesine ve dolayısıyla kültün sonunun gelmesine neden olduğu düşünülmektedir[271]. Bunun yanında, MS 235 yılında Alexander Severus'un ölümünü izleyen elli yılda yaşanan iç uyuşmazlık ve askeri anarşi dönemi, köklü askeri iletişim ağının çökmesine neden olmuştur[272]. Doliche'nin Sasaniler tarafından işgal edilmesi, Suriye'deki kült görevlilerinin batıdaki vatandaşlarla etkileşime girememesi, MS 3. yüzyılın sonunda Jupiter Dolichenus kültünün son bulmasına neden olduğu belirtilmektedir[273].

4. Epigrafisi

Jupiter Dolichenus'a adanan adakların büyük çoğunluğu orduyla ilişkiliyken, geri kalanı büyük oranda rahipler ve tüccarlar tarafından adanmıştır[274]. Adanan yazıtlar genellikle taş sunak, sütun ve heykel kaidesi olarak karşımıza çıkmaktadır[275].

Adaklarda Dolichenus'un ismi, "Dolicheni" (*CCID* 331), "Dolichenio" (*CCID* 602), "Dulceno" (*CCID* 300), "Dulcheno" (*CCID* 201), "Dolceno" (*CCID* 301), "Dolocheno" (*CCID* 557) gibi farklı formlarda görülür fakat en yaygın kullanılan form olarak "Dolicheno" (*CCID* 80, 110) ve bunun kısaltılmış hali "D" (*CCID* 228, 239) karşımıza çıkmaktadır.

İlk tapınımını Doliche çevresinde gören tanrı, bu bölgeden gelen bazı yazıtlarda μέγιστος "görkemli" (*CCID* 28); ἐπηκός "dinleyen" (*CCID* 6); ἁγίῳς "kutsal" (*CCID* 20); ὑφίστῳς "en büyük" (*CCID* 44) gibi epithetlerle tapınım görürken; bazı yazıtlarda "Theos (Tanrı) Dolichenus" (*CCID* 2); "Doliche'nin Zeus Megistos'u" (*CCID* 33; 34), veya basitçe "tanrı" (*CCID* 9) olarak tapınım gördüğü belirtilmektedir[276].

Tanrı, tapınım gördüğü dönemde *aeternus* (*CCID* 146), *augustus* (*CCID* 431), *Commacenus* (ya da *Commagenus*) (*CCID* 160), *deus magnus Commagenus* (*CCID* 376), *Conservator* (*CCID* 373), *exuperantissimus* (*CCID* 461), *Heliopolitanus*

[271] Collar, 2011: 244.
[272] *a.g.m.*
[273] *a.g.m.*
[274] Collar, 2008: 89.
[275] Collar, 2008: 87.
[276] Collar, 2011: 228.

(*CCID* 183), (*natus*) *ubi ferrum nascitur* (ya da *exoritur*) (*CCID* 427, 151), *praestantissimus* (*CCID* 383), *sanctus* (*CCID* 121) *consevator totius poli* (*CCID* 386), *conservator totius mundi* (*CCID* 376) gibi epithetlerle nitelenmiş ve en çok Optimus ve Maximus (*CCID* 452) epithetlerini almıştır.

Bunun dışında epigrafik buluntular, Jupiter Dolichenus'un Iuno Dolichena/Regina (*CCID* 65), Apollo (*CCID* 380), Sol Invictus (*CCID* 419), Castores (*CCID* 125), Pollux (*CCID* 293), Mithras (*CCID* 431), Sarapis (*CCID* 365), Hera (*CCID* 383), Hercules (*CCID* 356), Salus (*CCID* 565) gibi tanrı ve tanrısal figürlerle beraber tapınım gördüğünü göstermektedir.

a. Trakya'da Jupiter Dolichenus Kültü Epigrafisi

Trakya'da şimdiye kadar Jupiter Dolichenus'a adanan dördü Yunanca, biri Latince olmak üzere beş epigrafik buluntu ortaya çıkmıştır. Bu epigrafik buluntulardan Yunanca olan üçü Augusta Traiana'dan **[Kat. No. 2, 3, 11]**, biri Cillae'dan **[Kat. No. 4]**; Latince olan ise Kabyle'den **[Kat. No. 5]** gelmiştir. Yazıtların hepsi, kültün en popüler olduğu dönem olan MS 3. yüzyılın başına tarihlenmektedir.

Yazıtlarda tanrı, Theos Dolichenus **[Kat. No. 11]**, Jupiter Dolichenus **[Kat. No. 2, 3]**, Jupiter Megistos Dolichenus **[Kat. No. 4]** ve Jupiter Optimus Maximus Dolichenus **[Kat. No. 5]** gibi farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Roma ordusu içinde popüler olup bu yolla yayılan tanrının, genel görünümün tersine Trakya Bölgesi'nde daha çok rahipler ve tüccarlar tarafından tapınım gördüğü görülmektedir. Yalnızca Kabyle'den gelen yazıtta tanrı, ordu mensupları tarafından tapınım görmüştür.

aa.Jupiter (Zeus) Megistos Dolichenus

Tanrının Μέγιστος epithetiyle birlikte görüldüğü yazıt **[Kat. No. 4]** Cillae'de bulunan bir heykel kaidesi üzerinde görülmektedir. MS 202-211 yılları arasına tarihlenen bu yazıtın Dioskur isimlerine sahip rahipler tarafından adandığı

belirtilmiş[277] ve kaide üzerinde yer alan heykelin sunu yapan yüksek dereceli bir rahibe ait olabileceği üzerinde durulmaktadır[278].

"En büyük" anlamına gelen Μέγιστος epitheti[279] Trakya dışında Douro Europos (*CCID* 28) ve Moesia Inferior sınırlarındaki Constantsa'dan (*CCID* 66) gelen yazıtlar üzerinde Jupiter Dolichenus'u nitelemek için kullanılmıştır.

Bu epithetin ilk olarak Karia'daki Iasos'da görüldüğü ve burada Anadolulu eski fırtına tanrısı Tarhunt'un Karialı devamcısı trqδ'ı temsil ettiği belirtilmektedir[280]. Zeus Μέγιστος kültü, Anadolu'da çok yaygındır ve Zeus'un sabit bir epitheti olarak kullanımı Yunanistan'da değil Anadolu'da ortaya çıkmıştır[281].

Zeus ile birlikte sık sık kullanıldığını gördüğümüz bu epithetin, aynı zamanda güneş tanrısı Helios ve Zeus'un habercisi Hermes için de kullanıldığı belirtilmiştir[282]. Cook, Ahura Mazda'nın geç dönem Yunan yazarlarında Zeus Μέγιστος olarak göründüğünü belirtmektedir[283].

ab. Theos Dolichenus

Augusta Traiana'dan gelen bir mermer levha üzerinde **[Kat. No. 11]** tanrı, Theos Dolichenus olarak görülmektedir. Dolichenus'un Theos ünvanıyla olan tapınımı, farklı zaman ve mekânlarda -ancak genellikle Doliche çevresindeki yazıtlarda- oldukça yaygın bir şekilde görülmektedir (Örn. *CCID* 2 ve 67). MS 222-235 yılları arasında tarihlenen yazıtın üç adayanı bulunduğu ve bu adayanlardan ilkinin οἰνέμπορος ünvanlı bir tüccar olup aynı zamanda rahiplik görevi yaptığı, ikinci adayanın bir tüccar ve üçüncü adayanın da bir kadın olduğu belirtilmektedir[284]. Yazıt, Dolichenus rahiplerinin, dini görevlerinin yanında tüccarlık da yaptıklarını göstermesi açısından önemlidir.

---

[277] Merlat, 1951: 20.
[278] Tacheva-Hitova, 1983: 237.
[279] Meral Hakman, *Kapadokya'da Zeus Kültü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015: 141.
[280] Parker, 2017: 44.
[281] Parker, 2017: 107
[282] *a.g.e.*
[283] Cook, 1914: 10.
[284] Merlat, 1951: 11.

Theos tabirinin farklı epithetlerle birlikte doğrudan Dolichenus'u ifade etmek için kullanıldığı örnekler de vardır. Theos Hagios "Kutsal Tanrı" (*CCID* 20), Theos Epekoos "İşiten Tanrı" (*CCID* 5) ve Theos Hypsistos "En büyük Tanrı" (*CCID* 44) gibi örneklerde doğrudan adı geçmemesine rağmen, konteksel olarak anlaşıldığı üzere kastedilen tanrı Jupiter Dolichenus'un kendisidir.

ac. Jupiter (Zeus) Optimus Maximus Dolichenus

Jupiter Dolichenus'un Optimus ve Maximus epithetleriyle birlikte kullanımı, Kabyle'den gelen ve Kohort I Athoitorum askerleri tarafından adanan bir yazıtta **[Kat. No. 5]** karşımıza çıkmaktadır. MS 3. yüzyılın başlarına tarihlenen yazıt bir tapınağın inşasından ya da restore edilmesinden bahsetmektedir. Yazıt Trakya'da Dolichenus'a adanan yazıtlar arasında askerler tarafından adandığı bilinen tek yazıt olması dolayısıyla önemlidir.

Optimus ve Maximus epithetleri Jupiter Dolichenus ile birlikte sıklıkla kullanılmıştır. Yazıtlarda görülen en yaygın kullanım *I. o. m. D.* kısaltma formülüyledir (örn. *CCID* 74, 76, 77 gibi). Bundan sonra en fazla görülen kullanımsa yazıtımızda da görülen *I. o. m. Dolicheno* kullanımıdır (örn. *CCID* 80, 110, 137 gibi.).

"En iyi" ve "en büyük" anlamına gelen bu epithetler Jupiter ile birlikte sıklıkla kullanılmış ve Jupiter Optimus Maximus adına Roma'daki Kapitoline Tepesi'ne bir tapınak da yapılmıştır.[285]

[285] C. Scott Littleton, *God, Goddesess, and Mythology*, Cilt. 6, Marshall Cavendish Publishing, New York, 2005: 786.

D. Hosios kai Dikaios

1. Kökeni

Hosios ve Dikaios sözcükleri Eski Yunanca sıfatlar olup, *hosios* = kutsal, dindar; *dikaios* ise = adil, adaletli anlamlarına gelmektedir[286]. N. Akyürek-Şahin, Dikaios sıfatı sadece sözlük anlamı olan "adil, adaletli" olarak kullanılırken, hosios sözcüğünün "kutsal, dindar, kusursuz, aziz, hakkaniyetli, arınmış" gibi birçok anlam ifade ettiğini belirtmektedir[287]. N. Şahin, Hosios sıfatının "doğanın ya da tanrının yasasına göre, buyrukları" olarak tanımlandığını belirtirken, Dikaios sıfatının da Hosios ile bağlantılı olarak "insanın yasası" olarak yorumlandığını ifade etmektedir[288].

Akyürek-Şahin kült ile ilgili belgelerin Anadolu'da yoğunlaşmasından hareketle, Hosios kai Dikaios'un Anadolulu bir tanrı olduğunu ifade etmektedir[289]. Parker, tanrının zaman zaman daha büyük tanrıların habercisi (*angeloi*) olarak görüldüğünü ileri sürmektedir[290]. Hosios kai Dikaios kültünün Kuzeydoğu Lydia (Maionia) ve Phrygia'da haberci tanrı niteliği taşıdığı ve kimseye görünmeden at üzerinde ülkede dolaşıp iyi ya da kötü insanların yaptıklarını Helios'a haber verdikleri düşünülmüştür[291]. Mitchell, melek tapınımının tek tanrılı inancın önemli bir belirtisi olduğunu ve Kuzeydoğu Lydia'dan gelen bir yazıtta tanrının, Theos Hypsistos'un "meleği" olarak görüldüğünü belirtmektedir[292].

2. İkonografisi

Hosios kai Dikaios genel olarak iki farklı ikonografide karşımıza çıkmaktadır. Tanrı, Kuzeydoğu Lydia ve Kuzeybatı Phrygia bölgelerinde farklı biçimde betimlenmiştir. Kuzeydoğu Lydia'da daha çok ata binmiş olup, tek tanrı

---

[286] Nuran Akyürek-Şahin, "Anadolu'da Hosios kai Dikaios Kültü (Kutsal ve Adil Tanrı)", *Arkeoloji ve Sanat,* Sayı 118, 2004: 2.
[287] Akyürek-Şahin, 2004: 2.
[288] Şahin, 2001: 59.
[289] Akyürek-Şahin, 2004: 1.
[290] Parker, 2015: 91.
[291] Akyürek-Şahin, 2004: 8.
[292] Mitchell, 1999: 103-104.

niteliğinde olan tanrı, atlı haberci (ἄγγελος) kimliğinde tasvir edildiği belirtilmiştir[293]. Tanrı bu tasvir şeklinde Anadolulu atlı tanrıların çoğunda olduğu gibi[294], kısa bir tunik ve manto giymiş, başını sağa, izleyiciye çevirmiş ve sağa doğru ilerler şekilde betimlenmiştir[295]. E. Erten Dorylaion'da ortaya çıkan Hosios kai Dikaios'a adanan bir adak üzerindeki atlı tanrı figürünü tartışmış ve figürün Helios olma ihtimalinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır[296].

Kuzeybatı Phrygia'da ise tanrının Lydia Bölgesi'nden farklı olarak genellikle çift figürlü betimlendiği görülmektedir. Bu figürlerin çıplak ayaklı ve genellikle omuzlarına kadar uzanan uzun saçlarıyla tasvir edildiği ve solda duran Dikaios'un elinde teraziyle adaleti; sağda duran Hosios'un ise sopa ile cezayı temsil ettiği belirtilmiştir[297]. Sıra dışı bazı adaklarda tanrı ışınlı saçlarıyla işlenmiştir (Ricl, 2008: No. 13, 21, 30)[298]. Figürlerin ikisi de içte *khiton*, dışta ise *himation* giymiş şekilde işlenmiştir. Stellerin kaide kısmında genelde birkaç satırlık adak yazıtı yer almaktadır[299].

Hosios kai Dikaios adaklarında sık sık görülen Helios'un dışında Apollon, Men, Zeus Bronton, Zeus, Herakles, Selene, Hermes, Kybele, Atlı Tanrı, Dionysos, Theoi Hosioi (θεοὶ ὅσιοι), Dikaiosyne, Tykhe ve Asklepios'un betimleri de işlenmiştir[300]. Bazen Hosios'un tek başına ve başında ışın bulunan bir erkek büstü olarak betimlendiği anlaşılmaktadır[301]. Geriye kalan ikonografik motifler arasında *krater*, ölü tavşan üzerinde duran bir kartal, kılıç, kalkan ve bir mızrak, çelenk, üzüm salkımları, yılan boğa, kurban edilen hayvanları taşıyan ibadetçiler, köpekler ve kapı bulunmaktadır[302].

---

[293] Akyürek-Şahin, 2004: 3.
[294] Anadolulu atlı tanrılar için bkz; İnci Delemen, *Anadolu'da Atlı Tanrılar*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1993.
[295] İnci Delemen, 1993: 69.
[296] Emre Erten, Dorylaion'dan Yeni Bir Hosios kai Dikaios Adağı ve Atlı Tanrı Üzerine Bazı Düşünceler, *Phaselis* IV, 2018: 214.
[297] Akyürek-Şahin, 2004: 3-4
[298] Marijana Ricl, "Newly Published and Unpublished Inscriptions for Hosios and Dikaios and Their Contribution to the Study of the Cult" *Asia Minor Studien*, Band 65, Bonn, 2008: 564.
[299] Akyürek-Şahin, 2004: 4.
[300] Akyürek-Şahin, 2004: 6.
[301] Akyürek-Şahin, 2004: 4.
[302] Ricl, 2008: 564.

3. Yayılımı ve Sonu

Hosios kai Dikaios'la ilgili epigrafik malzemenin büyük bir kısmı Kuzeybatı Phrygia (Kütahya ve Eskişehir) Bölgesi'nden kaynaklanmaktadır ve bölgede birçok kutsal alan olduğu düşünülmektedir[303]. Kültün genişlemesi ve taş üzerindeki temsilleri, onun Phrygia'da ortaya çıktığını düşündürmektedir[304]. Ancak tanrının adının geçtiği en erken yazıt Mysia'dan gelmektedir ve MS 1. yüzyıla tarihlenmektedir[305]. Kült özellikle köylerde ve kırsalda, tanrısal adaletin, yetkililerden ve mahkemelerden aranabilecek olan adaletten daha yakın olduğu ve tanrıların köyleri gerçek anlamda yönettikleri otantik Phrygia ortamında yayılmıştır[306].

Adaklara göre kült, MS 1. yüzyılda başlayıp; 2. ve 3. yüzyılın başlarında gelişmiştir[307]. Tapınım Roma İmparatorluk Dönemi'nde yaşanan refah ortamında yoğun bir şekilde görülürken; MS 3. yüzyılın sonu – 4. yüzyılın başında yaşanan ekonomik kriz ve Hıristiyanlığın yayılmaya başlamasıyla son bulmuştur[308].

4. Epigrafisi

Akyürek-Şahin, tanrıya adanan eserlerin genellikle kırsal kesimde yaşayan halkın basit adakları biçiminde karakterize edilebileceğini ve çoğunlukla özel şahıs adağı niteliğinde olduklarını belirtmektedir[309]. Şahin, Lydia Bölgesi'ndeki adakların çoğunun erkekler tarafından adanmış olmasına karşın, Phrygia Bölgesi'nde ortaya çıkanların kadınlar tarafından adandığını ifade etmektedir [310].

Hosios kai Dikaios yazıtları, genellikle duaları (εὐχαί) ve şükranları (εὐχαριστήρια) içermektedir; Lydia'da ve özellikle Phrygia'da kişilerin kendilerini,

---

[303] Akyürek-Şahin, 2004: 2.
[304] Cumhur Tanrıver, " A Dedication to Hosios (-on) and Dikaios (-on) from Phrygia" *Epigraphica Anatolica,* 36, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2003: 30.
[305] Akyürek-Şahin, 2004: 2.
[306] Stephan Mitchell, *Anatolia Land, Men, and Gods in Asia Minor,* Vol 2. Clarendon Press, Oxford 1993: 25.
[307] Rudolf Kanel, "Hosios kai Dikaios", *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC),* V/I, Artemis Verlag, Zürih und München, 1990: 542.
[308] Akyürek-Şahin, 2004: 7-8.
[309] Akyürek-Şahin, 2004: 4.
[310] Şahin, 2001: 61.

ailelerini, hayvanlarını ve her türlü mallarını korumak amacıyla adak sundukları görülmektedir[311]. Az sayıdaki adağın, şahısların kendilerinin veya çocuklarının hastalıktan kurtulmasından sonra tanrıya şükran amacıyla sunulduğu belirtilmiştir[312]. Phrygia'dan gelen dört yazıtın (Ricl, 2008: No. 20, 21, 25, 30), yapılarının maliyetlerinden bunalan köylülerin refahı için dikilen ortak adaklar olduğu belirtilmiştir[313]. Mysia, Lykia, Thesellia ve Makedonya'dan gelen dört mezar yazıtında da tanrının, mezarı saygısızlıktan korumak için anıldığı ifade edilmiştir[314]. Buluntu yeri bilinmeyen, şu an Afyonkarahisar müzesinde bulunan kabartmalı bir sunak yazıtı (Drew-Bear, 1976: 262, No. 17), kamuya açık bir yalan beyanın itirafını belgelemektedir[315].

Akyürek-Şahin, ibadetçilerin genellikle çiftçi ve köylülerden oluştuğunu ve bunların yanında birkaç λατύποι, bir πραγματευτὴς, στρατιώτης εἱππεὺς'in bulunduğunu ve adak sunanlar arasında birkaç ἱερεὺς veya πρῶτος ἱερεὺς ve Kuzeydoğu Lydia'dan gelen bir yazıtta, tapınımda aracı olduğu düşünülen bir προφήτης'in bulunduğunu da belirtmektedir[316].

Tanrı yazıtlarda genellikle dativus şeklinde belgelense de tanrının adının nominativus şeklindeki eril ismi Hosios kai Dikaios (Ὅσιος καὶ Δίκαιος) olduğu bilinmektedir; tanrı zaman zaman cinssiz ismi Hosion kai Dikaion (Ὅσιον καὶ Δίκαιον), dişil ismi "Hosia kai Dikaia" (Ὁσια καὶ Δικαία) ve çoğul ismi Ὅσιοι veya Ὅσιοι καὶ Δίκαιοι olarak da görülmektedir[317]. Ayrıca, yazıtlarda Hosios kai Dikaios'un isimlerinden sadece birisinin geçtiği de görülmektedir [Ricl, 1991, No. 31 ve 108].

Hosios ve Dikaios sözcükleri birlikte veya tek tek bazı tanrıların epithetleri olarak da karşımıza çıkmaktadır. İ. Delemen, İnönü'den gelen bir sunak üzerinde görülen Hosioi kai Dikaioi çoğul kullanımının, adak üzerinde görülen tüm tanrıları

311 Akyürek-Şahin, 2004: 5.
312 Akyürek-Şahin, 2004: 4.
313 Ricl, 2008: 565.
314 *a.g.m.*
315 Thomas Drew-Bear, "Local Cults in Graeco-Roman Phrygia", *Greek, Roman and Byzantine Studies*, Sayı 17, Cilt 3, 1976: 264.
316 Akyürek-Şahin, 2004: 5.
317 Akyürek-Şahin, 2004: 3.

kapsamış olabileceğini ifade etmektedir[318]. Ancak, kültle ilgili bütün belgelerin incelenmesi sonucunda artık kesin olarak bilinmektedir ki, karşımızda bu isim altında başlı başına, bağımsız bir tanrı vardır. Eldeki veriler, bu iki sıfatın tanrının özel ismi olduğuna ve bu isim altında sadece bir tanrı anlaşılmış olup (her ne kadar Phrygia'daki ikonografide tanrı çift şekilde betimlense de) iki ayrı anonim tanrı olmadığına işaret etmektedir.[319]

Yazıtlarda tanrının yanında dişi şekil Hosia kai Dikaia (Ricl, 1991, No.3), sadece Hosia (Ricl, 1991, No. 32) veya Hosios (Ricl, 1991, No. 45), Apollon (Ricl, 1991, No. 23) ve Helios (Ricl, 1991, No. 24) sık sık görülen tanrılardır. Bunların yanı sıra, Akyürek-Şahin, Meter Theon, Zeus Bronton, Dike, Theos Hypsistos – Zeus, Herakles – (Χρυσέα Παρθένος), Zeus Olbios, Theos Arkhegetes, Sozon, Bir ve Tek Tanrı (Εἷς καὶ Μόνος Θεός), dualara kulak veren tanrılar (Θεοὶ ἐπήκοοι)'ın birer kez Hosios kai Dikaios ile birlikte görüldüğünü belirtmektedir[320].

Phrygia'dan gelen bir yazıtta (Ricl, 2008: No. 25) tanrı "yerel, yerli, kendi içlerinde yaşayan" anlamlarına gelen (Ἔνδημος) ve bir yazıtta da tanrının dişil hali olan Hosia kai Dikaia "mübarek, mutlu anne" anlamlarına gelen (μήτ]ηρ μακαρία) epithetini almıştır.[321] Bir adakta (Delemen, 1993, No. 359) ise tanrının Megalos Theos, "Büyük Tanrı" sözcükleriyle tanımlandığı bilinmektedir[322].

a. Trakya'da Hosios kai Dikaios Kültü Epigrafisi

Kült Trakya Bölgesi'nde Anchialus'dan gelen tek mermer sunakla **[Kat. No. 15]** bilinmektedir. Sunak Atalate adlı bir kadın tarafından Θεοὶ Ὅσιος καὶ Δίκαιος'a adanmıştır[323]. Tacheva-Hitova, adağın birden fazla kutsal ve adil tanrıya atfedildiğini belirtmekle birlikte, ortaya konan görüşlerin genelde Θεοὶ Ὅσιος καὶ Δίκαιος kullanımının iki erkek tanrıyı ifade ettiği yönünde olduğunu vurgulamaktadır[324].

[318] Delemen, 1993: 70.
[319] Akyürek-Şahin, 2004: 3.
[320] Akyürek-Şahin, 2004: 6.
[321] Ricl, 2008: 565.
[322] Delemen, 1993: 70.
[323] Tacheva-Hitova, 1983: 266.
[324] Tacheva-Hitova, 1983: 267.

Daha önce belirttiğimiz gibi İnönü'den gelen bir sunak üzerinde görülen Hosioi kai Dikaioi çoğul kullanımının, adak üzerinde görülen tüm tanrıları kapsadığı düşünülmektedir[325]. Bu kullanım aynı şekilde Nicopolis ad Istrum'dan (Tacheva-Hitova, 1983: No. VIII, 2) ve Maionia'dan (Ricl, 1991: 8, No. 15) gelen adaklarda da görülmektedir.

[325] Delemen, 1993: 70.

IV. TRAKYA'DA MISIR KÜLTLERİ

Bu başlık altında Trakya'da tapınım gördükleri epigrafik olarak kanıtlanan Mısır kökenli tanrı ve tanrıçalar Isis, Sarapis, Anubis ve Harpokrates'e yer verilmiştir. Trakya'da Mısır kültleri tapınımı açık bir şekilde Isis ve Sarapis etrafında geliştiği için, bu tanrıça ve tanrı detaylı olarak ele alınırken Anubis ve Harpokrates'e kısaca değinilmesi yeterli bulunmuştur.

Mısır kültleri Anadolu kültlerinden farklı olarak ayrı ayrı değil, bir arada tapınım gördükleri için çalışmamızda yer alan epigrafik buluntuları bir arada değerlendirilmiştir.

A. Isis

1. Kökeni

Mısır'ın en önemli tanrıçalarından biri olan Isis, köken yeri ve dönemi tam olarak bilinmemekle birlikte, ilk olarak 5. Hanedanlık Dönemi'nde (MÖ 3. binyılın ortası) belgelenmektedir[326]. Heliopolis güneş kültü teolojisine göre Geb ve Nut'un kızı, Osiris'in kardeşi ve eşi olan Isis, aynı zamanda Horus'un annesi olarak tanımlanmaktadır[327]. Mısır'da Firavun'un kutsal kimliği ve tahtın temeli olarak görülen tanrıça, aynı zamanda bin yıl boyunca büyük bir büyücü ve şifacı, ölülerin ve yaşayanların koruyucusu, gökyüzünün hanımı, tanrıların annesi, yaşam ve yeniden doğuşun tanrıçası, Nil'in taşmalarının sorumlusu olarak pek çok işlevi yerine getirmiştir[328]. Tanrıça, kraliyet tahtının kişileştirilmiş hali olmasından dolayı hiyeroglif işareti "taht"ı simgelemektedir[329].

Isis, Piramit Metinleri'nde ve Ölüler Kitabı'nda da görülen Osiris mitinde önemli bir rol oynamıştır. Diodorus Siculus'un (I, 21-22) aktardığı mite göre tanrı

---

[326] Richard H. Wilkinson, *The Complete Gods and Goddess of Ancient Egypt*, Thames & Hudson, London, 2003: 146.
[327] *a.g.e.*
[328] Brigette Bogh, "The Graeco-Roman Cult of Isis", *The Handbook of Religions in Ancient Europe*, Acumen, Durham, 2014: 228.
[329] M. Eric Orlin, "Isis", *Routledge Encyclopedia of Ancient Mediterranean Religions*, Taylor&Francis, Newyork&London, 2015: 458.

Osiris, Mısır'ı yasal kralı olarak yönetirken kardeşi Typhon tarafından öldürülür ve bedeni yirmi altı parçaya ayrılıp katil gruplarına dağıtılır. Osiris'in hem kardeşi hem de eşi olan Isis, kocasının parçalarını bulup uygun şekilde gömülmesini sağlar ve Osiris'ten olan oğlu Horus'u büyüterek Typhon'dan intikamını alır.

Tanrıçanın, Orta ve Yeni Krallıklarda (MÖ 2000-1600 ve *ca.* 1500-1100) ve Geç Dönem'de (MÖ 1. binyılda) yavaş yavaş daha önemli hale geldiği ve Mısır pantheonunun ana tanrılarından biri olan Hathor'un statüsünü aldığı belirtilmektedir[330]. R. E. Witt, tanrıçanın Osiris mitinde oynadığı rolün, ideal bir eş ve anne olarak Mısır'da ve Greko-Romen dünyada görüldüğü her yerde bir aile tanrıçası olarak tanınmasını sağladığını belirtmektedir[331]. Özellikle kadınlar için Isis'in, diğer aşk ile ilişkilendirilen tanrıçalardan daha fazla şey ifade ettiği ve kadınların Isis'te kendilerini buldukları belirtilmiştir[332]. M. E. Orlin, güçlü anaç rolünden dolayı, Mısır tanrıçalarının çoğunun işlevlerini, becerilerini ve atribülerini yavaş yavaş kendi üstüne çektiğini belirtmektedir[333]. Bu sayede tanrıçanın tapınakları – en önemlileri Philae ve Behbeit el-Hagar'da olmak üzere- Mısır'ın bütüne yayılmıştır[334]. Tanrıça Greko-Romen Dönem'de de en önemli tanrı ve tanrıçalarla ilişkilendirilerek onların atribülerini ve epithetlerini almaya devam etmiştir.

2. İkonografisi

Geleneksel olarak Mısır'da uzun dar ve düz bir elbise ile tasvir edilen Isis'in başı, adını temsil eden "taht" hiyeroglifiyle ya da 18. Hanedandan başlayarak yaygın olarak Hathor'dan alınan güneş diskleri ve boynuzlarla taçlandırılmıştır[335]. Witt, tanrıçanın yerel ikonografisinde hilal ve yıldızlardan oluşan ya da bir Mısır *uraeus*'unun bulunduğu bir taç ile görüldüğünü, bazen de saflığının işareti olarak üzerinde bir lotus ile birlikte yaprak ve çiçeklerden oluşan ya da bolluk işareti olarak

[330] Bogh, 2014: 228.
[331] Reginald Eldred Witt, *Isis in the Graeco-Roman World*¸ Cornell University Press, Newyork, 1971: 18.
[332] Sharon Kelly Heyob, *The Cult of Isis among Women in the Graeco-Roman* World, E.J. Brill, Leiden, 1975: 48.
[333] Orlin, 2015: 458
[334] Christina Riggs, *The Oxford Handbook of Roman Egypt*, Oxford University Press, Oxford, 2012: 419.
[335] Wilkinson, 2003: 148.

buğday başaklarından oluşan bir *diadem* ile tasvir edildiğini belirtmektedir[336]. R. H. Wilkinson tanrıçanın atribüleri sistrum çıngırağı ve menat kolyesinin de Hathor'dan devralındığını, ancak Isis'in çoğu zaman sadece diğer tanrıçalarla da tasvir edilen *ankh* ve papirüs gereçleriyle tasvir edildiğini belirtmektedir[337]. Sık sık ayakta tasvir edilen tanrıçanın, zaman zaman diz çökmüş olarak elinde *shen* atribüsüyle ve bazen bir eli yüzünde yas tutma pozisyonunda durduğu belirtilmiştir.[338]

Mısır dışında adanan kabarmalar üzerinde tanrıçaya - Sarapis, Anubis ve Harpokrates başta olmak üzere - genellikle kendi gibi Mısırlı olan tanrılar eşlik etmiştir[339]. Bunların yanı sıra zaman zaman farklı Yunan ve Romalı tanrı ve tanrıçalar tarafından eşlik edildiği bilinen tanrı, genellikle Demeter, Aphrodite, Io, Fortuna gibi önemli tanrıçalarla senkretize edilmiştir[340].

Hellenistik Dönem'de Isis'in Demeter ile özdeşleştirilmesi, onun Demeter'in atribüleriyle –buğday sapı veya demeti- tasvir edilmesini sağlarken[341], tanrıça'nın bu dönemdeki figürinlerinde *cornicopia* ve dümen ile tasvir edilmesi Tyche ile özdeşleştirilmesinin göstergesi olarak görülmektedir[342]. Tanrıçanın Aphrodite ile özdeşleştirildiği buluntularda ise Aphrodite'den bildiğimiz *anasyromene, anadyomene, pselioumene* duruşlarında tasvir edildiği ve kafasında genellikle basit bir *basileion* ya da Mısır geleneğini devam ettiren akbabalı büyük bir diadem ile taçlandırıldığı belirtilmektedir[343]. Tanrıçanın boynuzlu bir kadın olarak tasvir edildiği buluntularda ise Io ile özdeşleştirildiği anlaşılmaktadır[344]. İkonografik tasvirlerde özdeşleştirilen diğer tanrılar, tanrıçanın Isis-Panthea adlı figüründe her zamanki Mısır başlığı, Artemis'in ok sadağı, Nike'nin kanatları, Tyche'nin dümeni ve Hygieia'nın bir yılanıyla görülmesini sağlamıştır[345].

---

[336] Witt, 1971: 55.
[337] Wilkinson, 2003: 148.
[338] Wilkinson, 2003: 148.
[339] Örneğin: Sarapis ile birlikte (*LIMC*, V-I, 130); Anubis ile birlikte (*LIMC*, V-I, 186); Harpocrates ile birlikte (*LIMC*, V-1, 172); dört tanrının bir arada görüldüğü (*LIMC*, V-I, 190).
[340] Tram Tam Tinh, "Isis" *LIMC*, V-I, Artemis Verlag, Zürich ve Düsseldorf, 1990: 793.
[341] Bogh, 2014: 229.
[342] Bogh, 2014: 231.
[343] Tinh, 1990: 793.
[344] Tinh, 1990: 794.
[345] Bogh, 2014: 232.

Orlin, Isis'in Yunanlar tarafından kalıplaşan pişmiş toprak figürinlerinin MÖ 3. yüzyıldan itibaren büyük bir başarı elde etttiğini ve bu figürinlerin üç temel işlev etrafında şekillendiğini belirtmektedir: Harpokrates ve Apis'in bakıcısı olarak annelik üzerine hüküm süren ve yeni doğan çocukları koruma işlevi; Thermouthis gibi *ophiomorphic* ya da Demeter gibi bir meşale taşıyarak tarım tanrıçası olma işlevi; son olarak, Aphrodite ile tanımlanarak kadınlara, çiftçileri ve denizcileri koruma işlevi[346].

Roma İmparatorluk Dönemi'nde ayakta, vücut ağırlığı tek bir bacağa binmiş, sağ elinde bir *sistrum* ve sol elinde bir *situla* ile standartlaşmış bir imgeyle tasvir edildiğini belirten Orlin, bu tasvirle Isis'in kaderin üstesinden gelen hatta kaderin rolünü üstlenen tanrıça olarak yansıtıldığını öne sürmektedir[347]. Kafasında bir yıldız taşıyan bir köpeğe binen bir Isis-Sothis tasviri de Roma'da yaygın olarak göüldüğü belirtilmektedir[348]. Roma'nın, Isis-Sothis imgesiyle MS 4. yüzyıla kadar sikke bastığı belirtilmektedir[349].

Tacheva-Hitova, Isis'in Flavianlar Dönemi'nden gelen bir yazıttaki tasvirinde (Tacheva-Hitova, 1983: I, 19) Yunan yorumu ile temsil edildiğini, onun dışında Trakya ve Moesia Inferior'daki tasvirlerinin, MS 2. ve 3. yüzyıllarda kültün ağırlıklı olarak Aphrodite, Fortuna ve Selene ile olan senkretik gelişiminin izlerini gösterdiğini belirtmektedir[350].

3. Yayılımı ve Sonu

Bricault, Piraeus'da ortaya çıkan ve MÖ 333/2'ye tarihlenen, Mısırlılar'a Atinalılar tarafından Isis adına tapınak kurma hakkı tanıyan yazıttan yola çıkarak Isis'in yayılımını, en geç MÖ 4. yüzyılın sonuna tarihlendirmekte ve Isis'in, çevresindeki diğer Mısır tanrılarından daha önce yayılmaya başladığını belirtmektedir[351].

---

[346] Orlin, 2015: 458.
[347] Orlin, 2015: 460.
[348] Bogh, 2014: 234.
[349] Tinh, 1990: 795.
[350] Tacheva-Hitova, 1983: 43
[351] Laurent Bricault, "La diffusion isiaque: une esquisse", *Agypten, Griechenland und Rom Austausch und Verstandnis*, Stuttgart, 2004: 548.

Kültün ilk başta Mısırlılar tarafından yayıldığı ve ilk olarak liman kentlerinde ortaya çıktığı ve genellikle ticari nedenlerle Hellenik limanlardaki Mısırlıların varlığının, bazen mütevazı boyutlardaki ilk kutsal alanların inşa edilmesinde önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir[352]. Bricault MÖ 230/20 yıllarına gelindiğinde Isis ve/veya Sarapis tapınaklarının Attika, Boiotia, Makedonya, Trakya, Karia, On İki Adalar ve Kykladlar gibi bölgelere yayıldığını belirtmektedir[353].

B. Bogh, Güney İtalyanlar'ın MÖ 3. ve 2. yüzyıllarda, ilk olarak Rhodos ve Delos'taki kült merkezleri ve Güney İtalya'nın Yunan sakinleri sayesinde ve özellikle Sulla'dan sonra Mısırlı tüccarlarla artan etkileşim yoluyla Isis ile tanıştıklarını belirtmektedir[354]. Isis'in MÖ 1. yüzyılda Campania'dan Roma'ya geldiğinde alt ve orta sınıflar arasında büyük ve sürekli artan sayıda bir ibadetçi kitlesi kazanırken, yüksek sınıflar arasında aynı oranda muhalif kitlesi de kazandığı belirtilmiştir[355]. Cumont, Mısır kültlerinin, kamu yetkilileri ve resmi din adamlarının direnişine karşı, büyük bir zafer kazanan popüler bir dini hareketin Roma'daki ilk örneği olduğunu belirtmektedir[356]. MÖ 31 yılında Mısır'ın Roma tarafından ilhak edilmesiyle Mısır kültürü Roma'ya nüfuz etmeye başlamış, bu durumun MS 1. yüzyılda güçlü bir şekilde güçlendiği ve Hadrianus Dönemi'nde doruğa ulaştığı belirtilmiştir[357]. Mısır geleneklerine olan ilginin ve bilginin artması, imparatorların Mısır kültlerini kabul ve hatta bazen tercih etmelerini sağlamıştır[358]. Bu sayede İmparatorluk kültü ve Mısır kültlerinin birlikte tapınım gördüğü belirtilmiştir[359].

Daha sonra tüccarlar, denizciler, köleler, zanaatkârlar, postacılar ve hatta Nil vadisindeki lejyonerler Mısır kültlerinin Roma İmparatorluğu'nun dört bir yanına yayılmasını sağlamışlardır[360]. Bunun yanı sıra tapınımın İmparatorluğun kuzey

[352] Bricault, 2004: 548.
[353] *a.g.e.*
[354] Bogh, 2014: 232.
[355] *a.g.m.*
[356] Cumont, 1911: 81.
[357] Bogh, 2014: 234.
[358] *a.g.m.*
[359] Witt, 1971: 51.
[360] Cumont, 1911: 83.

sınırlarında yaygın olarak görülmemesi, Isis'in askerler arasında tapınım görmekle birlikte, bir savaş tanrısı olarak fazla popüler olmadığı sonucunu doğurmuştur[361].

Cumont, Mısır kültlerinin MS 3. yüzyılın başında popülaritelerinin doruk noktalarına ulaştığını belirtmekle bitlikte, İmparatorluğun resmi desteğinin Suriye Baallar'ı ve Mithras gibi tanrılara geçmesi ve Hıristiyanlığın yayılmaya başlamasıyla birlikte gözden düştüğünü belirtmektedir[362]. Bogh, tanrıçanın tapınımının Justinianus'un son vermesine rağmen, azalmaya başlasa da MS 6. yüzyılda dahi görünmeye devam ettiğini belirtmiştir[363].

4. Epigrafisi

S. A. Tacaks, epigrafik ve edebi kanıtlardan hareketle Isis'in kadınlar, çocuklar, köleler, özgürleştirilmiş insanlar, tüccarlar, veteranlar, askerler, subaylar, düşük ve yüksek statülü belediye yetkilileri ve İmparatorluk ailesinin üyeleri tarafından tapınım gördüğünü belirmekle birlikte, kült taraftarlarının çoğunun Roma vatandaşı olmadığını öne sürmektedir[364]. Ren ve Danube sınırlarından elde edilen epigrafik verilerden hareketle, bu bölgede Isis ve Sarapis tapınıcılarının büyük oranda idari çalışanlar ve askeri yetkililer olduğu belirtilmektedir[365]. Isis'in özellikle doğum, evlilik ve ölümle ilişkili olmasının onu kadınlar arasında popüler hale getirdiği öne sürülmektedir[366].

Hellenistik Dönem'de Isis, özellikle üç diğer Mısırlı arkadaşı Sarapis/Osiris, Horus/Harpokrates ve Anubis ile birlikte tapınım görmüştür. Bunların yanı sıra tanrıça, ikonografik buluntularda olduğu gibi epigrafik buluntularda da Yunan dünyasının farklı tanrıçalarıyla özdeşleşerek onların fonksiyonlarını ve epithetlerini almıştır. Parker, Delos'tan gelen yazıtlardan hareketle Isis Aphrodite Dikaiosyne'nin (Ἴσιδι Ἀφροδίτηι. Δικαιοσύνηι) "Adil", Isis Euphosyne'nin (Ἴσιδι Εὐφροσύνηι)"İyi Huy", Isis Nemesis'in (Ἴσιδι Νεμέσει) "Haklı Öfke", Isis Nike'nin (Ἴσιδι Νίκηι)

[361] Bogh, 2014: 237.
[362] Cumont, 1911: 84.
[363] Bogh, 2014: 237.
[364] Sarolta, A. Takacs, *Isis and Sarapis in the Roman World*, E.J. Brill, Leiden, 1995: 6.
[365] Takacs, 1995: 6.
[366] Heyob, 1975: 128.

"Zafer", Isis Tyche Protogeneia'nın (Ἴσιδι Τύχηι Πρωτογενείαι) "İlk Doğan Kader" ve Isis Hygieia'nın (Ἴσιδι Ὑγιείαι) "Sağlık" tanrıçaları olduğunu belirtmektedir[367].

Isis senkrete edildiği tanrıların epithetlerini de almıştır. Isis'in karakter ve kültünün gelişmesi için en önemli tanrıçalardan biri olan Demeter ile özdeşleşmesi sonucunda, tanrıçanın bereket ile ilişkili yönünü vurgulamak için πλουτοδότειρα (*SEG* 28: 737), καρποφόρος ve Latince karşılığı *frubifera*; yasalar ve kanunlarla ilgili yönünü vurgulamak için θεσμοφόρος; anne yönünü vurgulamak için ise *lactans* ve λοχίᾳ epithetleriyle tanımlandığı belirtilmektedir[368]. Bununla birlikte Roma'dan gelen bir yazıtta tanrıçanın *educatrix* epithetiyle çocukları koruduğu belirtilmiştir[369].

Hellenistik Dönem'de Isis kültündeki en önemli değişikliklerden biri de Eleusisli tanrıça ile benzerliklerinden dolayı bir gizem dinine dönüşmesidir[370]. Bogh, Mısır'da tanrıçanın ana kültik sorumluluklarından birinin, ölen kişinin ölümünün ardından vücut parçalarına yas tutmak, hazırlamak ve canlandırmak suretiyle ölenleri diriltmek olduğunu belirtmekle birlikte, Greko-Romen dünyada, Isis gizemlerinin bireye ölümden sonra varlığını sürdürme imkânı verdiğini de öne sürmektedir[371].

Isis'in Mısırlı aşk ve cinsellik tanrıçası olan Hathor'a olan yakın bağlantıları, Yunan Aphroditesi ve Fenikeli aşk tanrıçası Astarte ile özdeşleştirilmesini sağlamıştır. Bu iki tanrıça vasıtasıyla deniz tanrıçası olarak denizcinin ve gemiciliğin koruyucusu işlevlerini alan tanrıçanın, aynı zamanda Aphrodite'den Πελαγία epithetini aldığı belirtilmiştir[372]. Bununla birlikte yine denizle ilişkili olarak Εὐπλοίᾳ (iyi bir deniz yolculuğu) tabiriyle tapınım gördüğü belirtilmiştir[373].

Tanrıça'nın Tyche/Fortuna ile özdeşleşmesinin sonucunda epigrafik buluntularda Ἴσιδι Τύχηι Ἀγαθῆι ya da Isis *bona Fortuna* olarak görülmektedir[374]. Merkelbach, bu durumda tanrıçanın şans/kısmet ile ilişkilendirilirken; şansın tam tersi

[367] Parker, 2017: 106.
[368] Bogh, 2014: 229.
[369] Heyob, 1975: 77-78.
[370] Bogh, 2014: 230.
[371] *a.g.m.*
[372] *a.g.m.*
[373] Parker, 2017: 106.
[374] Bogh, 2014: 231.

olan "tanrısal yazgı" anlamına gelen προνοία epitheti ile de nitelendiğini ve her şeyi kucaklayan yönünün bu şekilde de vurgulandığını belirtmektedir[375].

Bogh, Kyme aretalojisinde tanrıçanın, genellikle Ares ve Zeus gibi erkek Yunan tanrılarına atfedilen savaşın kraliçesi, şimşeklerin kraliçesi, nehirler, rüzgârlar, denizler ve yağmurların kraliçesi gibi sıfatlarla nitelendiğini belirtmektedir[376]. Sonuçta, Isis'in Zeus gibi diğer tüm tanrıların karakterlerini ve işlevlerini özümseme yeteneği, Isis'i bir παντοκράτορ pozisyonuna yükseltmiştir[377]. Isis'in bu konumu, rahipleri tarafından kendisine μυρυωνύμος epithetinin verilmesini sağlamıştır[378]. Bunun yanı sıra Εἷς Θεὸς olarak tasvir edilmesi Greko-Romen dönemlerde henotheizm ya da Roma İmparatorluk Dönemi'nin başlangıcından beri en açık şekilde Isis kültüne damgasını vuran monolatriye doğru genel bir eğilimle uyumlu olduğu belirtilmiştir[379].

Bunların yanı sıra Latin bölgelerinde tanrıçanın en çok kullanılan epithetleri – *regina*, *domina*, *augusta* ve *invicta* – ilk ve en önde gelen, evrensel, güçlü ve galip bir tanrıça olarak kabul edildiğini ortaya çıkarmıştır[380]. *Regina* ve *domina* epithetlerinin özellikle kadınlar tarafından adanan adaklarda sıklıkla kullanıldığı belirtilmiştir[381].

[375] Reinhold Merkelbach, *Isis Regina, Zeus Sarapis: Die griechisch-agyptische Religion nach den Quellen dargestellt*, Teubner, Stuttgart, 1995: 99.
[376] Bogh, 2014: 231.
[377] Bogh, 2014: 231.
[378] Parker, 2017: 106.
[379] Bogh, 2014: 232.
[380] Bogh, 2014: 234.
[381] Heyob, 1975: 79.

B. Sarapis

1. Kökeni

Sarapis, MÖ 3. yüzyılda ortaya çıkan, Hellenistik ve Roma İmparatorluğu Dönemleri'nde çağının en önemli tanrılarından biri olarak görülen Mısır kökenli bir tanrıdır[382]. Kültün, Büyük İskender'in ölümünün ardından İmparatorluğun paylaşımı sırasında Mısır'ı alan Ptolemaios I Soteros (MÖ 323-283) tarafından kurulduğu düşünülmektedir[383]. Sarapis'in kökeni tam olarak bilinmemekle birlikte, dilbilimsel olarak adının Osiris ve Apis'in bir kaynaşımı olarak Osirapis'den türediği belirtilmiştir[384]. U. Wilcken, –aşağıda verdiğimiz Tacitus'un anlatısına dayanarak- tanrının Mısır dışından getirildiğini ve senkretik tanrı Osiris-Apis ile özdeşleştirildiğini belirtmiştir[385]. Sarapis isminin, Mısırca kehanette bulunmak anlamında kullanılan *ser* ile Apis'in birleşiminden meydana gelmiş olabileceği de belirtilmiştir[386]. İsminin kökeni hakkında çeşitli fikirler öne sürülse de tanrı hakkındaki ortak kanı, Ptolemaios'ların krallıkları altında yaşayan Yunanlar ve Mısırlıları kaynaştırmak amacıyla ortaya çıkarılmış olmasıdır[387].

Kültün kuruluşuna yönelik bilinen en popüler anlatı antik kaynaklara dayanmaktadır: Tacitus (4. 83-84), Ptolemaios'un gördüğü bir rüya üzerine Pontus Sinope'den Zeus-Hades'e adanan tapınaktaki heykelin Mısır'a getirilmesiyle birlikte, Sarapis kültünün kurulduğundan bahsetmektedir. J. Stambaugh, bu heykelin, Osiris-Apis'i Yunan bir tanrı olarak Yunanlara sunduğunu ve Osiris ile Hades/Pluton arasındaki yakın ilişkiyi görsel olarak etkileyici bir şekilde ortaya koyarak Sarapis kavramının dokusunu zenginleştirdiğini ifade etmektedir[388].

Antik kaynaklar aynı zamanda tanrının özdeşleştirildiği farklı tanrılar ve nitelikleri hakkında da bilgi vermektedir: Plutarchus (*Isidi et Osiridi*, 27), Euboea'nın

---

[382] John E. Stambaugh, *Sarapis under the early Ptolemies*, E.J. Brill, Leiden, 1972: 1.
[383] Şahin, 2001: 162.
[384] Wilkinson, 2003: 127.
[385] Ludwig Mitteis – Ulrich Wilcken, *Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde*, Georg Olms Verlagsbuchhandlung, Hildesheim, 1963: 101.
[386] Riggs, 2012: 422
[387] Cumont, 1911: 75.
[388] Stambaugh, 1972: 12.

Achemachus'u ve Ponticus'un Heracleides'i gibi, Pluton'un Sarapis, Persephone'nin Isis olduğunu belirtmekte ve (*Isidi et Osiridi*, 29) Sarapis isminin Mısır kökenli olması durumunda, neşe ve sevinci ifade ettiğini ve bu düşüncesini, Mısırlılar'ın neşeli festivallerini *sairei* olarak adlandırdıkları gerçeğine dayandırmaktadır.

Diodorus Siculus (I, 25. 2), Osiris'e bazıları tarafından Sarapis, bazıları tarafından Dionysus, Ammon, Zeus isimlerinin verildiğini ve pek çok kişinin tanrının Pan olduğunu düşündüğünü ve bazılarının Sarapis'i, Yunanlar'ın Pluton'u olarak gördüğünü belirtmektedir.

Tacitus da (4. 84) Sarapis'in hasta bedenlere şifa sunduğu için Asklepios; antik çağın en yüce tanrısı olarak Osiris; her şeyin yüce hükümdarı olarak Jupiter; heykellerinde görülen amblemler ya da kendi varsayımlarından yola çıkarak Pluton ile tanımlandığını belirtmiştir.

2. İkonografisi

Tanrı en tanınmış temsilinde tunik benzeri bir *khiton* ve bol bir *himation* giydirilmiş ve kafasında sepet şeklinde bir *calathus* ile oturur şekilde tasvir edilmiştir[389]. Tanrının taktığı tacın *modius* olabileceği de belirtilmiştir[390]. Sol el genellikle bir mızrak veya asa tutmak için kaldırılmış ve sağ el, tahtın yanında oturan üç başlı Cerbarusa dayandırılmıştır[391]. Tanrının bu geleneksel stilinin ünlü heykeltıraş Byraxis tarafından Alexandria'daki Rhcotis Tepesi'ndeki Sarapeum'da bir kült heykeli olarak oluşturulduğu ve Hellenistik ve Roma dönemlerinde sıklıkla kullanıldığı belirtilmiştir[392].

Sarapis'in ikonografisinde sıkça görülen *calathus* ve *cornicopia* doğurganlığın ve cerberus ile birlikte *khitonik* bir tanrı olarak yetkinliğinin göstergesi olarak kabul edilmektedir[393]. Bazı tasvirlerde Sarapis'in kıvrımlı koç boynuzlarıyla,

[389] Stambaugh, 1972: 14.
[390] Wilkinson, 2003: 128.
[391] Stambaugh, 1972: 14.
[392] Gisele Clerc – Jean Leclant, "Sarapis", *LIMC*, VII-I, Artemis Verlag, Zurich ve Münih, 1994: 666.
[393] Stambaugh, 1972: 1.

bazen de Isis ile birlikte tanrının doğurganlık ve *khthonik* yönlerine vurgu yapmak için yılan şeklinde tasvir edildiği belirtilmektedir[394].

Sarapis Greko-Romen dönemde farklı tanrılarla senkretize edilmiş ve onların atribülerini almıştır. Tanrı kartal ve yıldırım vasıtasıyla Zeus ile; kayık ve trident vasıtasıyla Poseidon ile; *caduceus* vasıtasıyla Hermes ile; yılanlar vasıtasıyla *khitonik* ve tarımsal verimlilik özelliğinin yanı sıra şifa tanrısı Asklepios ile senkretize edilmiştir[395]. Bunların yanı sıra hilal, yıldız ve dünya tasvirleriyle tanrının *cosmocrator* niteliğinin vurgulandığı belirtilmiştir[396].

Tanrı Hellenistik dönemde İskenderiye'den gelen sikkeler üzerinde Isis ile birlikte genellikle kral ve kraliçe için uygulandığı bilinen pozlarda gösterilmiştir[397]. Bu tasvirlerde bir *khiton* giymekte; saçları dağınık ve kısa sakallı ve bıyıklı olarak görülmektedir. Başına *calathus* değil, lotus veya "*atef*" olarak adlandırılan bir taç takmaktadır[398].

Tacheva-Hitova, Moesia Inferior ve Trakya'dan gelen buluntulardan hareketle Sarapis temsillerinin temelde Roma İmparatorluk Dönemi'nin tipik Zeus-Sarapis ikonografisini takip ettiğini belirtmektedir. Buna göre tanrı, yapraksız üç dalla bezenmiş *calathus* giyen bıyıklı, sakallı ve saçlı orta yaşlı bir adam olarak tasvir edilmiştir[399]. Oescus'dan (Tacheva-Hitova, 1983: I-2.) gelen bir Helios-Sarapis tasvirinde de tanrı aynı özelliklerin yanında saçlarına güneş ışınlarından bir çelenk eklenmiş olarak görülmektedir[400].

3. Yayılımı ve Sonu

MÖ 4. yüzyılın sonu ile MÖ 2. yüzyılın ortaları arasındaki dönem olan Ptolemaios Hanedanlığının ilk altı kralının saltanatı sırasında Mısır kültleri, Mısır'dan

[394] Wilkinson, 2003: 128.
[395] Clerc – Leclant,1994: 692.
[396] *a.g.m.*.
[397] Stambaugh, 1972: 22-23.
[398] Stambaugh, 1972: 23.
[399] Tacheva-Hitova, 1983: 43.
[400] *a.g.e.*.

-özellikle Alexandria'dan- Akdeniz'deki antik limanlara doğru yayılmıştır[401]. Tanrı başta Isis olmak üzere diğer Mısır tanrılarıyla birlikte yayılmıştır. Sicilya ve Güney İtalya'nın Hellenleşmiş bölgelerinde yayılım gösteren tanrı, Roma Cumhuriyeti'nin son, İmparatorluğun ilk dönemlerinde yöneticilerin tüm baskı ve engellemelerine karşın İtalya'nın kuzeyine ve merkezine nüfuz etmeyi başarmıştır[402]. Roma İmparatorluğu'nun Mısır'da önemli bir etki yarattığı sonraki yüzyıllarda kült, Roma'nın diğer eyaletlerine de ulaşmıştır[403].

Tanrının diğer Mısır kültleriyle birlikte tüccarlar, denizciler, köleler, zanaatkârlar, postacılar vasıtasıyla Roma dünyasının dört bir yanına yayıldığı belirtilmiştir[404]. Ege Adaları'nda Mısır kültlerinin yayılımı üzerine yapılan bir araştırma kültlerin ticari, ekonomik, politik ve sosyal faktörlerin birleşiminden dolayı başarılı bir şekilde yayıldığını ortaya koymakla birlikte, Ptolemaios garnizonlarının MÖ 3. ve 2. yüzyıllardaki mekânsal dağılımının, bu bölgedeki Mısır kültlerinin yayılımında diğer faktörlerden daha etkili olduğunu göstermektedir[405].

Popülaritesinin doruk noktasına MS 3. yüzyılın başında ulaştığı düşünülen tanrı, İmparatorluğun resmi desteğinin Suriye Baallar'ı ve Mithras gibi tanrılara geçmesi ve Hıristiyanlığın yayılmaya başlamasıyla diğer Mısır kültleriyle birlikte gözden düşmüş; MS 391 yılında patrik Theophilus'un Alexandria'daki Serapeum'u yakmasıyla tapınım son bulmuştur[406].

4. Epigrafisi

Tanrının özdeşleştirildiği tanrıların en önemlileri Helios ve Zeus'un yanısıra Aion, Pluton ve Agathos Daimon'dur[407]. Ancak bunların yanı sıra, gemileri denizden kurtaran Poseidon; şifa tanrısı Asklepios; Yahudilerin tek tanrısı Yahweh ile de

[401] Tomas Glomb, Adam Mertel, Zdenek Pospisil, Zdenek Stachon, Ales Chalupa, "Ptolemaic military operations were a dominant factor in the spread of Egyptian cults across the early Hellenistic Aegean Sea", *Plos One* 13 (3), 2018: 1-2
[402] Cumont, 1911: 81-83
[403] Glomb vd, 2018: 2.
[404] Cumont, 1911: 83.
[405] Glomb vd. 2018: 14.
[406] Cumont, 1911: 84-85.
[407] Merkelbach, 1995: 77.

özdeşleştirildiği belirtilmiştir[408]. Abydos'dan gelen yazıtlarda ölümün tanrısı olarak ele alınan tanrının, aynı zamanda Pluton'dan farklı olarak yaşam için lütuf ve nimetler için de anıldığı ve en çok bu bağlamlarda adının geçtiği belirtilmiştir[409]. Özellikle MS 2. yüzyılda son derece yaygın olarak görüldüğü belirtilen "Zeus Helius Büyük Sarapis" Ζευς Ἡλίος Μεγάλος Σαράπις ifadesi, yeraltı dünyasının tanrısı olarak bilinen Sarapis'in güneşle özdeşleşmesini sağlamıştır[410].

Sarapis "kurtarıcı", "duaları dinleyen", "iyileştirici", "tehlikeden koruyan", "deniz aracılığı ile savaş ve tehlikeden koruyucu" olarak görülmüştür[411]. Tanrı, Isis ile birlikte tıpkı Poseidon gibi özellikle denizci tüccarlar ve askerler arasında popüler olmuş, kıtlık ve fırtınalardan korunmak için tapınım görmüştür[412]. Bunların yanı sıra tanrı, Yunanca yazıtlarda μέγας, μεγάλος, πανθέος, εἷς θεος; Latince yazıtlarda *optimus, maximus, Augusto* gibi yüceltici epithetlerle nitelenmiştir[413]. Vidman, Sarapis'in Mithras ile özdeşleştirilmemekle birlikte, bazı yazıtlarda beraber tapınım gördüğünü ve onun gibi ἀνικήτος, *invictus* ve *cosmocrator* gibi epithetler aldığını belirtmektedir[414].

[408] Merkelbach, 1995: 78.
[409] Stambaugh, 1972: 1.
[410] Stambaugh, 1972: 79.
[411] Nuriye Karakaya, *Hellenistik ve Roma Döneminde Psidia Tanrıları*, Ege Yayınları, İstanbul, 2007: 212.
[412] Mladen Tomorad, "Egyptian Cults in Major Roman Fleets", *Illyrica Antiqua*, Zagreb, 2005: 444.
[413] Merkelbach, 1995: 78.
[414] Ladislav Vidman, "Isis und Sarapis", *Die Orientalischen Religionen Im* Römerreich, Vermaseren J. Maarten (ed.), E.J. Brill, Leiden, 1981: 145.

C. Diğer Mısır Kültleri

1. Anubis

Anubis, Osiris'in yükselişinden önce Mısır'ın en önemli cenaze tanrısıydı[415]. Aslında kralın cenaze töreni ve "öteki dünyası" ile ilgileniyor gibi gözükse de, daha sonra bu rol bütün ölüleri kapsayacak şekilde genişletilmiştir[416].

Nepthys ve Osiris'in oğlu olan tanrı, çakal ya da köpek başlı olarak tasvir edilmektedir[417]. Vidman Anubis'in köpek başlı olduğunu belirtip çakal yorumunun yanlış olduğunu ileri sürmektedir[418]. Merkelbach, Isis'in Osiris'i aradığı efsanede Anubis'in tanrıçaya eşlik ettiğini ve bundan hareketle ikonografik Isis alay tasvirlerinde tanrıçanın tapınıcıları tarafından köpek/çakal başlı Anubis maskeleri takıldığını ifade etmektedir[419].

Mısır'da "kutsal toprakların efendisi", "kutsal dağda bulunan", "yayların hâkimi", "batının (Mısırlı ölülerinin büyük çoğunluğunun yer aldığı Nil'in batı kıyısı) en önemlisi", "mumyalama yerinde bulunan", "ilahi kitapların en önemlisi" gibi epithetlerle nitelenen tanrının, Greko-Romen Dönem'de birkaç şekilde dönütürüldüğü ve yeni roller üstlenerek gökyüzüne hâkim olan ve insanlığa ışık getiren gizemli bilgelikle ilişkili olan kozmik bir tanrı olduğu belirtilmiştir[420]. En önemlisi Anubis, ölüler kültünde baş mumyalayıcı olmasından dolayı, Yunanlar tarafından ruhları öteki dünyaya götüren Hermes ile eşitlendiği belirtilmiştir[421]. Isis sık sık *khitonik* tanrı Sarapis ile birlikte tapınım gördüğü için, Anubis'in Horus yerine Kutsal Üçlü'de yer aldığı belirtilmiştir[422].

---

[415] Wilkinson, 2003: 186.
[416] *a.g.e*
[417] Merkelbach, 1995: 100.
[418] Vidman, 1981: 125.
[419] Merkelbach, 1995: 101.
[420] Wilkinson, 2003: 187-188.
[421] Merkelbach, 1995: 101.
[422] Vidman, 1981: 126.

Trakya'dan gelen yazıtlarda da tanrı **[Kat. No. 60]**'da Sarapis ve Isis ile birlikte görülürken **[Kat. No. 61]**'de bu üçlüye Aphrodite, **[Kat. No. 62-65]**'de Harpokrates katılmaktadır.

2. Harpokrates

Merkelbach, Harpokrates isminin "çocuk Horus" anlamına geldiğini ve tanrının yetişkin halinin Horus olarak adlandırıldığını ve *Harweris* "Büyük Horus" olarak tapınım gördüğünü belirtmektedir[423]. En erken Mısır tanrılarından biri olan Horus'un Hanedanlık öncesi dönemden beri tanındığı ve "krallığın tanrısı", "güneş tanrısı", "Isis'in oğlu" gibi sıfatlarla nitelendiği belirtilmiştir[424]. Merkelbach, Eski Mısır metinlerinde Horus'un genellikle Mısır'ın yetişkin kralı olarak kabul edildiğini belirtirken, Greko-Romen dönemde "çocuk Harpokrates" kültünün ön plana çıktığını ifade etmektedir[425].

Tanrı genellikle Isis'in kucağına oturmuş veya amuletik plakalarda tek başına ayakta tasvir edilmiştir[426]. Tanrının *pschent* tacı takan şahin şeklinde, şahin başlı bir insan vücuduyla ya da tamamen insan şeklinde tasvir edildiği belirtilmiştir[427]. İkonografik buluntularda Herakles, Eros, Apollon, Helios ve Agathos Daimon gibi tanrılarla özdeşleştirilmiştir[428]. Bricault Isis, Sarapis ve Harpokrates'in kutsal aile olarak ikonografik ve epigrafik buluntularda sıklıkla birlikte görüldüklerini belirtmektedir[429].

Trakya'dan gelen epigrafik buluntularda da tanrı Maroneia'da ortaya çıkan dört yazıtta **[Kat. No. 62-65]** Sarapis, Isis ve Anubis ile birlikte görülmektedir.

---

[423] Merkelbach, 1995: 88.
[424] Wilkinson, 2003: 200-202.
[425] Merkelbach, 1995: 88.
[426] Wilkinson, 2003: 132.
[427] Rudolf Kanel, "Horus" *LIMC*, V-I, Artemis Verlag, Zurich ve Münih, 1990: 541.
[428] Merkelbach, 1995: 89-92.
[429] Merkelbach, 1995: 87.

D. Trakya'da Mısır Kültleri Epigrafisi

Bricault, Mısır kültlerinin Alexandria ve özellikle Rhodos ile temaslar sayesinde, MÖ 3. yüzyılda Pontos Euksinos kıyılarındaki liman kentlerinde tapınım gördüklerini ve ilk ibadetçilerin denizci ve tüccarlardan oluşan topluluklardan meydana geldiğini belirtmektedir[430]. Trakya Khersonessos'u ve Aigaion Pelagos kıyılarındaki Maroneia, Rhadestum ve Perinthos, Byzantion gibi kentlerin Hellenistik dönemde bu kültleri tanıdığı ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde kültlerin iç bölgelere doğru yayıldığı belirtilmiştir[431]. Tacheva-Hitova da MÖ 3. yüzyılda Mısır kültlerinin Aigaion Pelagos ve Propontis'in Trakya kıyılarındaki yayılımının bölgedeki Ptolemaioslar'ın varlığıyla ilişkili olduğunu ve tapınımın Mesambria ve Tomis'de en azından bir yüzyıl sonra görüldüğünü belirtmektedir[432].

Trakya'da Mısır kültleri ile ilişkilendirilen yirmi altı Yunanca yazıt bulunmuştur. MÖ 3. yüzyıldan – MS 3. yüzyılın başına tarihlenen bu yazıtlardan on bir tanesi Maroneia'da **[Kat. No. 44, 48, 51, 54, 58, 60, 62 – 66]**, dört tanesi Mesambria Pontica'da **[Kat. No. 52, 53, 59, 61]**, üç tanesi Byzantion'da **[Kat. No. 45, 46, 68]**, iki tanesi Perinthos'ta **[Kat. No. 43, 47]** ve birer tane de Abdera **[Kat. No. 50]**, Philippopolis **[Kat. No. 55]**, Anchialus **[Kat. No. 56]**, Panido **[Kat. No. 57]**, Serdica **[Kat. No. 67]** yerleşimlerinde bulunmuştur. Bir yazıtın **[Kat. No. 49]** ise buluntu yeri bilinmemektedir.

Bunların yanı sıra Çanakkale'ye bağlı Eceabat ilçesinin Büyük Anafartalar Köyü'nde yer alan bir ören yerinde Mısır tanrılarına adanmış kutsal alanı vakfedenlerin adlarının yazılı olduğu Geç Helenistik Dönem'e tarihlenen bir yapı bloku bulunmuştur[433]. Maroneia'dan gelen Nykonemesis'e adanan bir mermer levha (I. Aeg. Thrace, 2005, No. E201) da üstündeki Σεραπίων, Ισίδωρος *theophorik* isimlerinden hareketle Mısır kültleriyle ilişkilendirilmiştir.

---

[430] Bricault, 2001: 28.
[431] *a.g.e.*
[432] Tacheva-Hitova, 1983: 57-58.
[433] Mustafa Hamdi Sayar, "Doğu Trakya Yüzey Araştırmaları 2006", *25. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt: 2, Ankara, 2008: 271.

Bu yirmi altı yazıttan dördü **[Kat. No. 44 – 46, 48]** yalnızca Isis ile ilişkilendirilirken, beşi **[Kat. No. 51 – 55]** yalnızca Sarapis ile ilişkilendirilmiştir. Altı yazıt **[Kat. No. 49, 50, 56 – 59]** Isis ve Sarapis'i birlikte gösterirken, altı yazıtta da **[Kat. No. 60 – 65]** bu ikiliye diğer Mısırlı tanrılar Anubis ve Harpokrates eşlik etmiştir ve bir yazıtta **[Kat. No. 66]** bu tanrıların rahipleri görülmektedir.

Yazıtlarda Mısır tanrılarıyla ilişkilendirilen Yunan tanrılar da görülmektedir. Perinthos'tan gelen bir yazıtta **[Kat. No. 47]** Aphrodite, Isis ile senkretize edilmiş şekilde görülürken, bir yazıtta da **[Kat. No. 61]** diğer Mısırlı tanrılarla birlikte görülmektedir. Sarapis ise iki yazıtta **[Kat. No. 43, 68]** Zeus ile senkretize edilmiş ve bunlardan birinde **[Kat. No. 43]** ἑῖς epithetini almıştır. Bir yazıtta **[Kat. No. 67]** ise Zeus Kapetolios Helios Sarapis şeklinde görülmektedir.

1. Isis Aretalojisi

MÖ 2. yüzyıla tarihlenen ve Maroneia'dan gelen bir mermer levha **[Kat. No. 48]** üzerinde Isis'e adanmış bir aretalojiye rastlanmıştır. Yazıt göz hastalığından kurtulmak için dua eden ve duaları kabul edilen bir Yunan tarafından adanmıştır[434].

Maroneia Aretalojisi'nin Isis ile ilişkilendirildiği bilinen yedi aretalojiden biri olduğu bilinmektedir[435]. Tacheva-Hitova, bugüne kadar ortaya çıkan benzer anıtlardan oldukça farklı bir Isis aretalojisi olduğunu belirtmekle birlikte, MÖ 2. yüzyılda Maroneia'da kültün popülaritesinin önemli bir kanıtı olduğunu ve bu popülerliğin, yazarın MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısında kentin Lagidialılar tarafından işgal edilmesiyle bağlantılı olmasının yanı sıra, kültün bitişik etno-kültürel topluluklara yayılmasıyla ilgili olduğunu belirtmektedir.[436]

Yazıtta (17-20. satırlarda) Isis-Sarapis ve Helios-Selene çiftlerinin bir arada görülmesi, özellikle Sarapis ve Helios arasındaki kaynaşmanın Hellenistik Dönem'e

---

[434] Heyob, 1975: 45, n.31

[435] Paraskevi Martzavou, Isis Aretalogies, Initiations, and Emotions: The Isis Aretalogies as a Source for the Study of Emotions, *Unveiling Emotions: Sources and Methods for the Study of Emotions in the Greek World*, Stuttgart, 2012:: 269. ; Diğer Aretalojiler: Andros Aretalojisi [*RICIS* 202/1801], Kyme Aretalojisi [*RICIS*, 302/0204], Thessalonike Aretalojisi [*RICIS*, 113/0545], Ios Aretalojisi [*RICIS*, 202/1101], Telmessos Aretalojisi [*RICIS*, 306/0201], Kassandreia Aretalojisi [*RICIS Suppl.* 113/1201].

[436] Tacheva-Hitova, 1983: 30.

kadar gittiğinin göstergesi olarak kabul edilmektedir.[437] Helios ve Sarapis'in senkrete edilmesinin Mısır kökenli bir fenomen olmakla birlikte, Hadrianus'tan itibaren İmparatorluk Dönemi'nin anıtlarında tezahür ettiği belirtilmektedir[438]. Merkelbach, güneşin ve ayın, güneş diskinin arkasındaki görünmez tanrının gözleri olduğu eski Mısır düşüncesinin, bir gözün Sarapis-Helios, diğer gözün de Isis-Selene olarak değiştirildiğini ve aretalojinin 17-20. satırlarının bununla ilgili olduğunu belirtmektedir[439].

Aretaloji aynı zamanda Isis ve Demeter arasındaki kaynaşma üzerine de kanıt sunmaktadır. Merkelbach aretalojinin 29. satırında Isis'in Demeter'den en önemli epithetlerinden biri olan yasa koyucu anlamına gelen θεσμοφορος epithetini aldığını belirtmektedir[440]. Tacheva-Hitova, Isis ve Demeter arasındaki kaynaşmanın Isis'in Mısır'da bereketle ilişkilendirilmesinin bir sonucu olduğunu belirtmekle birlikte, Perinthos ve Sestos'tan gelen sikkelerin ve Oescus'tan gelen bir *sistrum*un (Tacheva-Hitova, 1983, I-4) bu kaynaşmaya kanıt sağladığını ileri sürmektedir[441].

2. Isis Aphroditesi

Perinthos'tan gelen ve MÖ 3. yüzyıla tarihlenen bir yazıtta **[Kat. No. 47]** Isis'in Aphrodite ile senkretize edildiği görülmektedir. Heyob, adayanın Artemidorus adlı bir rahip olduğunu belirtmektedir[442].

Tacheva-Hitova, Isis ve Aphrodite arasındaki senkretizmin Ptolemaios Dönem'i Mısır'ı için tipik bir fenomen olarak kabul edildiğini ve Isis'in, Yunan Aphroditesi'nin Mısırlı dengi olan Tanrıça Hathor ile senkretize edilmesinin bir sonucu olduğunu belirtmektedir[443]. Heyob, özellikle kadınların gözünde Isis'in Hathor ve Aphrodite-Venus gibi, aşıkları bir araya getiren ve insan yaşamını sürdüren tanrıça

[437] *a.g.e.*
[438] Tacheva-Hitova, 1983: 66.
[439] Merkelbach, 1995: 79.
[440] Merkelbach, 1995: 61.
[441] Tacheva-Hitova, 1983: 66.
[442] Heyob, 1975: 49.
[443] Tacheva-Hitova, 1983: 65.

olarak görüldüğünü belirterek Yunanlar'ın Isis-Hathor'da Aphrodite'yi gördüklerini ve daha sonra Aphrodite ile Isis'i tanımladıklarını öne sürmektedir[444].

Sayar, yazıtın Ptolemaios Dönemi'nden başlayarak, Perinthos ve Mısır arasındaki -özellikle Aleksandria ile- yakın bağlantıya bir örnek olduğunu belirtmektedir[445]. Erken dönemlerden beri Isis-Aphrodite kültü, Aleksandria'da, Delos'ta, Mısır ve Yunanistan'ın birçok yerleşiminde kanıtlandığı belirtilmiştir[446]. Delos'ta sıklıkla tapınım gördüğü belirtilen Isis Aphroditesi, iki yazıtta Isis Aphrodite Dikaia olarak görülmektedir[447].

3. Sarapis ve Isis

Greko-Romen dünyanın dört bir yanında sıklıkla birbirlerine eşlik ettikleri görülen Isis ve Sarapis, Trakya'dan gelen altı yazıtta **[Kat. No. 49, 50, 56 – 59]** birlikte tapınım görmüşlerdir. Bu yazıtlardan dördü **[Kat. No. 56 – 59]** MÖ 2.-1. yüzyıllara tarihlenirken biri MS 1. Yüzyıla **[Kat. No. 49]**, biri ise MS 2. yüzyıla **[Kat. No. 50]** tarihlenmektedir ve bu altı yazıttan beşi doğrudan Sarapis ve Isis'e adanmışken, biri **[Kat. No. 58]** iki tanrının rahipler kataloğu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu yazıtlar arasında özellikle, buluntu yeri tam olarak belli olmamakla birlikte Byzantion'dan geldiği düşünülen mermer levha **[Kat. No. 49]** dikkat çekicidir. Bricault'a göre yazıt, "*Kral Rhoimetalkes I Dönemi'nde Philostratos'un oğlu Artemidoros'un merarches olmasının 32. yılında, Synistos'un oğlu Artemidoros tarafından Ploiaphesia'daki nauarchen görevini yerine getirdikten sonra Isis ve Sarapis'e adanmıştır.*" şeklinde tercüme edilmektedir[448]. *Ploiaphesia*'nın, Mısır tanrılarına ve özellikle Isis'e ithaf edilen, 5 Mart'ta deniz sezonunun açılması için yapılan bir festival olduğu belirtilmiştir[449]. Latince kaynaklarda *Navigium Isidis* ya da sadece *Navigium* olarak adlandırılan bu festivale *nauarchoi* ünvanlı kişiler tarafından

[444] Heyob, 1975: 49.
[445] Sayar, 1998: 225.
[446] Heyob, 1975: 49.
[447] Heyob, 1975: 49; ID 2040, ID 2158.
[448] Bricault, 2005: 183.
[449] Lajtar, 2000: 230.

başkanlık edilmektedir[450]. Yazıt, Trakya'dan Mısır tanrılarını deniz ve denizcilikle ilişkilendiren tek yazıt olmasından dolayı önem taşımaktadır.

Aşağıda belirttiğimiz gibi Sarapis ve Isis aynı zamanda diğer Mısırlı ve Mısırlı olmayan tanrılarla bir arada tapınım görmüştür. Trakya'dan gelen adaklar bölgede Mısır tanrılarına yapılan tapınımın, Sarapis ve Isis merkezinde geliştiğini göstermektedir.

4. Sarapis, Isis, Anubis ve Harpokrates

Maroneia'dan gelen beş yazıtta Mısırlı tanrılar bir arada görülmektedir. Bu beş yazıttan biri **[Kat. No. 60]** Sarapis, Isis ve Anubis'e adanmışken, dört yazıtta **[Kat. No. 62 – 65]** bu tanrıların yanında Harpokrates de yer almaktadır.

Tacheva-Hitova Sarapis, Isis ve Anubis üçlüsünün bir arada tapınım görmesinin Hellenistik Dönem'e ait karakteristik bir durum olduğunu ve bu üçlü içerisinde Harpokrates'in varlığının, MÖ 2. yüzyıl başlarında Ege'de görülmekle birlikte, Roma Dönemi'nde nadir olarak karşımıza çıktığını ifade etmektedir[451]. Heyob da Greko-Romen dünyada Isis, Sarapis ve Anubis'in yer aldığı Alexandria üçlüsünün Isis, Sarapis ve Harpokrates üçlüsünden daha yaygın görüldüğünü ancak Isis, Sarapis ve Harpokrates gerçek aile grubunun, sıradan ailelerin dini yaşamında etkili olduğunu belirtmektedir[452]. Öte yandan, Isis ve Harpokrates'in bir arada görüldüğü anne-evlat rolündeki heykel ve kabartmaların yoğunluğuna karşılık, yazıt ve edebi referansların az olduğu belirtilmiştir[453].

5. Sarapis, Isis, Anubis ve Aphrodite

Mesambria Pontica'dan gelen bir mermer levha **[Kat. No. 61]** üzerinde Aphrodite, Mısırlı tanrılar Sarapis, Isis ve Anubis ile birlikte görülmektedir. Bricault,

[450] *a.g.e.*
[451] Tacheva-Hitova, 1983: 32.
[452] Heyob, 1975: 76.
[453] *a.g.e.*

adayan beş kişinin soyadlarının bulunmamasının, onların köle olduklarını gösterdiğini belirtmektedir[454].

Isis ve Aphrodite arasındaki bağlantının Yunanistan'da, Hygieia ve Asklepios şifa tanrılarının kült merkezlerinde kanıtlandığı belirtilmiştir[455]. Tacheva-Hitova, Aphrodite'nin diğer Mısır tanrılarıyla görülmesinin Atina ve Delos'tan gelen yazıtlarda da kanıtlandığını belirtmekle birlikte, Sarapis, Isis ve Anubis isimlerinin üst üste listelenmesinin Mısır dışında karakteristik bir durum olmasından dolayı, Aphrodite'nin varlığının Mısır etkisinden kaynaklanmadığını, batı etkili bir durum olduğunu belirtmektedir[456].

6. Zeus Sarapis ve Zeus Aithrios

MÖ 1. yüzyıla tarihlenen ve Byzantion'dan gelen bir adak yazıtında **[Kat. No. 68]** Sarapis'in Zeus ile senkrete edildiği görülmektedir. Bricault yaptığı çeviride yazıtın Zeus Sarapis'in *hieromnemon* olduğu yıl, Loukios Molios Tertios ve ailesinin Zeus Aithrios'a yaptıkları bir dileğin ardından adandığını belirtmektedir[457]. Adağın, Zeus Aithrios'un yanı sıra bir köyün sakinleri, κωματαις, için de adandığı ve bu köy sakinlerinin, içinde rahiplerin de bulunduğu bir kült topluluğunu meydana getirdikleri belirtilmektedir[458].

Merkelbach, MÖ 320 civarında Ptolemaios I Soter'in başkenti Memphis'ten Aleksandria'ya taşırken, Sarapis kültünü de yeni başkente taşıdığını ve onu kentin tanrısı yaptığını, ayrıca tanrının, Memphis'te olduğu gibi kutsal bir boğa biçiminde değil, Yunan Zeus'u tarzında ilahi bir kral olarak tapınım gördüğünü belirtmektedir[459]. Sarapis'in Zeus ile özdeşleşmesinin bilinen en erken kanıtının Delos'ta ortaya çıkan, MÖ 112'ye tarihlenen bir yazıt (*ID*, 2152) olduğu belirtilmekle birlikte, bu fenomenin Helenistik Dönem'in sonu ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde oldukça yaygın olarak görüldüğü öne sürülmektedir[460]. Bu gerçekten hareketle MÖ 1. yüzyıla tarihlenen

[454] Bricault, 2005: 185.
[455] Tacheva-Hitova, 1983: 26.
[456] Tacheva-Hitova, 1983: 55-56.
[457] Bricault, 2005: 182.
[458] Lajtar, 2000: 50.
[459] Merkelbach, 1995: 73-74.
[460] Lajtar, 2000: 50.

yazıtımızın Zeus ve Sarapis özdeşleşmesini ortaya koyan erken kanıtlardan biri olduğunu söylemek mümkündür.

Yazıtta Zeus Sarapis'in yanı sıra Zeus Aithrios'un adı da geçmektedir. Zeus'un aldığı bu epithet Cook tarafından, "Parlak Göğün Tanrısı" olarak tanımlanmış ve Priene'de kullanılan bir epithet olduğu belirtilmiştir[461]. Zeus Aithrios'un hava ile ilişkilendirilen bir tanrı olmasından dolayı, kültün doğal olarak yaşamın büyük ölçüde havanın iyi olmasına bağlı olduğu köylerde yaygın olması gerektiği öne sürülmektedir[462].

7. Zeus Kapetolios Helios Sarapis

Serdica'dan gelen Tympanum parçası **[Kat. No. 67]** üzerindeki yazıtta Zeus Kapetolios'un Helios Sarapis ile senkrete edildiği görülmektedir. Bu yazıtın vali Appius Claudieus Martialis Dönemi'nde (MS 161-163) adandığı ve bir tapınak inşaatından bahsettiği belirtilmiştir[463]. Bricault, şimdiye kadar Sarapis'in Jupiter Kapetolios ile özdeşleştiği ilk epigrafik kanıt olduğunu belirtmekle birlikte, tapınağın Roma ve Yunan-Doğu etkilerinin birleştiği yerde doğulu senkretik tanrıya ait olduğunu öne sürmektedir[464]. Tacheva-Hitova ise, resmi bir metin için yazıtın tympanumda olmasının oldukça sıra dışı bir durum olduğunu ve yazıtın Roma-Korinth tipte -3. yüzyılda yıkılmış- daha eski bir yapıya ait olması gerektiğini öne sürmekle birlikte[465], bu yapının muhtemelen Kapetoline Jupiteri'ne adanmış bir tapınak olduğunu belirtmektedir[466]. Hölbl, Zeus'un aldığı Kapetolios epithetine dikkat çekerek yazıtın yazarının burada bir Yunan tanrısına değil, Roma etkisinin en etkili göstergesi olan Kapitoline epithetiyle Roma Jupiteri'ne tapındığını ifade etmektedir[467].

Merkelbach, Sarapis'in tanımlandığı tüm tanrılar arasında en önemlisinin Güneş tanrısı Helios olduğunu belirtmekle birlikte, bu iki tanrının Ζεύς Ἥλίοσ Μέγας Σάραπις, εἷς Ζεὺς Σάραπις Ἅλιος κοσμοκράτωρ ἀνείκητος gibi farklı şekillerde bir

[461] Cook, 1914: 26-27.
[462] Lajtar, 2000: 50.
[463] Hölbl, 1986: 53.
[464] Bricault, 2005: 187.
[465] Tacheva-Hitova, 1983: 20.
[466] Tacheva-Hitova, 1983: 62.
[467] Hölbl, 1986: 54.

araya geldiklerini belirtmektedir[468]. Cook da tüm Akdeniz'de sık sık "Zeus Helios, yüce Sarapis" ya da "Helios Zeus, Sarapis"e adanan yazıtlarla karşılaşıldığını belirtmektedir[469]. Tomis'den gelen bir yazıtta, Ζεύς Ἥλίοσ Μέγας Σάραπις'in, döneminin imparatorları Antoninus Pius Augustus ve Marcus Aurelius Caesar ile birlikte tapınım gördüğü ve bu yazıtın kentte oluşturulan Alexandrialılar topluluğundan bahsettiği belirtilmektedir[470].

8. Heis Zeus Sarapis

Perinthos'tan gelen ve MS 1.-2. yüzyıllara tarihlenen bir altın amulet üzerinde **[Kat. No. 43]** Sarapis, Zeus ile senkrete edilmiş ve εἷς epithetini almıştır. Sayar, εἷς Ζεὺς Σάραπις formülünün moneteizmin bir ifadesi olmadığını, amulette sadece "bir Zeus-Sarapis" anlamında kullanıldığını ifade etmektedir[471]. A. D. Nock, Caracalla Dönemi'nden Roma'da bir mithraeum'a yerleştirilen "tek Zeus Sarapis vardır" yazıtlı sunağa dikkat çekerek bu kullanımın tek tanrı inancıyla ilgili olmadığını, ancak "Zeus Sarapis gibi bir tanrı yoktur" şeklinde çevrilebilecek bir coşku ifadesi olabileceğini belirtmektedir[472].

Merkelbach, Aleksandria'daki Sarapis heykelinin Pheidias'ın, Homeros'un Illiadası'ndan (I, 528-530) esinlenerek oraya çıkardığı Olympia Zeus heykelinin etkisiyle yaratıldığını ve bu sayede tanrının yüce karakterinin yansıması olarak amuletlerde, papirüslerde ve yazıtlarda "Heis Zeus Sarapis" olarak tapınım gördüğünü ifade etmektedir[473].

---

[468] Merkelbach, 1995: 78-79.
[469] Cook, 1914: 189.
[470] Hölbl, 1986: 46.
[471] Sayar, 1998: 226.
[472] Arthur Darby Nock, *Conversion: The Old and the New in Religion from Alexander the Great to Augustine of Hippo*, Oxford University Press, Oxford, 1933: 292-293.
[473] Merkelbach, 1995: 74.

V. TRAKYA'DA DİĞER KÜLTLER

Trakya'da epigrafik olarak kanıtlanan Suriyeli tanrıça Dea Syria ve İran kökenli tanrı Mithras, "Diğer Kültler" başlığı altında ele alınmıştır.

A. Dea Syria

1. Kökeni

Dea Syria, Doğu'da bilinen ismiyle Atargatis, esas olarak doğa ve yaşam üzerindeki gücün, doğanın yaratıcı gücünün somutlaştırıldığı Suriye kökenli bir tanrıçadır[474]. Mezopotamya Ishtar'ı ve Anadolu Kybele'si gibi doğurganlığın sembolü olarak görüldüğü bilinmektedir[475]. H. Drijwers, tanrıçanın su ve doğurganlık, koruma ve güvenlik sağlayan, her şeyi kapsayan bir ana tanrıça olarak tapınım gördüğünü ifade etmektedir[476]. Tanrıçanın doğurganlık ve verimlilik sağlayan yönünün su ile vurgulandığı ve bu yüzden tapınaklarının yakınında kutsal balıklarla dolu havuzlara yer verildiği[477] ve tanrıçanın ana tapınağının Suriyeli gök, yağmur ve bereket tanrısı Hadad ile birlikte tapınım gördüğü Hierapolis'te bulunduğu belirtilmiştir[478].

M. Hörig tanrıçanın yüzyıllar süren senretistik bir sürecin sonunda meydana geldiğini belirtmektedir[479]. J. Teixidor, Dea Syria'nin Doğu'da bilinen ismi Atargatis'in, Aramice bileşik isim *'attar-'atteh*'den türemiş olduğunu ifade etmektedir[480]. Aramili *'attar*'ın, muhtemelen Suriye pantheonundaki Astarte ile; *'atteh*'in ise Ugarit pantheonundaki 'Anat ile ilişkilendirildiği belirtilmektedir[481]. Drijvers, tanrıçanın Atargatis'ten türediği düşünülen Yunanca *Derketo* adı altında Ascalon kentinde tapınım gördüğünü belirtmektedir[482].

---

[474] Monika Hörig, "Dea Syria-Atargatis", *ANRW* II, 17.3, 1983: 1538.
[475] Hörig, 1983: 1539.
[476] Han J.W. Drijwers, "Dea Syria" *LIMC* III-1, 1986: 355
[477] Han J. W. Drijvers, "Die Dea Syria und andere Syrische Gottheiten im Imperium Romanum", *Die Orientalischen Religionen Im Römerreich*, Vermaseren J. Maarten (ed.), E.J. Brill, Leiden, 1981: 244.
[478] Drijwers, 1986: 355
[479] Hörig, 1983: 1539.
[480] Javier Teixidor, *The Pantheon of Palmyra*, E.J. Brill, Leiden, 1979: 72.
[481] Teixidor, 1979: 72.
[482] Drijvers, 1981: 245.

2. İkonografisi

Tanrıça ikonografisinin ilk evresinde, Hierapolis'ten gelen ve MÖ 4.-3. yüzyıl başlarına tarihlenen sikkelerde aslan üzerinde ve zaman zaman iki *sphenks* arasında tasvir edilmektedir ve aslanlı tasvirin, Kybele ikonografisi ile ilişkilendirildiği belirtilmektedir[483]. Yine Hieropolis'ten gelen MS 2.-3. yüzyıllara tarihlenen aslansız sikkeler, daha geç bir evrenin göstergesi niteliğinde olup tanrıçanın bu dönemde yaygın olarak iki aslan arasında bir tahta oturmuş; ellerinde *tympanum,* buğday başakları, *semeion*, değnek ya da iğ, yaprak, ayna, asa tutarak farklı mücevherlerle ve bazen balıklı ya da güvercinli başlıklarla birlikte tasvir edildiği belirtilmiştir[484].

Tanrıçanın aynı zamanda aslan yerine köpek ile tasvir edildiği sikke ve kabartmalarda Tyche olarak karşımıza çıktığı ve Suriye-Mezopotamya bölgesindeki şehirlerin koruyucusu olan Herakles-Nergal ile ilişkilendirildiği belirtilmiştir[485].

3. Yayılımı ve Sonu

Hörig, Dea Syria'nin Yunanistan ve Roma İmparatorluğu'ndaki Suriyeli köleler ve seyahat eden rahipler tarafından uygulanan aktif misyonerlik sayesinde yayıldığını belirtmekle birlikte, Doğulu kölelerin ticaretinin, MÖ 2. yüzyıldan itibaren yapıldığını, Delos'un bu "meta"nın ana merkezi olduğunu ve kölelerin dinlerini Yunanistan, Roma ve İtalya topraklarına yaydıklarını ifade etmektedir[486]. Drijvers de tanrıçanın Seleukoslar Dönemi ile birlikte Yunan kentlerine yerleşen Suriyeli tüccarlar sayesinde yayılmaya başladığını belirtmekle birlikte, Batı'da tapınımın Yunanistan'daki gibi yoğun gözlenmediğini ve Roma'da kültün yalnızca MS 1. yüzyıla tarihlenen yazıt ve kabartmalarla kanıtlandığını ifade etmektedir[487]. Bununla birlikte tanrıçanın, İmparatorluk ordusunda görev yapan Suriyeli askerler tarafından

[483] Drijvers, 1986: 357
[484] Drijvers, 1986 358.
[485] *a.g.m.*
[486] Hörig, 1983: 1550.
[487] Drijvers, 1981: 245.

Danube eyaletlerine yayıldığı ve Lejyon kamplarının yakınında Jupiter Dolichenus gibi diğer tanrılarla birlikte tapınım gördüğü de belirtilmiştir[488].

4. Epigrafisi

Tanrıça'nın epigrafik buluntularına bakıldığında ise, Yunanca yazıtlarda Συρία θεός, Συρία θεά, ἡ θεός ἡ Συρία, Δειασυρία veya Doğulu ismi Ἀταργατῖς, Ἀτάργατις, Ἀττάγάθη, Ἀταράτη, Ἀταργάτη ve Δερκετώ şeklinde görüldüğü; Latince yazıtlarda ise Dea Syria, Syria Dea, Dea Suria, Suria dea, Diasuria, Diasura, Dasyra, Iasura şeklinde görüldüğü bilinmektedir[489].

Tanrıça Greco-Romen dünyada sık sık Aphrodite ile özdeşleşmiş ve Delos'tan gelen yazıtlarda (*ID*, 2245, 2250, 2251, 2252, 2275) Ἁγνή Ἀφροδίτη ile birlikte tapınım görmüştür. Tanrıçanın μήτηρ θεῶν epithetini alarak Ana Tanrıça ile ilişkilendirildiği belirtilmiştir[490]. Beroia'dan gelen iki yazıttan birinde tanrıçanın θεὸς Συρία Παρθένος (*EKM* 1. Beroia, 51) olarak, diğerinde ise Ἀταργάτει Σωτείρα (*EKM* 1. Beroia, 19) olarak görülmektedir. Beirut'tan gelen Yunanca ve Latince yazıtlı bir sunak üzerinde tanrıçanın Diana-Artemis Phosphoros ile özdeşleştiği belirtilmiştir[491]. Ptolemais-Accho'da Hadad ile birlikte θεοὶ ἐπήκοοι (*SEG* 18: 622) epithetini almıştır ve Dura-Europos'tan bir yazıtta (*SEG* 7:801) κυρίος epitheti ile görülmektedir. Puteoli'den gelen Latince bir yazıtta ise *domina* epithetiyle görüldüğü belirtilmiştir[492].

Tanrıça sıklıkla eşi Hadad ile görülmekle birlikte, Dacia gibi kuzey eyaletlerinde ortaya çıkan yazıtlarda Jupiter Dolichenus'a eşlik ettiği belirtilmektedir[493].

a.Trakya'da Dea Syria Kültü Epigrafisi

Trakya'da Dea Syria kültü epigrafik olarak Philippopolis'ten gelen bir kireç taşı sunak **[Kat. No. 69]** ile kanıtlanmaktadır. Sunağın Dea Syria'nın rahibi tarafından

[488] Drijvers, 1981: 246.
[489] Drijvers, 1986: 355.
[490] Hörig, 1983: 1567.
[491] Hörig, 1983: 1564.
[492] Hörig, 1983: 1573.
[493] Tacheva-Hitova, 1983: 265.

Apollon Kendrisos'a adandığı belirtilmektedir[494]. Rahibin isminden Thrakia kökenli olduğu anlaşılmaktadır[495]. Tacheva-Hitova yazıtın üzerinde Dea Syria temsillerinin bulunmamasından dolayı Apollon Tapınağı'nda yapılan sunu ile Suriyeli tanrıça arasındaki ilişki üzerine varsayımlarda bulunmanın tehlikeli olduğunu belirtmektedir[496].

[494] Hörig, 1983: 1566.
[495] Georgi, Mihailov, *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*, Vol. III-1, Academia Litterarum Bulgarica, Sofia, 1961: 282
[496] Tacheva-Hitova, 1983: 264.

B. Mithras

1. Kökeni

Mithras, Pers dininde ve mitolojisinde çok önemli bir role sahip, kendisine özel bir ilahi ya da *Yasht* (21 *hymnos*dan oluşan derleme) adanmış olan bir tanrıdır[497]. Bir Hint-İran tanrısı olan Mithra'nın, "anlaşma ve dostluk" kavramlarının tanrısı olduğu ve "aracılık eden" anlamına geldiği belirtilmiştir[498]. Şahin, Anadolu'ya Persler tarafından getirilen Zoroastrianizm ve buna bağlı tanrılar arasında yer alan Mithra'nın, Anadolu'da isminin sonuna "S" alarak "Mithras" olduğunu belirtmektedir[499].

Tanrı, ilk olarak Boğazköy'den MÖ 14. yüzyıla tarihlenen kil tablet üzerinde, Hatti ve Mitanni arasında yapılan anlaşmanın koruyucusu olarak karşımıza çıkmaktadır (*CIMRM* I, No. 16). Tanrının isminin erken dönemlerde Hindistan'daki dini metinlerde (*Rg-Veda*) görüldüğü[500] ve bu metinlerde Varuna ile birlikte kozmosun düzenini korumak ve insanlığın ahlaki davranışlarını izlemek ile görevli olduğu belirtilmiştir[501].

Cumont, Mithra'nın erken dönemlerden itibaren İran'da tapınım gördüğünü[502] ve Mithraizm'in burada gelişerek Magiler aracılığıyla buradan batıya yayıldığını belirtmektedir[503]. Vermaseren, Mithra tapınımının Mithras gizemlerine nasıl dönüştüğünün tam olarak bilinmediğini belirtmekle birlikte, kültün Pers ve Hindistan'dan yalnızca birkaç özelliğini koruyarak Roma'da Hıristiyanlık ile aynı dönemde ortaya çıktığını düşünmektedir[504]. L. M. Hoppe da Cumont'un tezinin hatalı olduğunu belirtmekle birlikte, Mithraizm'in Pers kökleri olmasına rağmen, MS 1.

---

[497] Maarten, J. Vermaseren, "Mithras in der Römerzeit", *Die Orientalischen Religionen Im Römerreich*, Vermaseren J. Maarten (ed.), E.J. Brill, Leiden, 1981: 96.
[498] Ç. Dürüşken, *Roma'nın Gizem Dinleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000: 146.
[499] Şahin, 2001: 109.
[500] Vermaseren, 1981: 96.
[501] Jamie Alvar, *Romanising Oriental Gods: Myth, Salvation and Ethich in the Cults of Cybele, Isis and Mithras*, Richard Gordon (ed.), E.J. Brill, Leiden-Boston, 2008: 79.
[502] Franz Cumont, *The Mysteries of* Mithra, Thomas J. McCormack (çev.), The Open Court Publisching Company, Chicago, 1903: 1.
[503] Cumont, 1903: 6, 9-10.
[504] Vermaseren, 1981: 96.

yüzyılda bir Roma gizem dini olarak ortaya çıktığını ve Romalılar arasında geliştiğini öne sürmektedir[505].

Mithras tapınımının mağara ya da konut, kışla, hamam gibi yapıların alt odaları gibi tanrıya adanan kutsal alanlarda (mithraeum ya da spelaeum) yapıldığı belirtilmiştir[506]. Dünya'da bilinen en büyük gizem dini tapınağının Gaziantep Dülük'te Keber Tepesi'nin güney eteğinde bulunan iki salonlu mithraeum olduğu belirtilmiştir[507]. Tanrının kutsal alanlarının Kybele ve Dolichenus gibi tanrıların kutsal alanlarının yakınında bulunduğu gibi, tapınaklarında zaman zaman Isis ve Sarapis gibi farklı Doğulu tanrıların temsillerinin de bulunduğu belirtilmektedir[508].

Sadece erkeklerin kabul edildiği bir gizem kültü olan Mithraism, kendi içinde yedi dereceden oluşan hiyerarşik bir düzene sahiptir. Bu yedi derece sırasıyla *corax* (kuzgun), *nymphus* (gelin), *miles* (asker), *leo* (aslan), *perses* (pers), *heliodromus* (güneşin oğlu) ve *pater* (baba)'dir. Külte *corax* olarak kabul edilen kişinin, tüm derecelerin sonunda *pater* olduğunda Mithras'ın yeryüzündeki temsilcisi olarak kabul edildiği belirtilmiştir[509].

2. İkonografisi

İkonografik tasvirler genellikle duvar resimleri, taş kabartmalar ve dairesel heykeller olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrının tasvir edildiği en yaygın temaların "boğa öldürme (*tauroctony*) ve yakalama", "tanrının doğuşu" ve "Sol ile ziyafet" olduğu belirtilmiştir[510].

Uzun kollu tunik, pantolon ve Frig başlığıyla görülen Mithras, ana ikonografik teması *tauroctony*, yani boğa öldürme sahnesinde, boğanın üstüne çıkarak sol diziyle kalkmasını önlemekte ve sol el parmaklarını boğanın burun deliklerine sokup başını bükerek sağ elindeki hançeri boğanın boynuna geçirmektedir. Boğanın

[505] Lewis M. Hoppe, "Mithraism in Syria", *ANRW* II, Sayı: 18, Cilt: IV, Walter de Gruyter&Co, Berlin, 1989: 2217.
[506] Vermaseren, 1981: 96.
[507] Hakman, 2015: 95.
[508] Vermaseren, 1981: 100.
[509] Dürüşken, 2000: 158.
[510] Rainer Vollkommer, "Mithras", *LIMC,* Cilt: VI-1, Artemis Verlag, Zurich ve Münih, 1992: 626.

ölümünün yaşamın başlamasıyla ve buğday başaklarıyla sona eren kuyruğunun adağın verimliliğiyle bağlantılı olduğu belirtilmiştir[511]. Bununla birlikte, boğanın öldürülmesi sırasında beliren yaratıkların yeryüzüne dağılmasıyla İyi ve Kötü arasındaki savaşın başladığı ve insanının yazgısının böylece biçimlendiği belirtilmiştir[512].

Bunların yanı sıra J. Alvar muhtemelen yaşam gücünün bir kısmını elde etmek isteyen bir akrepin boğanın testislerine saldırdığını ve boğanın yarasına doğru hareket eden yılanın *khthonik* bir sembol olabileceğini belirtmektedir[513]. Bu tasvirlerde Mithras'a sıklıkla ekinoksları sembolize eden meşale tutucular Cautes ve Cautopates'in[514] ve evrenin sıralı ritmine işaret eden Sol ve Luna'nın eşlik ettiği belirtilmiştir[515]. Ç. Dürüşken, Mithraistler'in "boğa öldürülme" sahnesiyle uzayın konumunun değişimini betimlediklerini ve bu sayede Mithras'ın mevsimlerin ve göğün hareketinin değişmesine hâkim tanrı olmasını sağladıklarını belirtmektedir[516].

Mithras'ın doğum sahnesi ise boğanın öldürülme sahnesinden sonra ikinci en çok işlenen konudur. R. Vollkommer, doğum sahnesinde kaya, ağaç, yumurta doğumu ve kaya ile ağaç doğumunu birleştiren bir şema da dâhil olmak üzere dört versiyonun bulunduğunu belirtmekle birlikte, en yaygın karşılaşılanın kaya doğumu olduğunu ifade etmektedir[517]. Tanrı, yaygın karşılaşılan kaya doğumu sahnelerinde Phryg başlıklı, kolları kaldırılmış ve bedeni kalçalardan itibaren görünür şekilde kayadan doğmaktadır. Ellerinde hançer, kandil, buğday başağı, küre ve burç gibi atribülerle görülen tanrının, hançerle toprağa ve evrene ışık ve doğurganık getirerek boğaların ölümünü gerçekleştireceğini ve her yerde efendi olacağı belirtilmiştir[518].

Trakya'dan gelen kabartmalarda da tanrının görüldüğü ana tema *tauroctony* sahneleridir. Merkezinde *tauroctony* sahnesi olan kabartmaların (*CIMRM* II, 2325, 2331, 2332) üst köşelerinde olağan olarak Sol ve Luna yer alırken; alt sahnelerde "mağarada Mithras önünde diz çöken Sol", "mağarada Mithras ve Sol'un ziyafeti", "at

[511] Alvar, 2008: 77.
[512] Dürüşken, 2000: 149.
[513] Alvar, 2008: 77.
[514] Hakman, 2015: 95.
[515] Alvar, 2008: 77.
[516] Dürüşken, 2000: 153.
[517] Vollkommer, 1992: 624.
[518] *a.g.m.*

arabası üzerinde Mithras ve Sol" tasvirleri yer almaktadır. Kabyle'den gelen bir kabartma parçası (*CIMRM* II 2339) üzerinde de üst köşelerde yer alan Sol ve Luna büstlerinin arasında küçük bir tekne içinde boğa ve Mithras'ın kayadan doğum sahnesi yer almaktadır.

Philippopolis'ten gelen çok iyi korunmuş durumdaki mermer kabartma (*CIMRM II* 2338) da ayrıca anılmaya değerdir. Mithras'ın neredeyse tüm ikonografik tasvirlerinin yer aldığı mermer kabartmada ana sahne *tauroctony*'dir. Ana sahnenin etrafındaki köpek, yılan, akrep ve kuzgun olağan yerlerinde durmaktadır. Cautes'in üstünde Mithras'ın kaya doğumu sahnesi yer almaktadır. Mithras doğum sahnesinde sağ elinde bir meşale ve sol elinde bir bıçak tutmaktadır. Cautopates'in arkasında ise üst üste boğaya binen Mithras ve Mithras *taurophorus* sahnesi yer almaktadır. Kabartmanın üst kısmı, ortasında yapraklarla ve sekiz sunakla süslenmiş bir sınırla ayrılmıştır.

Üst kısım soldan sağa doğru; giyimli Sol büstü ve onun altında üç sunak dizisi; bir kaya üzerinde duran Mithras, önünde bir kişinin çömeldiği kayaya doğru ok atmaktadır. Çömelen kişi kayadan akan suyu iki eliyle yakalamaktadır ve arkasında sağ eliyle ona dokunan başka bir kişi bulunmaktadır; çıplak olarak Merkür, onun yanında sol elinde bir kalkan sağ elinde bir mızrak tutan Mars, onun yanında ise sakallı, göğüslerini örtmeyen mantosu ve sol elinde değneğiyle Jupiter yer almaktadır; Sola doğru uzanan koç ve üzerinde bir tekne içinde yer alan boğa; ayakta duran ve ellerini bir kayaya dayayan kişi; kayanın üstünde yatan, sadece altı örtülü ve elinde değnek bulunan sakallı Okeanus; Okeanus'un üstünde omuzlarının arkasında hilal bulunan giyimli Luna büstü yer almaktadır.

Kabartmanın alt bölümünde ise dikey çerçevelerle ayrılmış bir sahne dizisi yer almaktadır; Başını çeviren uzanan aslan; ellerini iki dikey sınıra uzatmış olan Mithras; sağ elini önünde diz çöken Sol'un başına koyan Mithras; Mithras ve Sol'un ziyafet sahnesi; Mithras'ın Sol'un arabasına çıkma sahnesi. Atın yukarı kalkmış ön ayaklarından birinin altında, içinden akan su ile büyük bir *rython*, üstünde ise uzun saçlı ve sakallı bir insanın büstü (Okeanus) bulunmaktadır.

Kataloğumuzdaki iki yazıtın bulunduğu kabartmalarda da **[Kat. No. 72, 75]** Mithras *taurocthony* sahnesinin altında Mithras ve Sol'un birlikte tasvir edildiği çeşitli sahne dizileri yer almaktadır.

3. Yayılımı ve Sonu

Romalı askerler tarafından tapınım gören tanrılar arasında en ünlüsünün Mithras olduğu ifade edilmiştir[519]. Aslen Pers kökenli olan dinin MS 1. yüzyılda İmparatorluğa girmeye başladığı, ikinci yüzyılda popüler olduğu ve muhtemelen üçüncü yüzyılın başlarında en geniş sınırlarına ulaştığı belirtilmiştir[520].

Volken, Mithraik kültün başlangıçta seçkin olmayan insanlara hitap ettiği için taştan kalıcı yapılar inşa edilemediğini ve bu yüzden ilk arkeolojik bulguların MS 1. yüzyılın sonuna tarihlendiğini belirtmektedir[521]. Bunun yanı sıra MS 1. yüzyılın son yirmi yılı ve 2. yüzyılın başında kült üyeleri arasında dikkate değer bir servet ve özgüven birikimi olduğu anlamına gelen, Mainz, Heddernheim-Nida III, Pons Aeni ve Caesarea Maritima yerleşimlerindeki gibi bilinen en eski mithraeumların, en azından kısmen taştan yapıldığı belirtilmektedir[522].

Vollkommer kesin olarak tarihlenen son ikonografik tasvirin MS 325'e tarihlenen Gimmeldingen'den gelen boğa öldürme sahnesi olduğunu ve MS 4. yüzyılda az sayıda kabartmanın ortaya çıktığını belirtmektedir[523]. En son tasvirlerin ise MS 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Kuzey Afrika vazoları ve Napoli yakınlarındaki Pausilypum'dan gelen kabartmanın olduğu ve MS 400 civarında tapınım yerlerinin ortadan kalktığı ve Mithraik objelerin üretiminin durduğu belirtilmiştir[524].

Kültün Ostia gibi ticari bir merkezde kurulmuş olması, asker olmayan kişiler tarafından da çekici ve faydalı bulunduğunu göstermektedir[525]. Orduyla ilişkili olan

---

[519] Helgeland, 1978: 1497.
[520] *a.g.m.*
[521] Marquita Volken, "The development of the cult of Mithras in the western Roman Empire: a socio-archaeological perspective", *The Electronic Journal of Mithraic* Studies, Volume IV, 2004: 6.
[522] Volken, 2004: 6.
[523] Vollkommer, 1992: 622.
[524] *a.g.m.*
[525] Volken, 2004: 1.

Ren ve Danube sınırlarındaki yoğun mithraeum varlığını göz ardı edersek, diğer birçok mithraeum'un varlıklarını Roma yol sistemine yakınlıklarına borçlu olduğu görülmektedir[526]. Bunun yanı sıra, kültün gelişimine yönelik sorunlarından biri, mithraeumların kronolojik dağılımlarının coğrafi konumla tutarlı bir ilişki göstermemesidir[527].

4. Epigrafisi

Tanrının askerler, yurttaşlar, tüccarlar ve kendilerini tanrının mysterlerine adayan, gizli kült topluluklarına alım sağlayan kült görevlileri tarafından tapınım gördüğü belirtilmiştir[528]. Epigrafik buluntulardan hareketle kültle ilişkili olan askerlerin çoğunun *centurion* ya da *centurion* altındaki yüksek rütbeli askerler olduğu belirtilmektedir[529].

Tanrının ismi; Mithra (*CIMRM* I 7), Mitrha (*CIMRM* I 684), Mithras (*CIMRM* I 423), Μιθρης (*CIMRM* I 934), Mithrae (*CIMRM* I 151), Μιθρη (*CIMRM* I 19), Μεθρα (*CIMRM* I 766), Μιθρας (*CIMRM* I 827), Μιθρου (*CIMRM* I 32), Μιθρα (*CIMRM* I 463), Μιθρηι (*CIMRM* II 2347), Minitrae (*CIMRM* II 1776), Motre (*CIMRM* II 1700) gibi çok çeşitli formlarda karşımıza çıkmaktadır. Tanrı genellikle d(eo) i(nvicto) M(ithrae) (*CIMRM* II 987) formülüyle görülmekle birlikte, sıklıkla bu formüle d(eo) S(oli) i(nvicto) M(ithrae) (*CIMRM* II 1247), `Ηλιο Μιθρα(ι) ανεικητω(ι) (*CIMRM* II 2296) örneklerindeki gibi Helios/Sol'un dahil olduğu da görülmektedir.

Tanrı yazıtlarda Yunan dünyasının Güneş tanrısı Helios ve Roma'nın Sol Invictus'unun (Yenilmez Güneş)[530] yanı sıra Zeus ile (*CIMRM* I 463) de özdeşleştirilmiştir. Tanrı'nın Kapadokia'dan gelen bir yazıtta Theos Dikaios (Θεῷ διχαίῳ) ile özdeşleştirildiği belirtilmiştir[531].

Nemrud Dağı'nda bulunan iki yazıtta (*CIMRM* I 32,33) Mithras ile birlikte Zeus Oromasdes, Apollon, Helios, Hermes, Artagnes, Herakles ve Ares'in isimleri de

[526] *a.g.m.*
[527] Volken, 2004: 2.
[528] Vermaseren, 1981: 96.
[529] Helgeland, 1978: 1497.
[530] Dürüşken, 2000: 146.
[531] Hakman, 2015: 99.

görülmektedir. Bunların yanı sıra tanrı Magna Mater ve Attis (*CIMRM* I 513), Juno, Minerva, Hercules, Merkür (*CIMRM* I 140) gibi tanrı ve tanrıçalar da yazıtlarda Mithras ile birlikte tapınım görmüştür.

a.Trakya'da Mithras Kültü Epigrafisi

Trakya'da Mithras kültü, epigrafik olarak Philippopolis **[Kat. No. 70, 72]** ve Pautalia'dan ikişer **[Kat. No. 71, 73]**; Pernik **[Kat. No. 74]** ve Serdica'dan **[Kat. No. 75]** birer yazıtla kanıtlanmaktadır. Yazıtların tarihleri tam olarak bilinmemekle birlikte Najdenova, MS 2. ve 3. yüzyılın başlarına ait olduğunu belirtmektedir[532].

Bölgede bulunan yazıtların ve kabartmaların buluntu yerlerinden hareketle Serdica, Philippopolis ve Pautalia çevresinin, bu kültün merkezi olarak hizmet ettiği görülmektedir. Najdenova, Trakya'da Mithraism'in Moesia Inferior'dan sonra MS. 2-3. yüzyılların başında Trakya'da görülmeye başlandığını belirtmekle birlikte, Mithraism'i yaymaya hizmet edecek hiçbir askeri birlik bulunmadığını; kültün genellikle askerler tarafından tapınım gördüğü Aşağı Moesia'da yenilmez, savaşçı tanrı rolüyle ön plana çıkarken, Trakya içinde esas olarak tüccarlar ve zanaatkârlar, köleler ve özgürleştirilmiş insanlar sayesinde yayılmış ve burada genellikle bir Mesih olarak görüldüğünü, bir yaratıcı ve *cosmocrator* olarak kabul edildiğini belirtmektedir[533].

Tanrının, Trakya'dan gelen iki yazıtta **[Kat. No. 71, 72]** Helios ile senkretize edildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra tanrı iki yazıtta **[Kat. No. 72, 75]** "ἀνικήτος" epithetini alırken bir yazıtta ise efendi anlamına gelen "κυρίος" epithetini almıştır. Bir mermer kabartma parçasında **[Kat. No. 70]** ise, tanrının ismi görünmemesine rağmen işiten, duyan anlamlarına gelen ἐπηκόος epitheti dikkat çekmektedir.

[532] Varbinka Najdenova, "Mithraism in Lower Moesia and Thrace", *ANRW* II, Sayı: 18, Cilt: II, Walter de Gruyter & Co., Berlin & New York, 1989b: 1417.
[533] Najdenova, 1989b: 1418-1419.

aa.Helios Mithras (Aniketos)

Tanrı, Pautalia **[Kat. No. 71]** ve Philippopolis'ten **[Kat. No. 72]** gelen iki yazıtta, Roma İmparatorluğu'nun dört bir yanında sıklıkla olduğu gibi Helios ile senkrete edildiği görülmektedir.

Pautalia'dan gelen siyenit sunak üzerinde yer alan yazıt, διασημοτατου sıfatlı Πο(πλίου) Ἀντίου Ῥηγείνου adlı Propraetor adına bir rahip tarafından adandığı belirtilmektedir[534].

Philippopolis'ten gelen adakta yazıt kompleks bir kabartmanın altında görülmektedir. Bu yazıtta tanrı aynı zamanda ἀνικήτος epithetini almıştır. Bu yazıttan hareketle – arkeolojik olarak kanıtlanmasa da – bölgede bir mithraeum olduğu düşünülmektedir[535].

Serdica'dan gelen bir başka mermer kabartmada **[Kat. No. 75]** da ἀνικήτος epitheti görülmektedir. Yazıtta ismi geçen Γ(αῖος) Ιούλ(ιος) Μάξιμος'un kendi ve ailesi adına tapınan bir Romalı olduğu anlaşılmaktadır. Kabartmalı bölümde Philippopolis'ten gelen adakta **[Kat. No. 72]** olduğu gibi ortada *tauroctony* sahnesi görünürken, bu sahnenin altında Mithras ve Helios'un bir arada görüldüğü ziyafet, at arabası tasvirleri gibi bir dizi sahne yer almaktadır.

Roma'dan (*CIMRM* I 473, 568, 578) ve Moesia'dan (*CIMRM* II 2296) (Bottez, 2018:)gelen yazıtlarda da Helios ile özdeşleşen tanrının ἀνεικήτος epithetini aldığı görülmektedir.

ab. Kurios Mithras

Tanrı, Pautalia'dan gelen kabartmalı bir mermer levha **[Kat. No. 73]** üzerinde nadir olarak aldığı bilinen, efendi anlamına gelen κυρίος epithetiyle görülmektedir. Adayan kişi Roma kökenlidir. Yazıt, kabartmalı levhayı ortadan ikiye ayırmaktadır.

---

[534] Georgi Mihailov, *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*, Vol IV, Academia Litterarum Bulgarica, Sofia, 1966: 327.

[535] Ivan Valchev, *Extraurban Sanctuarıes In The Roman Provınce Of Thrace (1st – 4th Century)*, St. Klıment Ohrıdskı Unıversıty Press, Sofia, 2015:272

Levhanın altı kırılmış olsa da Mithras'ın başı ve onun sağında ve solunda Sol ve Luna'nın büstleri görülebilmektedir.

Tanrı Nicopolis ad Istrum'dan gelen bir mermer levha (Bottez, 2018: 245, No: b) üzerinde de κυρίος epithetiyle görülmektedir.

ad. Epekoos (Mithras ?)

Tanrının adı görülmemekle birlikte, üstündeki kabartmadan dolayı kendisine atfedilen, Philippopolis'ten gelen bir yazıtta **[Kat. No. 70]** ἐπηκόος epitheti görülmektedir. Kırık bir kabartmanın üst parçasından ibaret olan adak, Sol ve Luna büstleri sayesinde Mithras ile ilişkilendirilmiştir. Mithras ile birlikte nadiren görüldüğünü bildiğimiz ἐπηκόος epitheti, Moesia Inferior'dan (*CIMRM* II 2265) gelen yazıtta da Ἡλίωι Μίθρᾳ Θεῷ ἐπηκόω olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Trakya Bölgesi, konumu itibarıyla Antik Çağ boyunca askeri ve ticari rotaların üzerinde yer almış ve farklı kültürlere ev sahipliği yapmıştır. Bu sayede Doğu kökenli tanrı ve tanrıçalar da bölgede kendilerine yer bulmayı başarmışlardır. Antik Çağ'ın bilinen sınırlarıyla tüm Trakya Bölgesi'ni konu edindiğimiz çalışmamızda toplam 73 Yunanca, 2 Latince yazıt incelenmiştir. Bu yazıtlardan 42'si Anadolu, 26'sı Mısır ve 7'si "Diğer Kültler" başlığı altında incelediğimiz İran ve Suriye coğrafyası ile ilişkilendirilmiştir. Trakya'nın 16 farklı yerleşiminde ele geçen ve en erken MÖ 3. yüzyıl ve en geç MS 4. yüzyıla tarihlenen bu yazıtlarda, bölgede tapınım görmüş olan 10 Doğulu tanrı ele alınmıştır. Anadolu Kültleri'ne ve "Diğer Kültler" başlığı altında incelediğimiz Dea Syria ve Mithras kültlerine adanan yazıtlar genellikle MS 2.-3. yüzyıllara tarihlenirken, Mısır kültlerine adanan yazıtlar MÖ 3. yüzyıl ile 1. yüzyıl arasına tarihlenmektedir.

Adayanların kökenlerine **(EK 4)** ve mesleklerine **(EK 5)** dair bilgi veren yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla yazıtlar Yunanistan, Roma, Thrakia, Anadolu gibi farklı kökenlere sahip; rahip, asker, tüccar, köle gibi farklı meslek gruplarından kişiler tarafından adanmıştır.

Yazıtların genellikle sunaklar üzerinde yer alması, adayanları arasında daha fazla rahip bulunması ve daha çeşitli epithetlerle nitelenmeleri sebebiyle Anadolu kökenli tanrıların Mısır kökenlilere göre bölgede daha önemli bir yere sahip olduklarını söylemek mümkündür.

Trakya'nın ana askeri alterlerden uzak olması ve bölgede genellikle yardımcı süvari birliklerin görev yapması sebebiyle Mithras ve Jupiter Dolichenus gibi askerler arasında popüler olmuş tanrıların bölgede oldukça seyrek tapınım gördüğü anlaşılmaktadır.

Bölgede Doğu kültleri tapınımının, diğer bölgelerde olduğu gibi Hıristiyanlığın güçlenmesiyle birlikte ortadan kalktığı görülmektedir. Farklı coğrafyalardan gelen tanrıların ayrı ayrı sınıflandırılıp ele alındığı çalışmamızın sonucunda da bu tanrılar ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Mısır kökenli tanrılar'dan farklı olarak aralarında organik bir bağ bulunmayan ve bölgede ayrı ayrı tapınım gören Anadolu kökenli tanrılar, Trakya'nın dört bir yanına yayılmış olan 42 adak yazıtıyla temsil edilmektedir **(HARİTA - A)**. Bu yazıtlardan 6 tanesinin malzemesi bilinmemekle birlikte 18 sunak, 8 levha, 3 heykel kaidesi, 1 sütun kaidesi, 3 sütun, 1 thymiaterion, 1 bronz plaka görülmektedir **(EK 3-A)**. MÖ 3. yüzyıl ile MS 4. yüzyıl arasına tarihlenen bu yazıtlarda **(EK 2-A)** Theos (Zeus) Hypsistos 24 yazıtla aralarında en yoğun tapınım gören tanrı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tanrı Theos (Zeus) Hypsistos'a adanan yazıtlar Anchialus, Apollonia Pontica, Berge, Byzantion, Molos, Neapolis, Pautalia, Perinthos, Philippopolis, Serdica ve Turres kentlerinden gelmektedir **(HARİTA - A)**. Bu kentlerin içinde en sık Serdica'da tapınım görmüştür **(EK 1-A)**. Adayanların köken tablosuna **(EK 4-A)** bakıldığında tanrının Yunanistan, Roma, Thrakia, Anadolu gibi farklı kökene sahip ibadetçiler tarafından tapınım gördüğü anlaşılmaktadır. Adayanların mesleklerine dair bilgi veren yazıtlardan hareketle **(EK 5-A)** tanrının rahip ve köleler tarafından tapınım gördüğü anlaşılmaktadır. Tanrının Theos Hypsistos olarak üç yazıtta **[Kat. No. 12, 13, 28]** ἐπηκοος, bir yazıtta **[Kat. No. 36]** δεσπότης, bir yazıtta da **[Kat. No. 14]** ἁγίος epithetlerini aldığı görülmektedir.

Tanrı Sabazios Augusta Traiana, Pautalia ve Serdica'dan gelen 12 yazıtla bilinmektedir **(EK 1) (HARİTA - B)**. Tanrıya adanan epigrafik buluntuların kıyılarda değil de Kuzey Trakya'da yoğunlaşması dikkat çekmektedir. Adayanların kökenlerine baktığımız zaman daha çok Thrakialılar tarafından tapınımın gören tanrı, bunun yanı sıra Yunan ve Roma kökenliler tarafından da tapınım görmüştür **(EK 4-A)**. Meslek bilgisi veren yazıtlardan **(EK 5-A)** anlaşıldığı kadarıyla da tanrının rahip, asker/muhafız ve bekçiler(?) tarafından tapınım gördüğü anlaşılmaktadır. Sabazios'un aldığı epithetler diğer tanrılara göre daha çok çeşitlilik göstermektedir. Tanrı üç yazıtta ἐπηκοος **[Kat. No. 1, 9, 10]**, dört yazıtta κυρίος **[Kat. No. 6-9]**, birer yazıtta ise ana tanrıça ile girdiği ilişkiden türetilen Μετρικός **[Kat. No. 1]**, bir yer adından türetildiği düşünülen Αθυπαρηνος **[Kat. No. 8]** ve yerel bir niteliğe sahip olduğu düşünülen Ἀρσεληνός **[Kat. No 41]** epithetlerini almıştır. Bunların yanı sıra tanrı altı yazıtta **[Kat. No. 37-42]** Zeus ile senkretize edilmiş ve bunlardan birinde **[Kat. No. 42]** Zeus Sabazios tapınımının atalardan miras kaldığını ifade eden Theos Progonikos

epithetiyle tapınım görmüştür. Tüm bu verilere bakıldığında Sabazios'un bölgede önemli bir yere sahip olduğu ve özellikle yerel halk tarafından benimsenip çeşitli epithetlerle yüceltildiği anlaşılmaktadır. Serdica'dan gelen kireç taşı sunağın **[Kat. No. 6]** bir tapınakta ortaya çıkması, tapınağın Sabazios'a atfedilmesine neden olmuştur. Bunun yanında Augusta Traiana'dan gelen mermer levhanın **[Kat. No. 41]** bir tapınak restorasyonundan bahsedilmesi bölgede bir Sabazios tapınağının daha bulunduğunu düşündürmektedir.

Tanrı Jupiter (Zeus) Dolichenus Augusta Traiana ve Cillae'den 4 Yunanca, Kabyle'den 1 Latince olmak üzere 5 yazıtla bilinmektedir **(EK 1) (HARİTA – A)**. Genelde askerler tarafından yapınım gören tanrı, Trakya'nın ana askeri iletişim alterlerinden uzakta kalması ve bölgede lejyonlar yerine yardımcı süvari birliklerin yer almasından dolayı Trakya'da genelde siviller tarafından tapınım görmüştür. Ortaya çıkan Yunanca yazıtlar rahip, tüccar, köle, meclis üyesi gibi sivil kişiler tarafından adanmışken, sadece Kabyle'den gelen Latince **[Kat. No. 5]** yazıt askerler tarafından adanmıştır **(EK 4)**. Yayınlardan hareketle sadece Augusta Traiana'dan gelen yazıtta **[Kat. No. 11]** Thrakia kökenli bir kadın ismi görülmektedir ve bu yazıttan hareketle bölgede tanrıya adanmış bir tapınak olduğu anlaşılmaktadır. Tanrı Cillae'den gelen bir yazıt **[Kat. No. 4]** üzerinde Μέγιστος, Kabyle'den gelen Latince yazıtta **[Kat. No. 5]** ise *Optimus* ve *Maximus* epithetlerini almıştır.

Tanrı Hosios kai Dikaios kültü ise Anchialus'tan gelen bir mermer sunakla **[Kat. No. 15]** bilinmektedir. Adayanın kökeni ve mesleği konusunda bilgi bulunmamakla birlikte, kadın olduğu anlaşılmaktadır.

Mısır kültleri Abdera, Anchialus, Byzantion, Maroneia, Mesambria Pontica, Panido, Perinthos, Philippopolis, Serdica kentlerinden gelen **(EK 1-B)** ve MÖ 3. yüzyıl – MS 3. yüzyıl arasına tarihlenen **(EK 2-B)** 26 yazıtla bilinmektedir. Bu yazıtların 17 tanesi levha, 2 tanesi sunak, 6 tanesi heykel kaidesi, 1 tanesi tympanum, 1 tanesi de amulet üzerinde görülmektedir **(EK 3-B)**. Buluntuların özellikle kıyı bölgelerde yayılmış olması dikkat çekicidir **(HARİTA - B)**. Trakya'nın Mısır ile girdiği ticari ilişkiler sayesinde bölgeye ulaşan Mısır kültleri, özellikle Trakya'nın Aigaion Pelagos, Propontis ve Pontos Euksinos kıyılarında görülmekle birlikte,

nadiren Serdica, Philippopolis gibi iç bölgelerde ortaya çıkmaktadırlar. En yoğun tapınımı ise Maroneia'da görmüşlerdir **(EK 1)**. Trakya'da Mısır kültleri ile ilişkilendiren 26 yazıt arasında adak olanlarının yanı sıra bir mezar steli **[Kat. No. 46]**, iki kararname **[Kat. No. 51, 54]**, iki rahip kataloğu **[Kat. No. 58, 66]** ve bir Isis aretalojisi **[Kat. No. 48]** bulunmaktadır.

Trakya'da Mısır kültleri tapınımı Isis ve Sarapis etrafında şekillenmektedir. Bu iki tanrının etrafında özellikle Maroneia'dan gelen yazıtlarda **[Kat. No. 62-65]** diğer Mısırlı tanrılar Harpokrates ve Anubis ve Mesambria Pontica'da Yunan Aphroditesi **[Kat. No. 61]** ve Serdica'da Zeus **[Kat. No. 67]** görülmektedir. Anadolu tanrılarıyla karşılaştırıldığında Mısır tanrılarının aldıkları epithetler ve Yunan tanrılarıyla girdikleri senkretik ilişkiler daha seyrektir. Epithet olarak sadece Isis aretalojisinde **[Kat. No. 48]** Isis'in Demeter'den aldığı θεσμοφορος ve Perinthos'tan gelen altın amulet **[Kat. No. 43]** üzerinde Zeus ile senkrete olan Sarapis'in aldığı ἓῖς epitheti görülmektedir. Bunun yanı sıra Perinthos'tan gelen bir yazıtta **[Kat. No. 47]** Isis ve Aphrodite'nin, Serdica'dan gelen bir yazıtta **[Kat. No. 67]** Sarapis ve Helios'un, Perinthos'tan gelen altın amulet **[Kat. No. 43]** ve Byzantion'dan gelen bir stel **[Kat. No. 68]** üzerinde de Sarapis ve Zeus'un senkrete edildiği görülmektedir.

Bölgeden gelen Pers kökenli Mithras ve Suriye kökenli Dea Syria ise "Diğer Kültler" başlığı altında toplanmıştır. Bu tanrılara adanan adakların ve araştırmaların azlığı dolayısıyla çıkarım yapmak zor hale gelmektedir.

Dea Syria kültü Philippopolis'ten gelen bir kireç taşı sunak **[Kat. No. 69]** ile bilinmektedir. Bu sunak, tanrıça Dea Syria'nın rahibi tarafından Apollon Kendrissos'a adanmıştır. Adayan rahibin Thrakia kökenli olduğu görülmektedir.

Pers kökenli tanrı Mithras ise Philippopolis, Pautalia, Pernik ve Serdica'dan gelen 5'i Yunanca, 1'i Latince olmak üzere 6 yazıtla bilinmektedir **(EK 1-C) (HARİTALAR - C)**. Tanrının Trakya'ya kuzeyden askeri yollarla geldiği ancak kuzeydeki tapınımın aksine tıpkı Jupiter Dolichenus gibi sivil ağırlıklı olduğu bilinmektedir. Tanrı Pautalia **[Kat. No. 71]** ve Philippopolis'ten **[Kat. No. 72]** gelen yazıtlarda Helios ile senkrete edilmiş olup Philippopolis **[Kat. No. 72]** ve Serdica'dan **[Kat. No. 75]** gelen yazıtlarda ἀνικήτος epithetini ve Pautalia'dan gelen yazıtta **[Kat.**

No. 73] κυρίος epithetini almıştır. Kabartmalardan hareketle Pernik'te ortaya çıkan ve Mithras'a atfedilen yazıtta **[Kat. No. 70]** ise ἐπηκόος epitheti görülmektedir. Bunların yanı sıra Pautalia'dan gelen yazıtın **[Kat. No. 71]** διασημοτατου sıfatlı bir Propraetor adına bir rahip tarafından adandığı görülmektedir **(EK 5-C)**. Philippopolis'ten gelen yazıttan **[Kat. No. 72]** hareketle bölgede bir tapınak olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

ANTİK KAYNAKLAR

Aristophanes, *Birds – Lysistrata – Women at the Thesmophoria*, (çev.) Jeffrey Henderson, Loeb Classical Library 179, Harcard University Press, Cambridge ve London, 2000.

Aristophanes, *The Wasps*, W. C. Green (çev.), Rivingtons, London, 1868.

Arrian, *Anabasis of Alexander*¸ (çev.) E. J. Chinnock, Hodder and Stoughton, London, 1884.

Demosthenes, *Orations, Cilt II: Orations 18-19: De Corona, De Falsa Legatione*, (çev.) C. A. Vince, J. H. Vince, Loeb Classical Library 155, Harvard University Press, Cambridge ve MA, 1926.

Diodorus Siculus, *Library of History, Cilt I, Kitap 1-2. 34*, (çev.) C.H. Oldfather, Loeb Classical Library 279, William Heinemann, Londra, 1946.

Dunant, Christiane – Pouilloux, Jean, Recherches sur l'histoire et les cultes de Thasos, Cilt 2, De Boccard, Paris, 1958.

Herodotus, *The Histories*, (çev.) George Rawlinson, Roman Roads Media, Moskova, 2013.

Homeros, *İlyada*, (çev.) Azra Erhat ve A. Kadir, Can Yayınları, 2012.

Macrobius, *Saturnalia, Cilt I*: *Kitap 1-2*, (çev.) Robert A. Kaster, Loeb Classical Library 510, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2011.

Pausanias, *Descriptions of Greece*, (çev.) W.H.S. Jones, Loeb Classical Library 93, William Heinemann, Londra, 1918.

Pindarus, *The Odes of Pindar*, (çev.) Sir John Sandys, Loeb Classical Library 56, William Heinemann, Londra, 1924.

Plutarchus, *Moralia*, Cilt V, (çev.) Frank Cole Babbitt, Harvard University Press, Cambridge ve Londra, 2003.

Tacitus, *The History*, Cilt IV, (çev.) Alfred John Church ve William Jackson Brodribb, Macmillan, Londra, 1888.

Theophrastus, *Characters*, (çev.) J.M. Edmonds, William Heinemann, Londra, 1929.

MODERN KAYNAKLAR

AA: *Archäologische Anzeiger*

Akyürek-Şahin, Nuran, "Anadolu'da Hosios kai Dikaios Kültü (Kutsal ve Adil Tanrı)", *Arkeoloji ve Sanat*, Sayı 118, 2014, 1-18.

Alova, Erdal, *Latince-Türkçe Sözlük*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2013.

Alvar, Jamie, *Romanising Oriental Gods: Myth, Salvation and Ethich in the Cults of Cybele, Isis and Mithras*, Richard Gordon (ed.), E.J. Brill, Leiden-Boston, 2008.

ANRW: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*

Archibald, H. Zofia, *The Odrysian Kingdom of Thrace*, Clarendon Press, Oxford, 1998.

Atik, Neşe, "Tekirdağ'da Traklar ve Antik Heraion Teikhos Kenti", *Doğu Trakya Kazıları Özel Sayısı*, Arkeoloji ve Sanat, İstanbul, 2016, 75-87.

BAIESEE: *Bulletin de l'Association Intern. des Etudes Sud-Est Europeennes*

Boda, Imola, ve Csaba, Szabo, "Notes on a Dolichenian Relief at Mehadia" *Studii Si Materiale Archeologie*, Sayı 31, Targu Mureş, 2011, 273-282.

Bogh, Brigette, "The Graeco-Roman Cult of Isis", *The Handbook of Religious in Ancient Europe*¸ Acumen, Durham, 2014, 228-241.

Bounegru, Octavian, "The Black Sea Area in the Trade System of the Roman Empire", *Euxeinos* 14, 2014, 8-16.

Bottez, Valentin, "Mithras in Moesia Inferior New Data and New Perspectives", *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, Sayı: 58, 2018, 243-262.

Bouzek, Jan - Graninger, Denver, "Geography", *A Companion to Ancient Thrace*, (ed. Julia Valeva, Emil Nankov, Denver Graninger), Wiley Blackwell, New Jersey, 2015, 12-21.

Bricault, Laurent, "La diffusion isiaque: une esquisse", *Agypten, Griechenland und Rom Austausch und Verstandnis*, Stuttgart, 2004, 548-556.

Bricault, Laurent, *Recueil Des Inscriptions Concernant Les Cultes Isiaques*¸Diffusion De Boccard, Paris, 2005.

Bunnens, Guy, "The Storm-God in Northern Syria and Southern Anatolia from Hadad of Aleppo to Jupiter Dolichenus", *Alter Orient und Altes Testament: Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte des Alten Orients und des Alten Testaments*, Ugarit-Verlag, Münster, 2004, 57-81.

CCID: *Corpus Cultus Iovis Dolicheni*

CCIS: *Corpus Cultus Iovis Sabazii*

CIMRM: *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae*

Clerc, Gisele ve Leclant, Jean, "Sarapis", *LIMC*, Cilt VII-1, Artemis Verlag, Zurich ve Münih, 1994, 666-692.

Collar, Anna, "Military Network and the Cult of Jupiter Dolichenus, *Asia Minor Studien* 64, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2011, 217-246.

Collar, Anna, *Networks and Religious Innovation in the Roman Empire*, (Exeter Üniversitesi, Doktora Tezi), Exeter, 2008.

Cook Arthur, Bernard, *Zeus: A Study in Ancient Religion*, Cilt I, Cambridge University Press, Cambridge, 1914.

Cook Arthur, Bernard, *Zeus: A Study in Ancient Religion*, Cilt II-1, Cambridge University Press, Cambridge, 1925.

Cook Arthur, Bernard, *Zeus: A Study in Ancient Religion*, Cilt I, Biblo and Tannen, New York, 1964.

Cumont, Franz, *The Mysteries of* Mithra, Thomas J. McCormack (çev.), The Open Court Publisching Company, Chicago, 1903.

Cumont, Franz, *The Oriental Religions in Roman Paganism*, The Open Court Publishing, Chicago, 1911.

Çapar, Ömer, "Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, Cilt 29, Sayı 1-4, 1978, 167-189.

Çelgin, Güler, *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011.

Delemen, İnci, *Anadolu'da Atlı Tanrılar*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul, 1993.

Dönmez-Öztürk, Filiz, "Trakya Tanrı ve Kültleri", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 125, 2007, 51-66.

Drew-Bear, Thomas, "Local Cults in Graeco-Roman Phrygia", *Greek, Roman and Byzantine Studies*, Sayı 17, Cilt III, 1976, 247-268.

Drijwers, J.W. Han, "Die Dea Syria und andere Syrische Gottheiten im Imperium Romanum", *Die Orientalischen Religionen Im Römerreich*¸ Vermaseren J. Maarten (ed.), E.J. Brill, Leiden, 1981, 241-263.

Dürüşken, Ç, *Roma'nın Gizem Dinleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.

EKM: *Epigraphes Katō Makedonias*

Emin, Bahar, *Yunanistan Trakyası'nda Kült Merkezleri*, (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2014.

Erdil-Kocaman, Sanem ve Öğüt, Birgül, "From Teshub to Jupiter Dolichenus – The Iconographical Development of the Storm God Southeastern Turkey and Northern Syria", *Orientalia Lovaniensia Analecta*, Sayı 202, Uitgeverij Peeters en Departement Oosterse Studies, Leuven, 2011, 511-520.

Erten, Emre, "Dorylaion'dan Yeni Bir Hosios kai Dikaios Adağı ve Atlı Tanrı Üzerine Bazı Düşünceler", *Phaselis* IV, 2018, 199-217.

Erzen, Afif, *İlkçağ Tarihinde Trakya*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1994.

FF: *Filosofsko-Istoricheski fakoultet*

Fol, Alexander, "Pontic Interactions: The Cult of Sabazios", *The Greek Colonisation of the Black Sea Area*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1998, 79-84.

Gerov, Boris, "Romanizmut mezhdou Dounava i Balkana ot Hadrian do Konstantin Veliki II, *GSU, FF,* 48, 1952/3, 307-415.

Gerov, Boris, "Prouchvaniya vurhou zapadnotrakiiskite zemi prez rimsko vreme III", *GSU,* 62, 1968, 2, 119-247.

Gicheva-Meimari, Rossitsa, "Sabazios", *LIMC*, Cilt VIII-1, Artemis Verlag, Zurich ve Düsseldorf, 1997, 1068-1071.

Glomb, Tomas - Mertel, Adam – Pospisil, Zdenek – Stachon, Zdenek – Chalupa, Ales, "Ptolemaic military operations were a dominant factor in the spread of Egyptian cults across the early Hellenistik Aegean Sea", *Plos One*, Sayı 13, Cilt 3, 2018, 1-18.

GSU: *Godishnik na Sofiiskiya Universitet*

Güveloğlu, Ali, "Trakya'da İlk Kentleşme Süreci ve Hadrianopolis Örneği", *Edirne İçin,* (ed. Yeliz Okay), Doğu Kitabevi, İstanbul, 2013, 29-38.

Hakman, Meral, *Kapadokya'da Zeus Kültü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.

Harrison, Jane Ellen, *Prolegomena to the Study of Greek Religion*¸Cambridge University Press, Cambridge, 1922.

Helgeland, John, "Roman Army Religion", *ANRW* II, Sayı: 16, Cilt: II, Walter de Gruyter & Co., Berlin & New York, 1978, 1470-1504.

Heyob, Sharon Kelly, *The Cult of Isis among Women in the Graeco-Roman World*, E.J. Brill, Leiden, 1975.

Hoppe, M. Lewis, "Mithraism in Syria", *ANRW* II, Sayı: 18, Cilt: IV, Walter de Gruyter&Co, Berlin, 1989, 2214-2235.

Hörig, Monika, "Dea Syria-Atargatis",*ANRW* II, Sayı 17, Cilt III, Walter de Gruyter&Co, Berlin, 1984, 1536-1581.

I. Aeg. Thrace: Loukopoulou, D. Louiza – Hellenikes, Kentren – Archaiotetos, Romaikes, Επιγραφές της Θράκης του Αιγαίου : μεταξύ των ποταμών Νέστου και Έβρου ; (νομοι Ξάνθης, Ροδόπης και Έβρου), De Boccard, Athens -–Paris, 2005.

ID: *Inscriptions de Délos*

IGBulg: *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*

IGLSyr: Inscriptions *grecques et latines de la Syrie*

Johnson, E. Sherman, "The Present State of Sabazios Research", *ANRW* II, Sayı 17, Cilt III, Walter de Gruyter&Co, Berlin, 1984, 1583-1613.

Jovicic, Mladen, "*The Cult of Jupiter Dolichenus along the Serbian Part of the Limes in Moesia Superior and Pannonia Inferior", XVII Roman Military Equipment Conference*, Zagreb, 2013, 537-548.

Kanel, Rudolf, "Horus" *LIMC,* Cilt V-I, Artemis Verlag, Zurich ve Münih, 1990, 538-542.

Kanel, Rudolf, "Hosios kai Dikaios", *LIMC,* Cilt V-1, Artemis Verlag, Zurich ve Münih, 1990, 542-543.

Karakaya, Nuriye, *Hellenistik ve Roma Döneminde Psidia Tanrıları*, Ege Yayınları, İstanbul, 2007.

Karakuş, O. Sadık, "Karadeniz ve Anadolu Kentlerinde Theos Hypsistos Kültü", *AnAr*, 21, 2018.

Kazarow, I. Gawril, "Antike Denkmaler in Bulgarien", *Archäologischer Anzeiger*, Walter De Gruyter, Berlin ve Leipzig, 1927, 317-345.

Kolb, Anne, "Transport in Thracia", *Proceedings of the First International Roman and Late Antique Thrace Conference "Cities, Territories and Identities*" (*Plovdiv,*

3rd – 7th October 2018)¸ XLIV, Bulletın Of The Natıonal Archaeologıcal Instıtute, 2017, 1-9.

Lajtar, Adam, *Die Inschriften von Byzanton*, Inschriften griechischer Stadte aus Kleinaisen. Cilt 58, Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn, 2000.

Lanckau, Jörg, "Hypsistos: Cultural Translation of Jewish Monotheism in the Hellenistic Period", *Asiatische Studien Etudes Asiatiques* LXV, Bern, 2011, 861-882.

Lane, N. Eugene, *Corpus Cultus Iovis Sabazii*, Cilt II, E.J. Brill, Leiden, 1989.

Littleton, C. Scott, *God, Goddesess, and Mythology*, Cilt. 6, Marshall Cavendish Publishing, New York, 2005.

Lozanov, Ivaylo, "Roman Thrace", *A Companion to Ancient Thrace*, (ed. Julia Valeva, Emil Nankov, Denver Graninger), Wiley Blackwell, New Jersey, 2015, 75-90.

Loukopoulou, D. Louiza – Hellenikes, Kentren - Archaiotetos, Romaikes, Επιγραφές της Θράκης του Αιγαίου : μεταξύ των ποταμών Νέστου και Έβρου ; (νομοι Ξάνθης, Ροδόπης και Έβρου), De Boccard, Athens -–Paris, 2005.

Malay, Hasan, *Greek and Latin Inscriptions in the Manisa Museum*, Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1994.

Mansel, A., Müfit, *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK, Ankara, 2011.

Martzavou, Paraskevi, "Isis Aretalogies, Initiations, and Emotions: The Isis Aretalogies as a Source for the Study of Emotions" *Unveiling Emotions: Sources and Methods for the Study of Emotions in the Greek World*, Stuttgart, 2012, 267-291.

Merkelbach, Reinhold, *Isis Regina, Zeus Sarapis: Die griechich-agyptische Religion nach den Quellen dargestellt*, Teubner, Stuttgart, 1995.

Merlat, Pierre, *Repertoire des inscriptiones et monuments figures du culte de Jupiter Dolichenus*, Paul Geuthner, Paris, 1951.

Mihailov, Georgi, *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*, Academia Litterarum Bulgarica, Sofia, 1958 (Vol. II), 1961 (Vol. III-1), 1964 (Vol. III-2), 1966 (Vol. IV), 1970 (Vol. I), 1997 (Vol. 5).

Milcev, Ath., "Zum Kult des Sabazios in Thrakien und Untermoesien", *The Proceeding of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, TTK, Ankara, 1978, 995-1039.

Mitchell, Stephan, *Anatolia Land, Men, Gods in Asia Minor*, Cilt II, Clarendon Press, Oxford, 1993.

Mitchell, Stephen, "The Cult of Theos Hypsistos between Pagans, Jews, and Christians, Pagan", *Pagan Monotheism in Late Antiquity*, Clarendon Press, Oxford, 1999, 81-148.

Mitteis, Ludwig ve Wilcken, Ulrich, *Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde*, Georg Olms Verlagbuchhandlung, Hildesheim, 1963.

Najdenova, Varbinka, "The Cult of Jupiter Dolichenus in Lower Moesia and Thrace", *ANRW* II, Sayı 18, Cilt II, Walter de Gruyter&Co, Berlin & New York, 1989a, 1362-1396.

Varbinka Najdenova, "Mithraism in Lower Moesia and Thrace", *ANRW* II, Sayı: 18, Cilt: II, Walter de Gruyter & Co., Berlin & New York, 1989b, 1397-1422.

Nock, Arthur Darby, *Conversion: The Old and the New in REligion from Alexander the Great to Augustine of Hippo*, Oxford University Press, Oxford, 1933.

Nock, Arthur Darby, "The Development of Paganism in the Roman Empire", *The Cambridge Ancient History*, Cilt. XII, (ed.) S. A. Cook vd., Cambridge University Press, London, 1939, 409-448.

Orlin, M. Eric, "Isis", *Routlede Encyclopedia of Ancient Mediterranean Religious in Ancient Europe*, Taylor&Francis, New York&Londra, 2015, 458-461.

Parker, Robert, *Greek Gods Abroad: Names, Natures and Transformations*, University of California Press, California, 2015.

Popova, Ruja, "The Cult of Sabazios in the North Black Sea – Via Thrace?", *Thrace in the Graeco-Roman World,* 2007, 492-499

Reitzenstein, Richard, *Die hellenistischen Mysterienreligionen nach ihren Grundgedanken und Wirkungen,* Darmstadt 1956 (Fotomechanischer Nachdruck der III Auflage, 1927.

RICIS: *Recueil Des Inscriptions Concernant Les Cultes Isiaques*

Ricl, Marijana, "Newly Published and Unpublished Inscriptions for Hosios and Dikaios and Their Contribution to the Study of the Cult", *Asia Minor Studien* 65, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2008, 563-579.

Riggs, Christina, *The Oxford Handbook of Roman Egypt*¸ Oxford University Press, Oxford, 2012.

Saltuk, Secda, *Arkeoloji Sözlüğü*¸ İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2014.

Sarıkaya, Bahar, *Epigrafik Buluntular Işığında Trakya'da Kültler*, (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2009.

Sayar, Mustafa Hamdi, *Perinthos-Herakleia (Marmara Ereğlisi) und Umgebung, Geshichte, Testimonien, Griechische und Latenische Inschriften*, Österreichischen Akademie der Wissenschaften (DAW 269), Wien, 1998.

Sayar, Mustafa Hamdi, "Doğu Trakya Yüzey Araştırmaları 2006", *25. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt: 2, Ankara, 2008, 269-276.

SEG: *Supplementum Epigraphicum Graecum*

Sevin, Veli, *Anadolunun Tarihi Coğrafyası I,* TTK, Ankara, 2001.

Schwertheim, Elmar, "Jupiter Dolichenus, der Zus von Doliche und der kommagenische", *Asia Minor Studien* 3, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 1991, 29-41.

Schwertheim, Elmar ve Hörig, Monika, *Corpus Cultus Iovi Dolicheni*, E.J. Brill, Leiden, 1987.

Sharankov, Nikolay, "Notes on Ancient and Mediaeval Latin and Greek Inscriptions from Bulgaria", *Archaeologia Bulgarica*, Sayı: XIII, Cilt: 3, 2009, 47-61.

Sharankov, Nikolay, "Inscriptions from Cabyle: New readings and interpretations", *Bulgarian e-Journal of Archaeology*, Sayı: 7, 2017, 199-243.

Speidel, P. Michael, *The Religion of Iuppiter Dolichenus in the Roman Army*, E.J. Brill, Leiden, 1978.

Stambaugh, E. John, *Sarapis under the early Prolemies*, E.J. Brill, Leiden, 1972.

Şahin, Işık, "Roma Yolu "Via Egnatia", *Keşan Sempozyumu*, Kelan Belediye Başkanlığı Yayınları, Edirne, 2003, 70-74

Şahin, Işık, - Emin, Bahar, "Ege Trakyası'nda Epigrafik Belgelerle Zeus Kültü", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2, Cilt XIX, 2017, 117-132.

Şahin, Nuran, *Zeus'un Anadolu Kültleri*, Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 2001.

Tacheva-Hitova, Margarita, *Eastern Cults in Moesia Inferior and Thracia (5th century BC. – 4th century AD.)*¸ E.J. Brill, Leiden, 1983.

Tatscheva-Hitova, Margarita, "Den Hypsistos geweihte Denkmaler in Thrakien (Untersuchungen zur Geschichte der Antiken Religionen, III)", *Thracia* IV, 1977, 271-300.

Takacs, A. Sarolta, *Isis and Sarapis in the Roman World*, E.J. Brill, Leiden, 1995.

Tanrıver, Cumhur, "A Dedication to Hosios (-on) and Dikaios (-on) from Phrygia", *Epigraphica Anatolica* 36, Dr. Rudolf Habelt Gmbh, Bonn, 2003, 29-32.

Taşlıklıoğlu, Zafer, *Trakya'da Epigrafya Araştırmaları II*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınevi, İstanbul, 1971.

Teixidor, Javier, *The Pantheon of Palmyra*, E.J. Brill, Leiden, 1979.

Tinh, Tram Tam, "Isis", *LIMC*, Cilt V-1, Artemis Verlag, Zürich ve Düsseldorf, 1990, 761-796.

Tomorad, Mladen, “Egyptian Cults in Major Roman Fleets”, *Illyrica Antiqua,* Zagreb, 2005, 441-450.

TTK: *Türk Tarih Kurumu*

Tzochev, Chavdar, “Trade”, *A Companion to Ancient Thrace,* (ed.) Julia Valeva, Emil Nankov, Denver Graninger, New Jersey, Wiley Blackwell, 2015, 412-425.

Valchev, Ivan, *Extraurban Sanctuarıes In The Roman Provınce Of Thrace (1st – 4th Century)*, St. Klıment Ohrıdskı Unıversıty Press, Sofia, 2015.

Vermaseren, J. Maarten, *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae,* Cilt I, Martinus Nijhoff, Hagae Comitis, 1956.

Vermaseren, J. Maarten, *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae,* Cilt II, Martinus Nijhoff, Hagae Comitis, 1960.

Vermaseren, J. Maarten, “Mithras in der Römerzeit”, *Die Orientalischen Religionen Im Römerreich*, Vermaseren J. Maarten (ed.), E.J. Brill, Leiden, 1981, 96-120.

Vidman, Ladislav, “Isis und Sarapis”, *Die Orientalischen Religionen Im Römerreich*, Vermaseren J. Maarten (ed.), E.J. Brill, Leiden, 1981.

Volken, Marquita, “The development of the cult of Mithras in the western Roman Empire: a socio-archaeological perspective”, *The Electronic Journal of Mithraic* Studies, Volume IV, 2004, 1-20.

Vollkommer, Rainer, “Mithras”, *LIMC*, Cilt: VI-1, Artemis Verlag, Zurich ve Münih, 1992, 590-626.

Wilkinson, H. Richard, *The Complete Gods and Goddess of Ancient Egypt,* Thames&Hudson, Londra, 2003.

Winter, Engelbert ve Schreiber, Torben, “Der Kult des Iupiter Dolichenus und seine Ursprünge”, *Die Mitteilungen des Deutschen Archaologen-Verbandes e.V.,* Sayı 45, Cilt II, 2014, 144-146.

Witt, Reginalt Eldred, *Isis in the Graeco-Roman World*, Cornell University Press, New York, 1971.

EK KAYNAKÇA

Kalinka, Ernst, Antike Denkmaler in Bulgarien, Wien, 1906.

Vidman, Ladislav, *Sylloge inscriptionum religionis Isiacae et Sarapiacae*, Berlin, 1969.

Blinkenberg, Chr., *Archaeologische Studien. Darstellungen des Sabazios und Denkmaler seines Kultes*¸ Kopenhagen-Leipzig, 1904.

Danov, Hr., "Antichni pametnitsi ot Bulgariya", *GNM* 6, 1932-34, 148 ff.

Dechev, Dimiter, "Antichni pametnitsi ot Bulgariya", *IAI* 8, 1934, 71.

Dechev, Dimiter, "Antichni pametnitsi ot bulgarskite zemi", *GPLBM* 1940-41, 34-39.

Dobrouski, V., "Materiali po arheologiyata na Bulgariya", *MSb*, 16-17, 1900, 121 ff.; 18, 1901, 704-812.

Frankfurter, S., "Neue Inschriften aus Bulgarien", *AEM* 14, 1891, 143-161.

Goodenough, E. Ramsdell, "The Bosporus Inscriptions to the Most High God" , *The Jewish Quarterly Review*, 47, 1957, 7, 232 ff.

Grandjean, Yves, *Une nouvelle aretalogie d'Isis a Maronee*, *EPRO*, 49, Leiden, 1975.

Gressmann, Hugo, *Die orientalischen Religionen im hellenistisch-römischen Zeitalter*, Berlin und Leipzig, 1930.

Kazarow, Gavril, "Neue Denkmaler zur Religionsgeschichte Thrakiens", *AA*, 37, 1922.

Milchev, At., "Kum koulta na Sabazii v Dolna Miziya i Trakiya", *GSU, IF*, t. 66, 1972-73, 3, 35-77.

Tacheva-Hitova, Margarita, “Koultut na Yupiter Dolihen v Dolna Miziya i Trakiya. [Proouchvaniya vurhou antichnite religii, I]”, *INMW* 25, 1974, 57-83.

Tatscheva-Hitova, Margarita, “Geschichte des Dolichenus Kultes in Moesia Inferior und in Thracia”, *Klio* 58, 1976, I, 25-40.

Tatscheva-Hitova, Margarita, “Wesenzüge des Sabazioskultes in Moesia Inferior und Thracia”, *Hommages a M. J. Vermaseren* III, 1217-1230.

Taceva-Hitova, Margarita, “ber die Tempel und die Priester des Dolichenuskultos in Moesia Inferior und Thracia”, *Proceedings of the Xth Intern. Congress of Classical Archaeology*, 1973, Ankara, 1978, 69-73.

Tschontschev, Dim, “Un monument du syncretisme religieux en Thrace”, *RA* 44, 1954, 15-20.

Velkov, Velizar, “Agyptische Gottheiten in Mesambria”, *Hommages a M. J. Vermaseren* III, 1292-1295, Taf. CCIX.

Velkov, Velizar, - Tatscheva-Hitova, M., “Elements orientaux mediterraneens en Thrace et Mesie, *BAIESEE* 11, 1973, 1-2, 61-101.

Velkov, Velizar, - Fol, Al., “Les thraces en Egypte Greco-romaine”, *Studia Thracica* 4, Sofia 1977.

EK 1 – Buluntu Yerlerine Göre Yazıtlar

A. Anadolu Kültleri

Anchialus (Pomorie)	[Kat. No. 14] Theos Hagios Hypsistos
	[Kat. No. 15] Theos Hosios kai Dikaios
	[Kat. No. 21] Theos Hypsistos
	[Kat. No. 36] Zeus Hypsistos Despotes
Apollonia Pontica (Sozopol)	[Kat. No. 17] Theos Hypsistos
Augusta Traiana (Stara Zagora)	[Kat. No. 2] Jupiter (Zeus) Dolichenus
	[Kat. No. 3] Jupiter (Zeus) Dolichenus
	[Kat. No. 11] Theos Dolichenus
	[Kat. No. 41] Zeus Sabazios Arselenos
	[Kat. No. 42]Zeus Sabazios ve Theos Progonikos
Berge (Bisaltia)	[Kat. No. 31] Zeus Hypsistos
	[Kat. No. 33] Zeus Hypsistos
Byzantion (İstanbul)	[Kat. No. 27] Theos Hypsistos
Cillae (Chirpan)	[Kat. No. 4] Jupiter (Zeus) Megistos Dolichenus
Kabyle (Yambol)	[Kat. No. 5] Jupiter Optimus Maximus Dolichenus
Molos	[Kat. No. 32] Zeus Hypsistos
Neapolis (Kavala)	[Kat. No. 29] Zeus Hypsistos
	[Kat. No. 30] Zeus Hypsistos
Pautalia (Kyustendil)	[Kat. No. 7] Kurios Sabazios
	[Kat. No. 9] Kurios Sabazios Epekoos
	[Kat. No. 18] Theos Hypsistos
	[Kat. No. 39] Zeus Sabazios
	[Kat. No. 40] Zeus Sabazios
Perinthos	[Kat. No. 16] Theos Hypsistos

(Marmara Ereğlisi)	[Kat. No. 26] Theos Hypsistos
Philippopolis (Plovdiv)	[Kat. No. 22] Theos Hypsistos
	[Kat. No. 23] Theos Hypsistos
	[Kat. No. 28] Theos Hypsistos Epekoos
	[Kat. No. 34] Zeus Hypsistos
Serdica (Sofia)	[Kat. No. 1] Epekoos Theos Sabazios Metrikos
	[Kat. No. 6] Kurios Sabazios
	[Kat. No. 8] Kurios Sabazios Athuparenos
	[Kat. No. 10] Sabazios Epekoos
	[Kat. No. 13] Theos Epekoos Hypsistos
	[Kat. No. 19] Theos Hypsistos
	[Kat. No. 20] Theos Hypsistos
	[Kat. No. 24] Theos Hypsistos
	[Kat. No. 25] Theos Hypsistos
	[Kat. No. 35] Zeus Hypsistos
	[Kat. No. 38] Zeus Sabazios
Turres (Pirot)	[Kat. No. 12] Theos Epekoos Hypsistos
Bilinmiyor	[Kat. No. 37] Zeus Sabazios

B. Mısır Kültleri

Abdera	[Kat. No. 50] Isis ve Sarapis
Anchialus (Pomoire)	[Kat. No. 56] Sarapis ve Isis
Byzantion (İstanbul)	[Kat. No. 45] Isis
	[Kat. No. 46] Isis
	[Kat. No. 68] Zeus Sarapis ve Zeus Aithrios
Maroneia (Maroneia-Sapes)	[Kat. No. 44] Isis
	[Kat. No. 48] Isis Aretalojisi
	[Kat. No. 51] Sarapis
	[Kat. No. 54] Sarapis
	[Kat. No. 58] Sarapis ve Isis
	[Kat. No. 60] Sarapis, Isis ve Anubis
	[Kat. No. 62] Sarapis, Isis, Anubis ve Harpokrates
	[Kat. No. 63] Sarapis, Isis, Anubis ve Harpokrates
	[Kat. No. 64] Sarapis, Isis, Anubis ve Harpokrates
	[Kat. No. 65] Sarapis, Isis, Anubis ve Harpokrates
	[Kat. No. 66] Therapeutes
Mesambria Pontica (Nessebar)	[Kat. No. 52] Sarapis
	[Kat. No. 53] Sarapis
	[Kat. No. 59] Sarapis ve Isis
	[Kat. No. 61] Sarapis, Isis, Anubis ve Aphrodite
Panido (Tekirdağ yakınları)	[Kat. No. 57] Sarapis ve Isis
Perinthos (Marmara Ereğlisi)	[Kat. No. 43] Heis Zeus Sarapis
	[Kat. No. 47] Isis Aphroditesi
Philippopolis (Plovdiv)	[Kat. No. 55] Sarapis
Serdica (Sofia)	[Kat. No. 67] Zeus Kapetolios

Helios Sarapis

Bilinmiyor

[Kat. No. 49] Isis ve Sarapis

C. Diğer Kültler

Debeli Lak	[Kat. No. 74] Mithras (?)
Pautalia (Kyustendil)	[Kat. No. 71] Helios Mithras
	[Kat. No. 73] Kurios Mithras
Philippopolis (Plovdiv)	[Kat. No. 70] Epekoos (Mithras ?)
	[Kat. No. 72] Helios Mithras Aniketos
Serdica (Sofya)	[Kat. No. 75] Theos Aniketos

EK 2 – Tarihlerine Göre Yazıtlar

A. Anadolu Kültleri

MÖ 3. yüzyılın başı	[Kat. No. 1] Epekoos Theos Sabazios Metrikos
MÖ 3.-2. yüzyıl	[Kat. No. 16] Theos Hypsistos
MÖ 1. yüzyılın başı	[Kat. No. 37] Zeus Sabazios
MS 25 yılı	[Kat. No. 14] Theos Hagios Hypsistos
MS 37/38-45 yılları	[Kat. No. 29] Zeus Hypsistos
MS 1. yüzyılın son çeyreği	[Kat. No. 42] Zeus Sabazios ve Theos Progonikos
MS 1-2. yüzyıl	[Kat. No. 17] Theos Hypsistos
MS 2. yüzyıl	[Kat. No. 38] Zeus Sabazios
MS 2. yüzyılın sonu	[Kat. No. 30] Zeus Hypsistos
MS 2. yüzyılın ikinci yarısı - 3. yüzyılın başı	[Kat. No. 18] Theos Hypsistos
MS 2. yüzylın sonu – 3. yüzyılın başı	[Kat. No. 19] Theos Hypsistos
MS 3. yüzyılın başı	[Kat. No. 5] Jupiter (Zeus) Optimus Maximus Dolichenus
MS 3. yüzyılın başı	[Kat. No. 20] Theos Hypsistos
MS 3. yüzyılın başı	[Kat. No. 21] Theos Hypsistos
MS 3. yüzyılın ilk on yılı	[Kat. No. 6] Kurios Sabazios
MS 202 yılı	[Kat. No. 41] Zeus Sabazios Arselenos
MS 202-211 arası	[Kat. No. 4] Jupiter (Zeus) Megistos Dolichenus

MS 211 yılı civarı	[Kat. No. 12] Theos Epekoos Hypsistos
MS 212 yılına doğru	[Kat. No. 10] Sabazios Epekoos
MS 212 yılı	[Kat. No. 8] Kurios Sabazios Athuparenos
MS 212 ve 217 arası	[Kat. No. 2] Jupiter (Zeus) Dolichenus
MS 222-235 arası	[Kat. No. 11] Theos Dolichenus
MS 3. yüzyılın ilk yarısı	[Kat. No. 13] Theos Epekoos Hypsistos
MS 3. yüzyıl	[Kat. No. 31] Zeus Hypsistos
MS 4. yüzyıl	[Kat. No. 32] Zeus Hypsistos
Roma İmparatorluk Dönemi	[Kat. No. 22] Theos Hypsistos [Kat. No. 23] Theos Hypsistos [Kat. No. 24] Theos Hypsistos [Kat. No. 25] Theos Hypsistos [Kat. No. 26] Theos Hypsistos [Kat. No. 27] Theos Hypsistos Epekoos [Kat. No. 28] Theos Zeus Hypsistos
Bilinmiyor	[Kat. No. 3] Jupiter (Zeus) Dolichenus [Kat. No. 7] Kurios Sabazios [Kat. No. 9] Kurios Sabazios Epekoos [Kat. No. 15] Theos Hosios kai Dikaios [Kat. No. 33] Zeus Hypsistos

[Kat. No. 34] Zeus Hypsistos

[Kat. No. 35] Zeus Hypsistos

[Kat. No. 36] Zeus Hypsistos Despotes

[Kat. No. 39] Zeus Sabazios

[Kat. No. 40] Zeus Sabazios

B. Mısır Kültleri

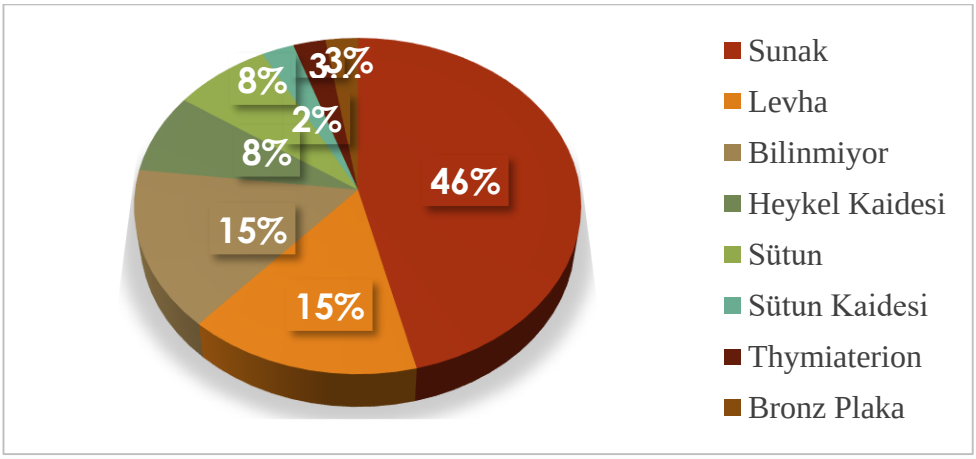
MÖ 3. yüzyıl	[Kat. No. 60] Sarapis, Isis ve Anubis
MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısı	[Kat. No. 47] Isis Aphroditesi
MÖ 2. yüzyıl	[Kat. No. 48] Isis Aretalojisi
	[Kat. No. 51] Sarapis
MÖ 2.-1. yüzyıl	[Kat. No. 52] Sarapis
	[Kat. No. 56] Sarapis ve Isis
	[Kat. No. 57] Sarapis ve Isis
	[Kat. No. 58] Sarapis ve Isis
	[Kat. No. 59] Sarapis ve Isis
	[Kat. No. 61] Sarapis, Isis, Anubis ve Aphrodite
	[Kat. No. 62] Sarapis, Isis, Anubis ve Harpokrates
MÖ 1. yüzyıl	[Kat. No. 44] Isis
	[Kat. No. 53] Sarapis
	[Kat. No. 54] Sarapis
	[Kat. No. 66] Therapeutes
MÖ *ca.* 1. yüzyıl (?)	[Kat. No. 68] Zeus Sarapis ve Zeus Aithrios
Hellenistik Dönemin sonu Roma İmparatorluk Döneminin Başı (?)	[Kat. No. 45] Isis
MS 1. yüzyılın ilk yarısı	[Kat. No. 49] Isis ve Sarapis
MS 1.-2. yüzyıl	[Kat. No. 43] Heis Zeus Sarapis
MS 2. yüzyıl (?)	[Kat. No. 50] Isis ve Sarapis
MS 161-167 yılları	[Kat. No. 67] Zeus Kapetolios Helios Sarapis
MS 2. yüzyılın sonu veya 3.yüzyılın başı	[Kat. No. 65] Sarapis, Isis, Anubis ve Harpokrates
MS 2.-3. yüzyıl (?)	[Kat. No. 63] Sarapis, Isis, Anubis ve Harpokrates

	[Kat. No. 64] Sarapis, Isis, Anubis ve Harpokrates
Roma İmparatorluk Dönemi	[Kat. No. 46] Isis
Bilinmiyor	[Kat. No. 55] Sarapis

EK 3 – Yazıt Malzemeleri

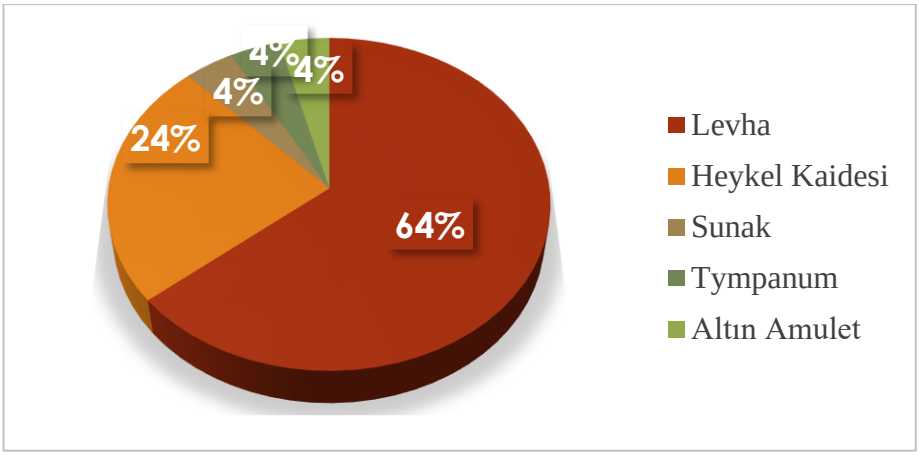
A. Anadolu Kültleri

	Sabazios	Theos (Zeus) Hypsistos	Jupiter Dolichenus	Hosios kai Dikaios
Mermer-Kireç taşı-Siyenit-Taş Levha	7, 37, 41, 42	22, 30	5, 11	
Mermer-Kireç taşı-Siyenit Sunak	1, 6, 8, 9 39, 40	17, 18, 19, 20, 21, 24, 26, 27, 33, 36	2	15
Mermer-Kireç taşı Heykel Kaidesi		13, 16	4	
Mermer-Kireç taşı Sütun Kaidesi	10			
Mermer-Kireç taşı Sütun		28, 35	3	
Thymiaterion		32		
Bronz Plaka		34		
Bilinmiyor		12, 14, 23, 25, 29, 31		

B. Mısır Kültleri

	Isis	Sarapis	Harpokrates	Anubis
Mermer-Kireç taşı Levha	45, 46, 47?, 48, 49, 57, 58, 59, 61, 62, 66	49, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 61, 62, 66, 68	62	61, 62
Mermer Sunak	50	50		
Mermer Heykel Kaidesi	44, 56, 60, 63, 64, 65	56, 60, 63, 64, 65	63, 64, 65	60, 63, 64, 65
Kireç taşı Tympanum		67		
Altın Amulet		44		

C. Diğer Kültler

	Mithras	Dea Syria
Mermer-Siyenit Levha	70, 71, 72, 73, 74, 75	
Kireç taşı Sunak		69

EK 4 – Adayanların Kökenleri

A. Anadolu Kültleri

	Sabazios	Hypsistos	Dolichenus	Hosios kai Dikaios
Yunan	1, 39	12, 20, 29		
Roma	9	12, 13		
Thrakia	6, 8, 9, 10, 16, 38	12, 19, 35	11	
Anadolu		14		
Doğu		18, 34		

B. Mısır Kültleri

	Isis	Sarapis	Harpokrates	Anubis
Yunan	48			
Anadolu	61	61	61	
Mısır	47			

C. Diğer Kültler

	Dea Syria	Mithras
Roma		73, 75
Thrakia	69	

EK 5 – Adayanların Meslekleri

A. Anadolu Kültleri

	Sabazios	Hypsistos	Dolichenus	Hosios kai Dikaios
Rahip	8, 38, 42	24	4, 11	
Asker/Muhafız	1, 6, 10		5	
Tüccar			3, 11	
Köle		20, 29, 34	2	
Bekçi	7			
Meclis Üyesi			3	

B. Mısır Kültleri

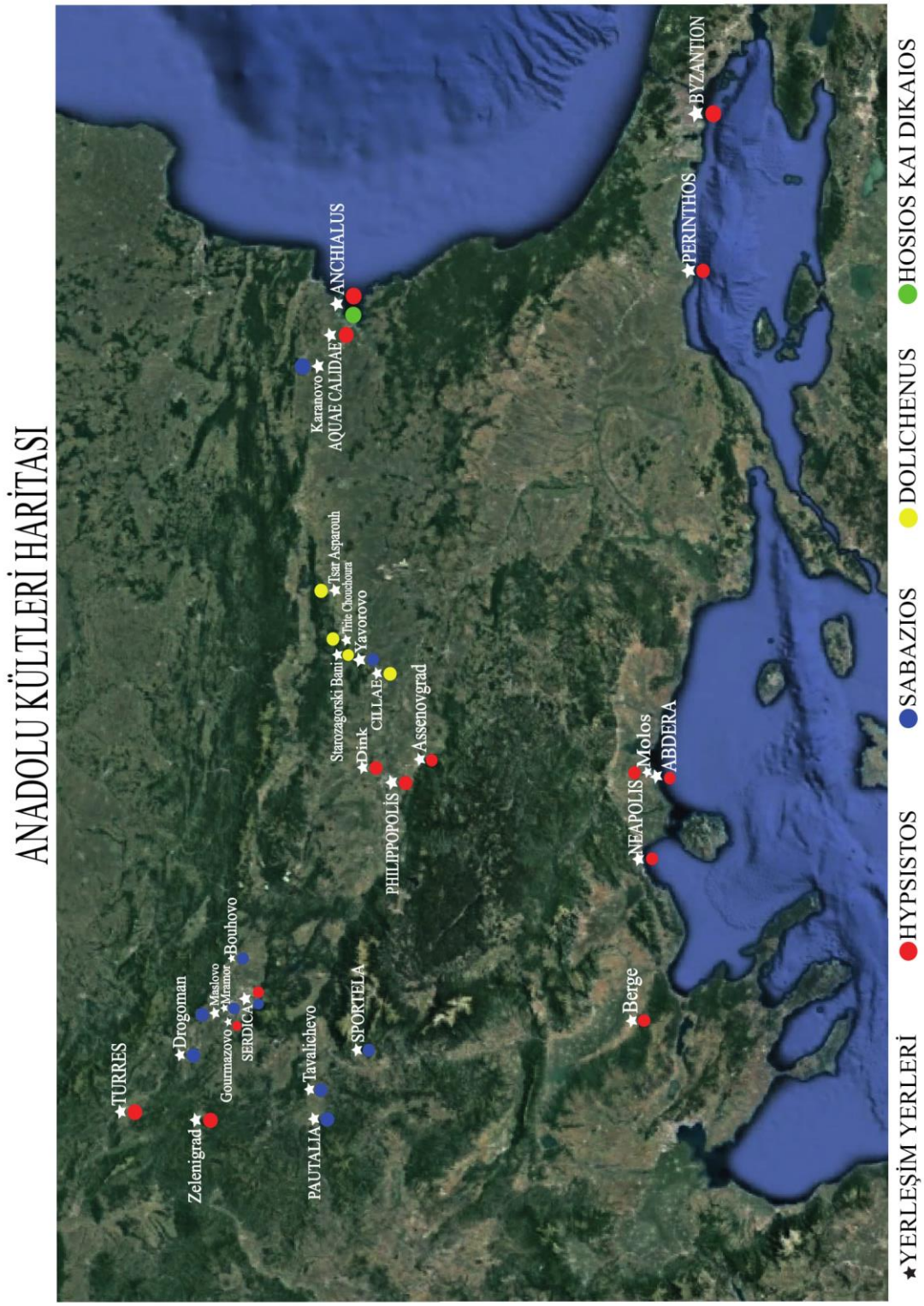
	Isis	Sarapis	Harpokrates	Anubis
Rahip	47			
Asker	60(?)	60(?)	60(?)	60(?)
Köle	61, 62	61, 62	61, 62	61, 62
Nauarchoi (ναυαρχήσας)	49	49		
Agonothetes (Ἀγωνοθέτης)	65	65	65	65
Arkhitekton (ἀρχιτέκτων)	59	59		

C. Diğer Kültler

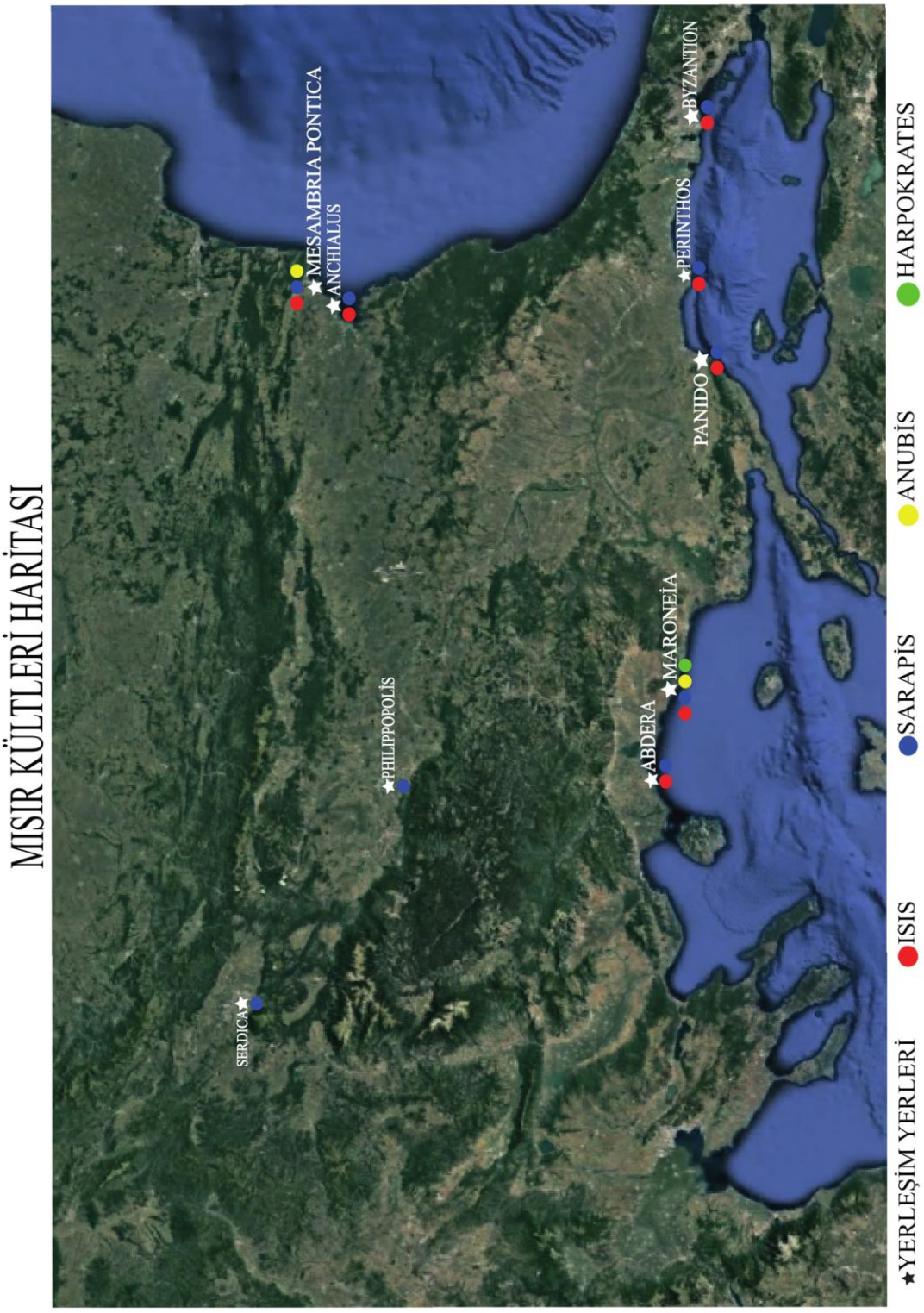
	Dea Syria	Mithras
Rahip	69	71

HARİTALAR

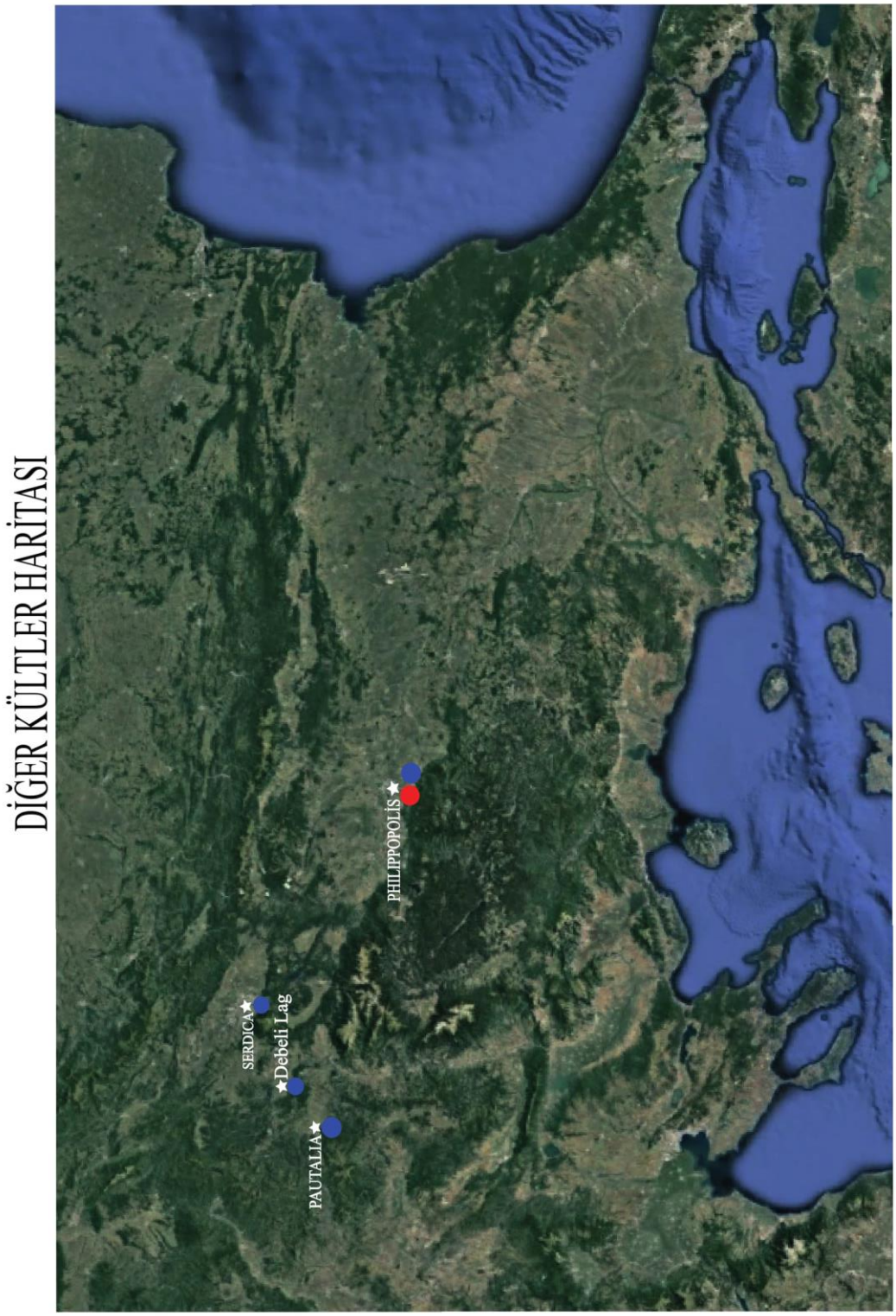
A. Anadolu Kültleri

B. Mısır Kültleri

C. Düğer Kültler

SÖZLÜK

Adiutor cornicularii	: Yardımcı emir subayı.
Anadyomene	: Aphrodite'nin "denizden doğan" anlamına gelen sıfatı ve denizden doğma tasvirlerine verilen isim.
Anasyromene	: Heykellerde etek kaldırılarak yapılan duruş.
Ankh	: Eski Mısır'da Latince'de ansata olarak bilinen haç etrafında bir ilmek ile çevrelenen, hayatı sembolize eden bir atribü.
Atef	: Sarapis'in tüylü beyaz başlığı.
Benedictio latina	: Bir elin orta, işaret ve baş parmaklarının yukarı; serçe ve yüzük parmağının aşağı doğru kıvrılmasıyla yapılan ve Antik Çağ'da konuşmacılar tarafından kullanıldığı düşünülen bir jest.
Biga	: İki at koşulan iki tekerlekli savaş, zafer alayı ve koşu arabası.
Centurion	: Centuria (lejyonun bir bölümü, bir süvari birliği) komutanı.
Circa	: Yaklaşık, tahmini.
Cornicopia	: Bereket boynuzu.
Dativus	: Yönelme hali eki (-e hali).
Decurion	: Süvari subayı.
Diadem	: Alnın üzerinde başa yerleştirilen çelenk biçiminde taç.
Epithet	: Tanrı veya Tanrıçaları nitelemek amacıyla kullanılan sıfatlar (Örn: Mithras Aniketos).
Henotheizm	: Başka tanrıların varlığını inkar etmemekle birlikte tek bir tanrıya ibadet etmek.

Herme	: Üst kesimi bir büst ya da yarım gövde heykeli biçiminde yontulmuş, alt kesimi prizmatik bir sütuna benzeyen yapıt. Kökeni haberci tanrı Hermes'e dayanan hermeler, yol kenarlarında kilometre taşı olarak kullanılmışlardır.
Hieromnemon	: Kutsal arşivlerin bekçisi.
Himation	: Kalın ve uzun bir pelerin biçiminde, hem erkeklerin hem kadınların giydikleri bir giysi.
Hymnos	: Tanrı, tanrıça veya belli kişilere yazılmış olan dini şarkı, ilahi.
Kalathos	: Bir sepet ya da ters çevrilmiş çan şeklinde, bir çeşit kratere benzer kap. İçine yün konan sazdan yapılmış sepetlere verilen isim.
Kantharos	: Dikey kulplara sahip bir içki kabı.
Khiton	: Antik Çağ'da dikdörtgen kumaşın karşılıklı iki kenarının birbirine dikilmesiyle meydana gelen ve dipsiz çuvala benzeyen, himation veya khlinanın altına giyilen, kadınların da erkeklerin de giydiği bir giysi.
Kohort	: Yaklaşık 600 kişilik yardımcı birlik.
Krater	: Yaygın gövdeli ve geniş ağızlı bir içki kabı.
Laden	: beyaz veya pembe çiçekli bir bitki türü.
Lejyon	: 6000 kişilik birlik, ordu.
Modius	: Roma'da tahıl ölçü birimi.
Monolatri	: Birden fazla tanrıya inanıp sadece bir tanesine tapma.
Monoteizm	: Tektanrıcılık. Tek bir tanrının varlığına inanma.
Nominativus	: İsmin yalın hali.
Ophiyomorphic	: Yılan biçimli.
Patronymik	: Bir kişinin anne ya da baba adıdır.
Praeceptum	: Emir, buyruk, talimat.

Praetor	: Roma'da baş yargıç; hazine başkanı.
Propraetor	: Roma'da Cumhuriyet Dönemi'nde eyalet valisi ya da vali yardımcısı.
Pschent	: Mısır'da hükümdarlar tarafından giyilen ikili taç.
Pselioumene	: Aphrodite'nin iki eli boyun hizasında, kolyesini düzelttiği anın tasvir edilmesine verilen isim.
Quadriga	: Yan yana dört atla çekilen iki tekerlekli savaş, zafer alayı ve koşu arabası.
Rython	: Boynuz, hayvan başı ya da gövdesi biçiminde kap. Ya içki kabı ya da dini törenlerde adak sıvısını dökmek için kullanılmıştır.
Semeion	: İşaret, bayrak; iz; kanıt, delil; sınır.
Senkretizm	: Çeşitli dini inançların ve uygulamaların birleştirilmesidir (Örn: Zeus Sabazios, Isis Aphroditesi).
Shen	: Mısır'da kendisine teğet geçen bir çizgi ile birbirine düğümlenen bir çemberdir. Shen kelimesi çevrelemek anlamına gelirken, halkanın kendisi ise sonsuz korumayı temsil ediyordu.
Sistrum	: Tunç Çağı'nda mezarlara konan eşyalar arasında yer alan çıngıraklara verilen isim. Roma'da da rahip ve rahibeler çan olarak kullanırdı. Antik Çağ'da müzik aleti olarak da kullanılmıştır.
Situla	: Silindirik biçimli derin kaplara verilen isim.
Solar-khthonik	: Güneş ve yeraltı dünyası ile ilişkili.
Sphenks	: Mısır'da ortaya çıkmış olan insan başlı, aslan gövdeli mitolojik yaratık.
Stadia	: 600 Adım veya 180 metrelik uzunluk ölçüsü.

Strategia	: Komutanlık, kumandanlık.
Tauroctony	: Boğa kesmek, boğa kurban etmek (Mithras'ın boğa kesme sahneleri için kullanılmıştır).
Terminus post quem	: Bir buluntuya verilebilecek en erken tarih.
Theophorik isim	: Tanrı veya tanrıça isimlerinden türetilmiş kişi isimleri (Örn: Apollon'dan türetilmiş Apollodoros).
Therapeutai	: Tanrıya hizmet eden veya tapanlar.
Thymiaterion	: Buhurdanlık.
Tympanum	: Antik mimarlıkta alınlığın üçgen yüzeyidir.
Uraeus	: Mısır'da egemenlik, kraliyet, tanrı ve ilahi otorite sembolü olarak kullanılan Mısır kobra ya da yılanının stilize edilmiş dik formdaki şeklidir.
Vacat	: Bir yazıtın orijinal halinde var olan boşluğu belirtmek için kullanılan ibare.
Yasht	: 21 Hymnos'dan oluşan derleme.
Ἀγωνοθέτης	: Oyunları düzenleyen ve yöneten kişi, (yarışmalarda) hakem.
ἀρχιτέκτων	: Mimar.
οἰνέμπορος	: Şarap tüccarı.
ἄγγελος	: Haber taşıyan, tanrının habercisi, melek.
βουλευτὴς	: Meclis Üyesi.
ἐπιμεληταί	: İlgilenen, nezaret eden kimse.
εὐλογητῳ	: Hakkında iyi konuşmak, övmek, methetmek; kutlamak, onurlandırmak.
εὐχαί	: Dualar.
εὐχαριστήρια	: Şükranlar.
ἱερεὺς	: Rahip.
κατὰ κέλευσιν	: Emir, buyruk, talimat.
Κωματαις	: Köy sakinleri.
λατύποι	: Taş ustası.

ναυαρχήσας	: *Navigium Isidis* festivallerine başkanlık eden kişi.
νεώκορος	: Tapınak bekçisi, bakıcısı.
πραγματευτὴς	: Tüccar.
προφήτης	: Bilici.
πρῶτος ἱερεὺς	: Önde gelen rahip.
στρατιώτης εἱππεὺς	: Asker.
τέκνων	: Çocuk.
Χαῖρε	: Elveda.

EPİTHETLER

Aeternus	: Ebedi ve ezeli, öncesiz, sonrasız, baki, ölümsüz.
Augustus/Augusta	: Kutsal, saygıdeğer.
Commacenus	: Anadolu'nun Kommagene Bölgesi'nden türeyen bir epithet.
Conservator	: Muhafız, koruyucu.
Conservator totius mundi	: Mevcut düzeni koruyan, dünya koruyucusu.
Consevator totius poli	: Gökyüzünün koruyucusu.
Cosmocrator	: Dünyanın hükümdarı.
Domina/Dominus	: Hanım; efendi, sahip, hükümdar.
Educatrix	: Yetiştiren ya da büyüten kadın.
Exuperantissimus	: En mükemmel, en yüce.
Frubifera	: Buğday taşıyan.
Heliopolitanus	: Heliopolis (bugünkü Baalbak, Lübnan) kentinden türeyen bir epithet.
Isis bona Fortuna	: İyi şans.
İnvicta/invictus	: Yenilemez, fethedilemez.
Lactans	: Bakan, besleyen.
Maximus	: En büyük.

(Natus) ubi ferrum nascitur/exoritur: Demirin doğduğu yerde doğan/ortaya çıkan.

Optimus	: En iyi.
Praestantissimus	: Üstün.
Regina	: Kraliçe, soylu kadın.
Sanctus	: Kutsal, dokunulamaz, saygıdeğer.
Ἁγίος	: Kutsal, aziz, ulu, yüce.
Ἁγιωτάτου	: En kutsal.
Αθυπαρηνος	: Yerel niteliğe sahip bir epithet.
Ἄιθριος	: Saf, temiz; açık havada bulunan.
Ἄναξ	: Efendi, kral.
Ἀνικήτος	: Yenilmez, alt edilemez.
Ἀρσεληνός	: Yerel niteliğe sahip bir epithet.
Βασιλεὺς	: Kral, şef.
Δεσπότης	: Ev, sahibi, efendi, sahip, mutlak hakim.
Διασημοτατου	: Mükemmel.
Δικαιοσύνηι	: Adil.
Ἑῖς	: Tek, yegane.
Ἐπηκόος	: Duyan, işiten.
Εὐπλοίᾳ	: İyi bir deniz yolculuğu.
Εὐφροσύνηι	: İyi huy.
Θεσμοφορος	: Yasa koyucu.
Τύχηι Ἀγαθῆι	: İyi şans.
Καπετωλίος	: Roma'daki Zeus Tapınağı'nın bulunduğu tepeden türeyen bir epithet.
Καρποφόρος	: Meyve taşıyan
Κυρίος	: Efendi.
Λοχίᾳ	: Annelerin ve yeni doğanların koruyucusu
Μεγάλες	: Büyük, olağanüstü, görkemli.
Μέγας	: Büyük, iri; çok güçlü.
Μέγιστος	: En büyük
Μετρικός	: Sabazios ile Ana Tanrıça'nın girdiği ilişkiden türetilen bir epithet.
Μήτηρ μακαρία	: Mübarek, mutlu anne.

Μυρυωνύμος	: Sayısız isme sahip olan.
Νεαυλίτης	: Yerel bir epithet.
Νεμέσει	: Haklı öfke.
Παγισαρανός	: Yerel bir epithet.
Πανθ̣έος	: Sarapis'in diğer tüm tanrıların niteliklerini üstüne aldığı epitheti.
Πανσαγάνος	: Yerel bir epithet.
Παντοκράτορ	: Her şeyin hükümdarı
Πελαγία	: Denizinki, denize ait.
Πλουτοδότειρα	: Zenginlik veren
Πότνια	: Ulu, yüce, saygı gören.
Προγονικός	: Atadan miras kalan.
Προνοία	: Tanrısal yazgı.
Τύχηι Πρωτογενείαι	: İlk Doğan Kader
Ὑγι̣είᾳι	: Sağlık.
Ὑφίστῳς	: En yüce.